

Тичи

ПАВЛО
ТИЧИНА

Из
щоденникових
записів

Книга содержит дневниковые записи выдающегося украинского советского поэта и общественного деятеля, Героя Социалистического Труда П. Г. Тычины, охватывающие почти столетия (1919—1967). Здесь свидетельства духовной жизни и исканий автора, яркие впечатления от многочисленных встреч с замечательными деятелями искусства, раздумья о природе и специфике художественного творчества.

Насыщенные новыми фактами, издающиеся впервые, дневниковые записи значительно расширяют наши представления о П. Тычине — поэте и человеке.

Упорядкування та підготовка тексту
Л. П. Тычины і С. В. Тельнюка

Примітки
С. В. Тельнюка

Редакційна колегія:
*Зуб І. В., Козаченко В. П., Мушкетик Ю. М.,
Новиченко Л. М., Павличко Д. В., Рогоза Б. П.,
Тельнюк С. В.*

Т $\frac{70303-017}{M223(04)-81}$ ВЗ.41.20.80. 4702590200

Щоразу, прочитавши значнішу нову публікацію зі спадщини Павла Тичини, ловиш себе на думці: ніколи, мабуть, не буде сказано про нього останнього, всеохопного слова як про поета і людину... Великі митці — «хитрі» митці: ніяк не дають закувати себе в панцир викінчених, остаточно дефініцій і характеристик. З кожним новим прочитанням своїх творів чи з допливом досі не знаних біографічних подробиць вони наче заново встають перед тобою — огромні (хочеться тут вжити це несловникове Франкове слово), складні, часом суперечливі — і прекрасні (або принаймні по-людському зрозумілі) в самій цій суперечливості. Бо — живі.

Тичина — людина й митець з цього ряду. І публіковані зараз щоденникові його записи викликають почуття саме такого роду. (Мовиться, звичайно, про перше і найбільш загальне враження).

Складалася ця уривчаста діарійна¹ мозаїка на протязі десятиліть. (Хронологічна протяжність її справді безцінна — з 1919 року до останніх тижнів життя поетового — тобто до вересня року 1967-го). Нотувалася в зошитах, записних книжках чи й просто на принагідних аркушиках. Інколи зберігалася автором, інколи й ні. І являла собою сполучення нотаток різного характеру: справжні інтимно-щоденникові записи «для себе», серед яких і відгуки на події дня, і вихоплені з живої дійсності яскраві образні реалії, і думки, можна сказати, філософської, теоретичної вагомості; чернеткові заготовки, окремі штрихи до майбутніх творів (переважно мемуарного характеру — скажімо, найбільший за розміром цикл таких записів — «Мое дитинство» чи уривчасті автокоментарі до деяких віршів і поем, об'єднані назвою «Як я писав», тощо); є й матеріали зовсім ділового призначення — сумлінно-просторі, наприклад, записи бесід з товаришами по письменницькій організації, проведених П. Г. Тичиною як членом парткому Спілки письменників і за його дорученням. Отже — поєднання текстів власне щоденникового типу (у спадщині поета є, як відомо, й щоденник, складений з докладних регулярних записів під час подорожі з капелою Стеценка по Україні) з матеріалами письменницької робітні, з різноманітною творчою «сировиною». Для шануваль-

¹ Діарій, діаріуш (лат.) — щоденник (Л. Н.).

ника поезії Павла Тичини все це, очевидно, становитиме немалий інтерес, надто коли згадати сьгоднішню читацьку спрагу на аутентично-документальні свідчення про людей і події, від яких віє повіом цілої епохи.

Публіковані тут матеріали, при всій їх фрагментарності і принагідності, справді, де в чому можуть поповнити психологічний і літературний портрет автора «Сонячних кларнетів» та «Чуття єдиної родини». Повнішою, яскравішою постає в їх освітленні світоглядна і творча біографія поета, чіткішими барвами вимальовується його людська особистість. Читач зверне увагу, мабуть, і на сам стиль його повсякденного мислення, в якому часто неможливо окремо виділити поетичний, філософський і «прозаїчно-діловий» струмені — настільки вони міцно сплавлені один з одним.

Самобутній поет з надзвичайно сильним образним мисленням, у якому часто найзвичайнісінькі враження буття наповнюються певним філософським сенсом, з'являється тут перед читачем дуже часто. «Сніг лежить чистий, як ідея» — уподібнення чисто тичининське. Так само як і музична квінта, яку він чує в паровозному гудку і яка є для нього нагадуванням «про щось строге, але таке, що вже з ним примиряєшся, — нагадування про неминучий закон в природі, в історії, про те, що людина вмирає, мусить вмирати». Є рядки про метелика, що залетів літньої ночі в кімнату поета, прочитайте їх — і побачите, як вібривало «космічне» світовідчуття Тичини, збуджуване навіть такими дрібними приводами. У Кисловодську ходили в гори дивитися на Ельбрус — не побачили (через якусь, мабуть, імгловість у повітрі) — і відчуття: «Немовби у когось із великих були ми на прийомі, а він нас та й не прийняв сьгодні». Взагалі, гори, а особливо море завжди, до самого кінця життя навіювали на нього, вихідця з рівнинної, закутаної в свої тихі ліси Чернігівщини, настрої величаво-філософський, який по-своєму стимулював і його прозріння в сутність проблем творчих, мистецьких: «Ми кажемо: море неспокійне, ізнов воно бунтується, виходить із рямок нормальних. А того й не знаємо, що море якраз саме ж і нормальне в бурю. Бо це його звичайний спосіб мислення.

Шекспір, Достоевський, Бетховен».

І ще — визначення, дуже характерне для Тичини: «Я завжди гірше розумію те, що не лаконічно сказано». Мислитель по натурі, він знав, читав, розумів і «фахових» філософів (курортний запис, наприклад,

з 1940 року: «Лежав я позавчора у нарзанній ванні і... думав про Сінозу...»), але перевагу віддавав, можна гадати, мудрості художньо-коденсованій, образно-афористичній, спорідненій з мудрістю фольклорні приказок і приповідок. «Не лаконічно сказане» було для поета мовлення не тільки не ощадливим, але й тьмавим, неточним, інтелектуальн інертним. А вже яким лаконічним умів бути сам Тичина — про це свідчить його поезія: «Не Зевс, не Пан, не Голуб-дух, лиш Сонячні Кларнети!»

Природно, що записи поета рясніють роздумами про літературу й мистецтво, про власну творчість зокрема. Не те щоб мислі Тичини так уже часто оберталися навколо «власної осі»; егоцентриком він не був, але і в певних перипетіях свого творчого розвитку, і в полеміці з деякими критичними присудами він неминуче мусив вдаватися до самоаналізу і самооцінок. Деякі записи такого роду, особливо з ранніх літ, вражають своєю чистою, як сльоза, молодою щирістю і проникливістю погляду на самого себе, особливо цікавого там, де він ставав поглядом «іззовні» — від суспільства, від народу. Ось хоча б ця нотатка з 1920 р., занесена до щоденника приблизно в ті часи, коли створювалися «Листи до поета», сонет «Я знаю...» та інші вірші на тему — поезія і революція, — і в тій місцевості, де писались чудові «прозострофи» поеми «Живем комуною» (тобто у Межигір'ї під Києвом):

«Побачив струмок, що в Дніпро з гори біжить, і пішов шукати джерела. Кришталево-чисто видзвонює собі поміж камінням... як той Фет або Тичина в «Сонячних кларнетах». Наївно-безвинно. А внизу Дніпро шумить, несе на собі і чисте, й брудне, всі радощі і болі. І йому жінки, сорочки перучи, розказують свої дрібниці.

— Ні, піду до Дніпра».

Це теж, коли хочете, маленький вірш, така собі завершена образно-сюжетна цілість, як іноді буває в прозових записах Тичини. Елегантно-дотепне іносказання (вибір між струмком і Дніпром) говорить, по суті, про вихід на нові ідейно-естетичні рубежі, який в роки громадянської війни відбувався в свідомості і творчості поета. Дніпро тут — символ глибокої життєвості поезії, справжнього соціального реалізму, що так вабили до себе поета, окриленого революційними ідеалами (згадаємо хоча б третій вірш з циклу «Листів до поета»). А певну несправедливість в оцінці першої власної книжки легко зрозуміти. (В прикрішій формі —

правда, під натиском вульгаризаторської критики — вона повторилась в одному з записів на початку 30-х років, де «блаженної пам'яті» «Сонячні кларнети» явно вимушено трактуються як «відходження від реалізму», «символізм» і т. п.). Такий був час і така логіка різних світоглядних зрушень: без крайнощів, у яких є своя «праота залізних самозаперечень» (слова Сквороди з пізнішої поеми-симфонії), вони здебільшого не обходяться.

Так, особистих свідчень поета про внутрішні процеси його духовного і творчого розвитку ці записи містять багато (особливо в 20—30-х рр.), і вони достатньо красномовні. У грудні 1920 р. він нотує, наприклад, що в нього весь 1919 рік «пройшов із Шевченком». «Почуваю, що й зараз я його по-новому бачу. Чому ж раніше не бачив?» Останнє речення перейняте все тією ж вимогливою строгістю молодого Тичини до самого себе — вона ще не раз тут дасть себе знати, зокрема і в гострому словечку на адресу збірки «Замість сонетів і октав», філософське «толстовство» якої він так швидко переріс. А щодо визнання поета про особливу тогочасну близькість його духу до автора «Кобзаря», якого він у бурях революції по-новому побачив і зрозумів, то воно є безцінним для біографів і дослідників. Бо, справді, і в збірці «Плуг», і в «Живем комуною», і в «Космічному оркестрі» ясно чути присутність Шевченка — не того, спотвореного й примітивізованого «батька Тараса», що його взяли собі за ікону жовто-блакитні шароварники, а того, який разом з найбільшми поетами світу став, за Тичиною, фанфарою революційного людства. («Людськість промовляє трьома розтрубами фанфар: Шевченко — Утмен — Верхарн»). І якщо говорити в історико-аналітичній площині, то це, зрештою, дуже знаменно: соціалістична революція «підводила» видатного поета до справжнього, несфальшованого Шевченка, а Шевченко, найбільший поет, національний геній свого народу, сприяв, у свою чергу, його приходові до ідей Жовтня, до ленінізму, до інтернаціональної широти погляду!

Відслонюючи красчок завіси над лабораторною роботою духу поета, щоденникові записи кидають яскраві промені і на інші грані його творчості — хронологічні, жанрові, тематичні.

Цілий період у його творчій еволюції (конкретно — перша половина 30-х років) — і своєрідність цілого жанру в його поезії (а саме пісні) — підсвічує просторий запис середини 30-х років, що стосується проблем

сучасної пісні. Власне, йдеться не стільки про поетику пісні, скільки про широкі естетичні засади, яким прагнув підкорити своє слово поет і які можна коротко сформулювати в кількох поняттях: соціальність, народність, масовість, синтетичність образів, глибоке оновлення форми і змісту пісенної поезії. Все це — внутрішні імпульси його складних новаторських шукань, бо, як здавалось йому тоді, він просто не міг іти вперед, не зламавши вже сформовану ним образну систему і не створивши нову... «Друге, що є органічним зараз для моєї творчості, це — перехід від витончених звуків до широкого звучання, перехід до масової пісні, пісні революційної, політичної», — писав він у тексті, яким, очевидно, мав розпочатись його виступ у робітничій аудиторії. Названі в цьому зв'язку імена митців, чий досвід мав надихати сучасників у творенні такої пісні, здатні викликати подив, — тут не тільки Шевченко, Некрасов, Беранже, Потьє, Маяковський, Бедний і не тільки Енгельс і Горький, але й Гойя, і Брейгель Старший Мужицький, і Гросс, і Бетховен, і Малер... Уже сама широта цього розмаїтого ряду імен засвідчує, що йшлося про завдання масштабного мистецького характеру, про максимальне піднесення суспільної, політичної «енергетики» масової пісні, про оригінальний новаторський синтез патетики і сатири, ліричної емоційності і вольового агітаційного натиску, вигадливої майстерності і водночас визивного демократизму форми, і щоб усе це було звернено майже по-бетховенському і шіллеровському — «до мільйонів»... (Про пошуки синтезу, про висоту узагальнюючого настрою він нагадує і в записі наприкінці 50-х років: «Пісня повинна нас піднімати над побутовщиною. Пісня повинна давати синтез»). Серед наведених імен, до речі, немає Б. Брехта, — але, мабуть, лише тому, що в 30-х роках він у нас був мало знаний. А саме творчість Брехта з його ідеями політичного просвітництва і пропагандизму «шляхом мистецтва», з його дещо раціоналістичним, у цьому зв'язку, підходом до художнього образу і навіть вужче — з славнозвісними «зонгами» в деяких п'єсах — може бути певною типологічною паралеллю до сміливої тичининської програми в галузі пісні. Не будемо говорити, з якою мірою успіху вона здійснювалася ним практично: чудово, наприклад, у «Пісні про Котовського», «Пісні трактористки», пеані «Партія веде», не без спірних моментів — у «Пісні Червоної Армії», невдало — в «Комсомолії», в жанрово близькій до неї

«Волі непреложній», а найкраще, найповніше — в пізнішій поемі, творі музичного, симфонічно-сонатного типу — в «Похороні друга».

Важливіше в цій розмові інше: те, що була в нашій поезії людина, яка могла запалюватись такими об'ємними новаторськими задумами і, невтомно шукаючи, інколи навіть набиваючи собі гулі, все ж втілювала їх в оригінальні мистецькі форми! І запалювалась майже постійно: згадаймо одну лише симфонію «Сковорода», задум якої в процесі роботи невпинно укрупнювався і розширювався — поетичний Тичинин всесвіт, що розширюється! — аж поки автор, мабуть, не зневірився у своїй змозі підвести цю колосальну будову під один дах... Таким він був і бажав бути, Павло Григорович, — завжди шукаючим, прагнучим у своєму мистецтві до образів незвичних і разом з тим обов'язково потрібних своєму часві!

Чимало подробиць з творчої історії окремих віршів і поем Тичини читач знайде в автокоментарях під грифом «До книги: «Як я писав». Хіба не цікаво для читача, який з днів юності пам'ятає вірші улюбленого поета, дізнатися, наприклад, що «Дума про трьох вітрів» написана під свіжим враженням пісні, почутої од жінки, яка поблизу білила хату, що низку віршів з книг «Сонячні кларнети» і «Плуг» треба розглядати, за словами автора, як «шматки однієї ненаписаної поеми», що найреальніші імпульси живого життя — в тім числі духовного (автор конкретно вказує, які саме) — відбилися в образах і мотивах таких творів, як «Захід», «В космічному оркестрі», «Живем комуною» тощо. Хоч сучасному читачеві, мабуть, впаде в око й те, що подекуди, захищаючись від нападок спрощенської критики, поет схильний відбиватися від неї її ж збрєю, надто осучаснюючи, без потреби «випрямляючи» тонкий і складний зміст деяких своїх творів. (У таких випадках, між іншим, з особливим почуттям думаєш про те, яку велику колективну відповідальність несе критика не стільки навіть за ті чи ті конкретні оцінки та міркування, скільки за загальний методологічний рівень літературно-аналітичного мислення — як на його читацькому, так і на його письменницькому «поверху». Ми, а не хто інший, часом штовхаємо на спрощення й тих, хто, здавалось би, повинен бути зовсім далекий від них).

У принагідних записах Тичини відбилися цікаві роздуми і судження поета про літературно-мистецьку класику і сучасний художній процес, 10 про їх глибоке й багатогранне взаємодіяння з народним життям

і культурними традиціями. Зрештою, відбився й сам поет — з його, передусім, глибокою комуністичною ідейністю, з «чистою вірою в нашу загальну справу», як занотував він про себе, з самовідданістю мистецького служіння суспільству, з оригінальним і мудрим ладом думок. Тим-то й міг він — серед літературних нотаток і цитат — записувати як девіз: «Ніколи не треба забувати: до якого народу належимо», тим-то і в похилих літах не залишала його спрага — сказати те, «що, крім тебе, ніхто сказати не зможе!» Бачимо, як Тичина, незмінно виступаючи проти всякого націоналізму, проти націоналістичної замкнутості («самособойності», як саркастично іменував її поет) в питаннях культури, переконано обстоював думку про діалектичну єдність національного та інтернаціонального в мистецтві... «Чим більше в літературі виявляється душа народу, тим більше ця література близька іншим народам». Бачимо, якою дорогою була для нього ідея спадкоємності, зв'язку з кращими традиціями минулого в літературі, така «підозріла» в свій час для перекрутників і вульгаризаторів раппівського кшталту (див., наприклад, запис 1934 року про вірш Г. Табідзе). В його роздумах про класиків української літератури найперше і найпросторіше місце посідає великий Шевченко, і це дозволяє тепер на всю широчінь ставити питання про шевченківські традиції в творчості радянського поета. З усією виразністю бачиш, скажімо, на початку 20-х років: чим глибше входив Тичина як поет і громадянин в «бучу, бойову, кипучу» молодого радянського життя, тим ближчим почувався (всупереч «теоріям» пролеткультивців і футуристів) до Шевченка, а разом з ним до Пушкіна, до інших світочів у царстві слова і духу. «Чого це так: наприклад, Пушкіна, Шевченка — я так близько почуваю, як нікого? (...) Тарасе Григоровичу! Мій друже, товаришу Тарасе Григоровичу... Зрйю» (підкреслення мос.—Л. Н.), — як нотував він у грудні 1923 року. Писалося це емоційно-сповідально, без претензії на якісь висновки чи узагальнення, — але слова поета можуть бути промовистою ілюстрацією до думки про те, що соціалізм виводить своїх поетів, митців — виводить властивими йому класовими, пролетарськими шляхами — на ті *вселюдські* простори боротьби за людину, де вони по-братньому зустрічаються і з Шевченком, і з Пушкіним, і з Хафізом («...Трохи задалено — чотирнадцятий вік, проте потроху образ пізнаю, 11 знаходжу спільне»), і з Шеллі («...Дуже та й дуже любив і люблю весь

час цього поета. «Визволений Прометей». «Ченчі»¹, і з багатьма іншими з наших вічних супутників. На честь Тичини, він ясно усвідомив це — йдеться про початкові періоди історії радянської культури — набагато раніше, ніж чимало з його колег у тогочасному нашому письменстві.

З Шевченком, як і з Пушкіним, ми ще не раз зустрінемось у записках поета, а разом з ними будуть ще десятки інших письменників і митців, уважно прочитаних і освоєних, глибоко й своєрідно збагнутих поетом. (Кажу — своєрідно, оскільки видатній творчій особистості так і належить сприймати мистецькі явища, що аж ніяк не суперечить правдивості цього сприймання). Прикладом можуть бути рядки стислого тичининського запису 1956 р. про вислухану в радіопередачі Другу рапсодію М. Лисенка: «...Скільки роздумів та запитань в коротких і прямих реченнях музичних на початку і в кінці!

Це не скарга й не тужіння, а іменно запитання до життя.

Це — філософське усвідомлення життя».

В даному разі глибокому змістові музичного твору чудово відповідала філософсько-аналітична настроєність естетичного апарату слухача, і цій тонкості його слуху на образну ідею — не тільки в музиці — мимоволі можна позаздрити.

В свої зрілі роки Павло Григорович — незмінний голова комісії Спілки письменників України по роботі з молодими літераторами — докладав багато сил і турбот до виховання літературної молоді. Ще не зібрані всі його листи — багато листів — до початківців, до молодих поетів. В щоденникових записках теж відбився глибокий інтерес Тичини до молодого творчого покоління (персонально згадує він в своїх записках В. Симоненка, Б. Олійника, Л. Костенко, І. Драча — з тих, що починали на рубежі 50—60-х рр.). Головне, про що турбувався старший, досвідчений поет, — про відгострення *соціального слуху* в молодих митців, бо — «горе тим, у кого немає слуху — слуху соціального!» Разом з тим Тичина був чуйним до того художнього й психологічно нового, що несла з собою творчість молодих. Хоч деякі мотиви та художні прийоми в цій творчості викликали в нього критичні застереження, він все ж умів підходити до цих питань широко і вдумливо, зберігши, до речі, тверезий

---

¹ Прометейські образи українського поета теж краще розумієш у світлі цієї згадки про автора «Визволеного Прометея». (Л. Н.).

погляд і на так зване «відштовхування» молодших від старших, яке вважалося ним більш зовнішнім, ніж присутнім, і в принципі минулим. (Див., наприклад, запис російською мовою про «оттолкновение» молодого від старого).

І нарешті — мемуарні та подорожні записи. Поминаємо останні (до них тут належать нотатки з поїздок до Закарпаття, в ковпаківські місця на Путивльщині, з подорожей у складі радянських делегацій до Чехословаччини, Фінляндії тощо). Особливих коментарів вони не вимагають, хоч становлять безсумнівний інтерес: завжди цікаво знати, що примічав поет, на що звертав пильнішу увагу, яку реакцію викликали в нього ті чи інші враження. Але на першому місці за своєю значущістю, зрозуміло, стоять згадки мемуарні. До них Павла Григоровича особливо хилило — віковий чинник, звичайно, грав неабияку роль — в останні два десятиліття його життя. Перед внутрішнім зором автора поставали десятки епізодів, сцен, інтелектуальних вражень з дитинства і юності, доповнювалися новими подробицями спогади про подорож з капелю К. Г. Стеценка по Україні в 1920 р., снувалися згадки про видатних людей, з якими він мав змогу знатися і спілкуватися, — М. Подвойського, М. Коцюбинського, М. Горького. Писалося про це фрагментарно, без чітко вираженої системи, — якщо автор і мав на увазі написати викінчену мемуарну книгу, то це були, видно, лише заготовки до неї (а також до низки віршованих творів, які фігурували в його задумах, в тому числі й до написаної, чималої за розміром поеми — чи значної частини її? — «Моє дитинство»). Разом з тим, хоч які непорядковані, уривчасті ці записи, вони можуть читатися в своїй сукупності як надзвичайно цікава автобіографічна повість, художньо-психологічною специфікою якої є саме первинність і безпосередність розповіді, наочність «спалахування» авторою пам'яті. (В сучасній прозі ця вільність і позірна хаотичність відтворення «потоків пам'яті» може бути і свідомим — часом навіть дуже рафінованим — жанрово-стилістичним принципом, як, скажімо, в останніх повістях В. Катаєва).

Пам'ять у Тичини — особливо предметна і відчуттєва — справді виняткова. Це вже вдруге, наприклад, згадує він себе в тому віці, коли його ще немовлям на руках носили (вперше в «Автобіографії»), цього 13 разу відновлюючи в пам'яті радість, з якою він вперше звернув увагу

на червоне коло місяця... Колоритними речовими подробицями сповнені мало не всі епізоди, що постають у його згадках. І ще впадає в очі високо розвинене естетично-оціночне мислення, що його можна побачити вже в дуже юного Тичини. Є, скажімо, запис про нелюбимого регента монастирського хору — малому Павлові в ньому одворотне (саме естетично одворотне) рішуче все: і як свіже яйце розбиває собі об голову (!), і як жаліється на свою нежить, і як ходить, по-жіночому хитаючи стегнами... Не просто спостережливість, а спостережливість емоційна, з певним ставленням до сприйнятого,— все це формувалося в майбутнього поета ще змалку.

Так само багато скажуть публіковані записи про інтелектуальні і, зокрема, художні враження Тичини в ранньому дитинстві. В стихії народної пісні він, як легко бачити, жив змалку: в записах автор згадує поруч з рідними багатьох односельців, від яких він переймав і народні, і популярні «літературні» пісні (в тім числі чомусь і кимось «запрещонну» «По синим волнам океана» — на лермонтовські слова! — яка була йому особливо до вподоби); окремо говорить про вплив кобзарів, лірників, скрипалів «на вироблення музичних моїх смаків».

Дізнаємося тут і про перші знайомства юного Тичини з художньою літературою,— відомо, який тривкий слід лишають книжки, прочитані в ранньому дитинстві. До Шевченка і Гоголя він приторкнувся (чув у читанні старших, запам'ятав портрети) ще в свою світанкову пісківську пору. В два наступні роки найбільш чуйним і турботливим наставником у справах його літературної освіти став М. І. Подвойський — в той час репетитор із загальноосвітніх дисциплін у класах бурси, а в майбутньому — відомий революціонер-ленінець, один з визначних діячів Комуністичної партії. Вже в молоді роки широко освічена, начитана людина, Подвойський прищеплював своїм вихованцям, своїй заштурханій і замороченій церковщиною «бурсі» любов до найкращих надбань російської і української літератури: читав уголос Гоголя, Чехова, Короленка, водив у театр на спектакль «Ревізора», з глибоким почуттям говорив про життєвий і поетичний подвиг Шевченка (бюст «крамольного» поета завжди стояв у його кімнатці), а на могилі Л. Глбова переповідав дітям сюжети його байок. З вуст свого наставника малий Павло вперше почув і ім'я Горького, оточене, як він уже тоді відчув, бентежною бунтарською таємничістю. Чи думав тоді худенький хлопчик з монастирського хору, що

згодом він сам зустрінеться з Максимом Горьким як колега й соратник по літературній праці для свого народу («Знаю я Вас давно...» — писав йому автор «Матері» в 1927 р.) і ці зустрічі пізніше теж стануть предметом його спогадів у публікованих записах?

Коло таких «предметів» у щоденникових записах П. Тичини — широке і різноманітне за змістом. Значне, загальноцікаве тут часто межує з дрібним і другорядним, філософський роздум може бути в сусідстві з інтимним або діловим записом, — але така вже специфіка подібних принагідних нотаток. Саме й цікаві вони, поза всім іншим, тим, що дають змогу побачити письменника, так би мовити, в прозадіягу його робочих буднів і завдяки цьому ясніше відчуті його індивідуальність, неповторні особливості характеру.

Цей характер, при всій його внутрішній цільності, був достатньо складним і багатогранним. Поняття складності стосовно людської особистості дехто побоюється — чи не означає воно, мовляв, «принципової» суперечливості, сполучення протилежних (позитивного і негативного) начал? Інколи, звісно, буває й таке, але є й розуміння складності характеру як його багатоскладовості, як поєднання в ньому різних психологічно-культурних струменів, що взаємно доповнюють один одного, — саме про таку складність і можна говорити, передусім, стосовно людської вдачі Павла Григоровича Тичини.

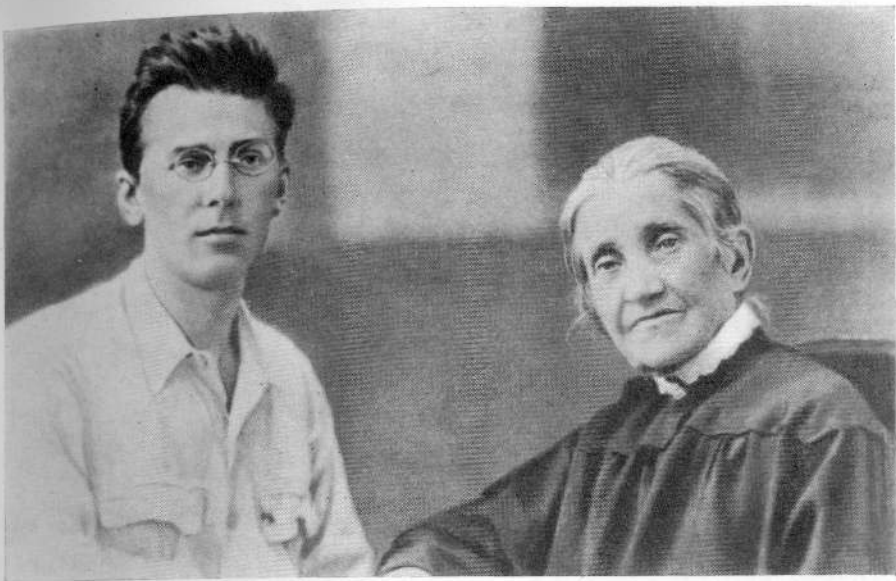
Його незвичайно оригінальна самобутня особистість вмщувала, поєднувала в собі різні психологічні тони і барви. Загальновідомими є людська м'якість, чуйність, виняткова чемність Тичини, — але ж ми знали (і в поезії передусім!) і Тичину гнівного, сталевого, нещадного, Тичину-трибуна і пророка. Такий же різногранний він і в стилі свого щоденного мислення. Бачимо його в цих записах і емоційно палким, відкритим, гранично щирим — і, подекуди, по-менторському, сказати б, дидактичним, навіть сухувато-офіційним (літа й становище з часом брали своє). Тонкий інтелектуальний артистизм, особливо помітний у багатьох судженнях на філософські та естетичні теми, поєднується інколи з простолінійними газетними формулюваннями, а то й з невигадлигим пісківським просторіччям. А манера мислення найулюбленішого Тичиною Григорія Савича Сковороди — вона в багатьох випадках теж просвічує в сучасного поета, породжуючи вишукану алегоричність, що позначає деякі його розгорнуті силогізми, характерний спосіб підходити

2.

П. Г. Тичина
біля рояля
в харківській
квартирі.
Кінець
20-х років.

3.
Із своєю
першою вчителькою —
Серафимію Миколаївною
Морачевською.
20-ті роки.

4.
Павло Тичина.
Портрет
роботи
О. Довженка.

5.
П. Г. Тичина —
дійсний член
Всеукраїнської
Академії наук
(1929 р.).

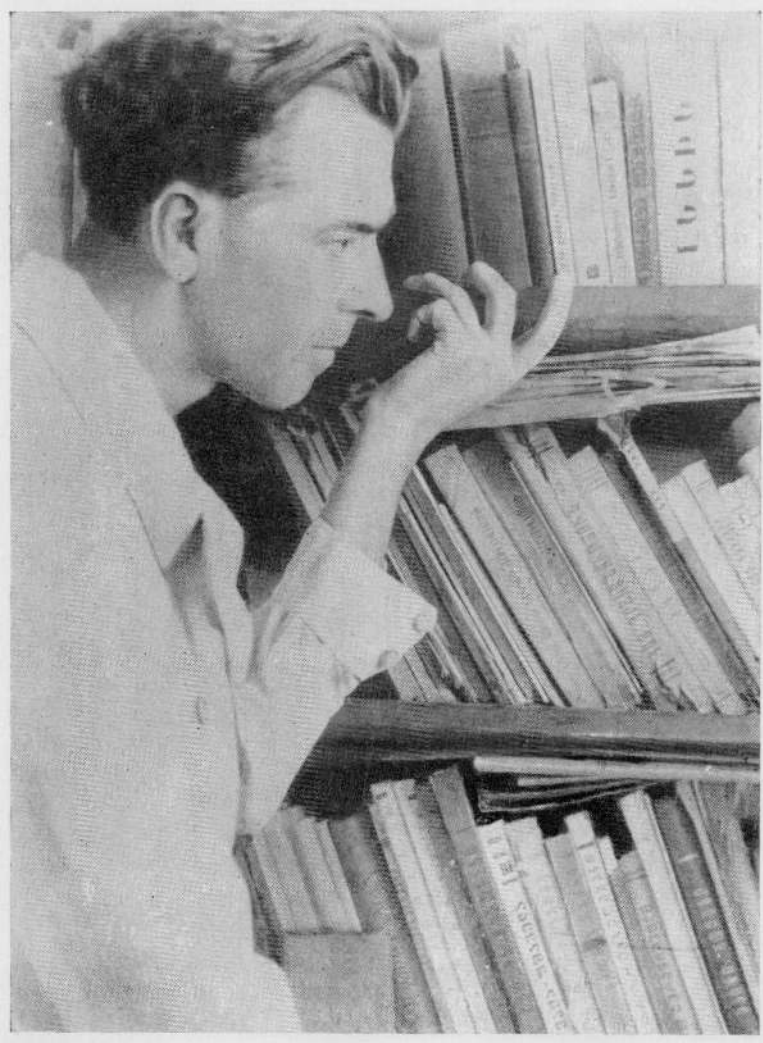
6.
Картка кандидата
в члени ВУЦВК
П. Г. Тичини,
підписана Г. І. Петровським
(1929 р.).

7.
На квартирі
Л. Папарук
під час одного з приїздів
до Києва.
20-ті роки.

8.

Біля книг
у домашній бібліотеці.
Початок 30-х років.

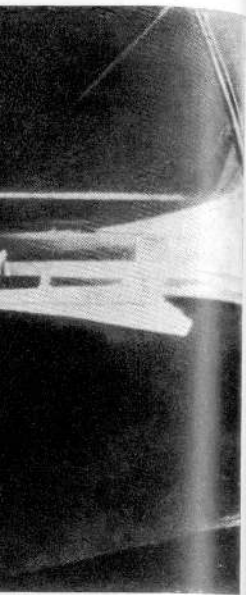
9.

Ліда Папарук
і Павло Тичина у Святошині.
30-ті роки.

10.
За роялем.

11.

П. Г. Тичина
напередодні свого
50-річчя.

12.
П. Г. Тичина
у своїй
київській
квартирі.
1941 р.

13.
Павло Тичина
з Олександром Богомольцем
та Володимиром Філатовим.

14.
Павло Тичина
з Максимом Рильським
та Олександром
Корнійчуком.
Саратов.

15.
П. Г. Тичина —
нарком освіти
Української РСР.

16.

Під Кисвом у зенітниць.
1944 р.

17.
З Дмитром
Косариком
у селі Фидрівці
на Полтавщині.
1957 р.

18.

Павло Тичина
з композитором
Аркадієм Філіпенком.

19.

З кларнетом
у годину відпочинку.

20.
Павло Тичина.
Малюнок
О. Шовкуненка.

21.
На дачі
в Кончі-Заспі.

22.

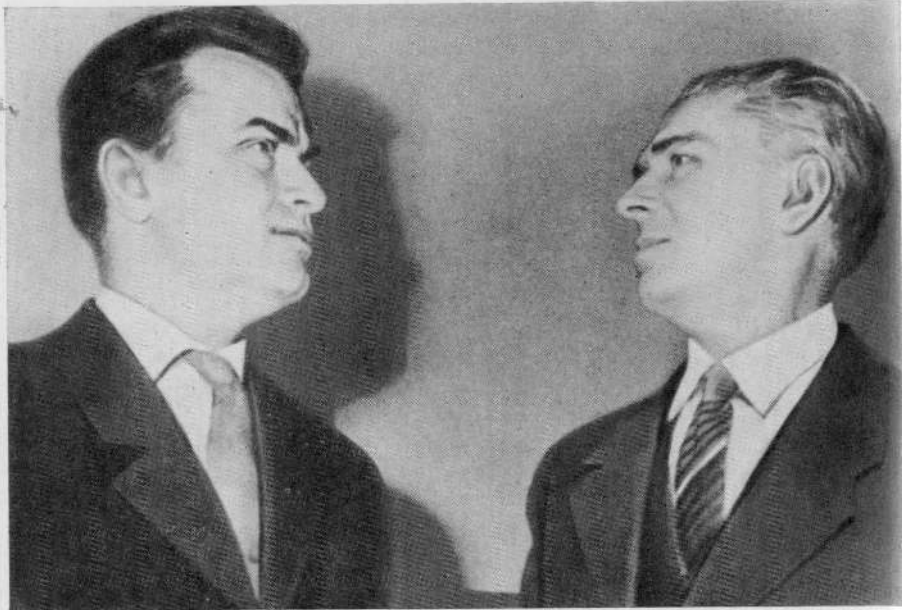
Павло Григорович
і Лідія Петрівна Тичини
з Яковом Башем.

23.

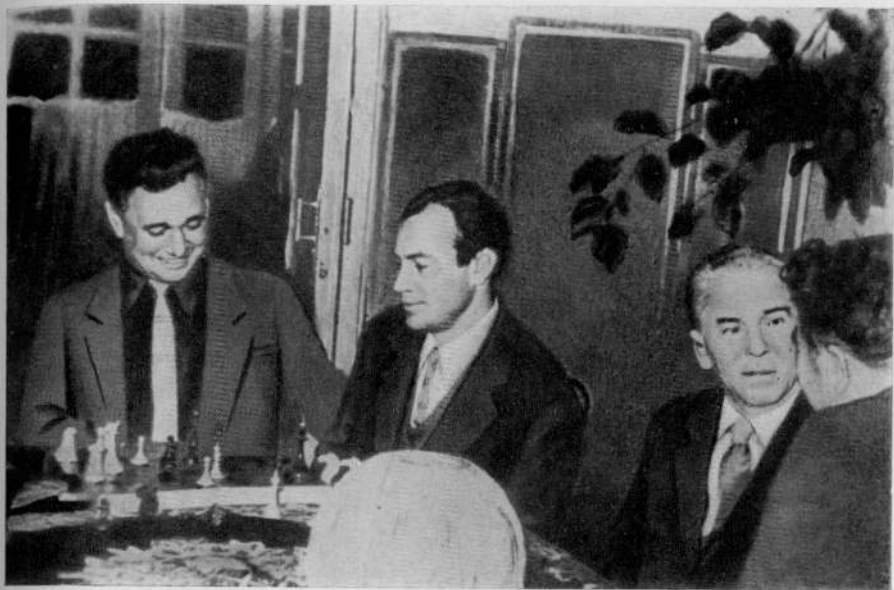
В робочому
кабінеті.

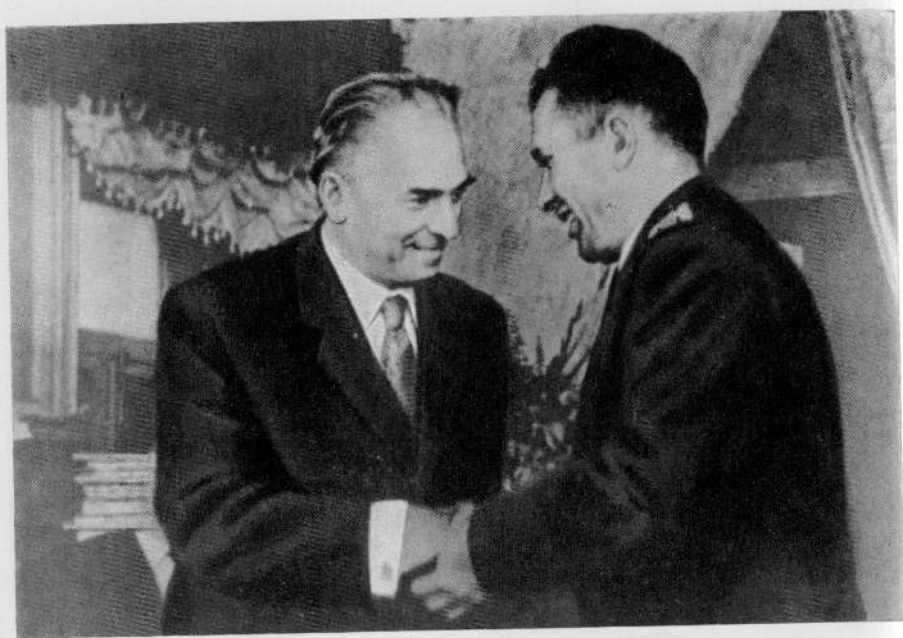

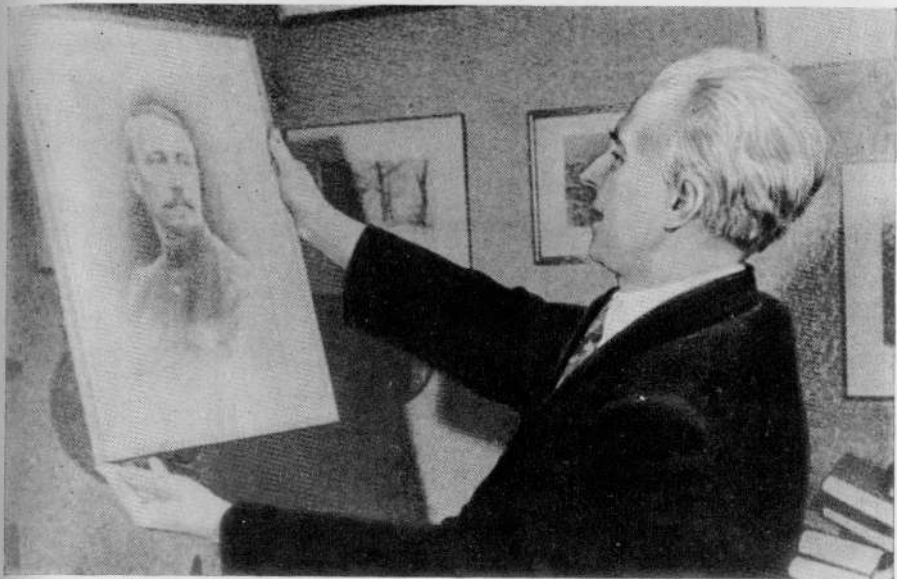
24.
Павло Тичина
і Дмитро Павличко.

25.
Разом з Валерієм Шевчуком
та Миколою Вінграновським
у Старокостянтинові
на Хмельниччині.
1962 р.

26.
Зустріч
з космонавтом
П. Р. Поповичем.

27.
П. Г. Тичина
з портретом
свого вихователя
М. І. Подвійського.

28.

Павло Тичина
з письменниками
Володимиром П'яновим,
Людмилою Скирдою,
Дмитром Білоусом
та Валерієм Юр'євим.
60-ті роки.

30.
З Петром Панчем
та Володимиром Сосюрою.

31.
Розмова
з Олександром Корнійчуком,
Андрієм Головком
та Василем Касіяном.

32.
На дачі.
1966 р.

33.
О. Е. Корнійчук
прикріплює П. Г. Тичині
медаль лауреата
Державної премії УРСР
ім. Т. Г. Шевченка.
1962 р.

34.
Павло Тичина
і Гафур Гулям.
1964 р.

35.
Павло Тичина
з Берди Кербабасвим,
Петрусем Бровко
та Олександром Прокоф'євим.
1964 р.

36.

На Шевченківському
форумі в Києві.

П. Тичина, Г. Гулям,
О. Сурков, А. Малишко,
О. Прокоф'єв, Б. Кербаєв.

1964 р.

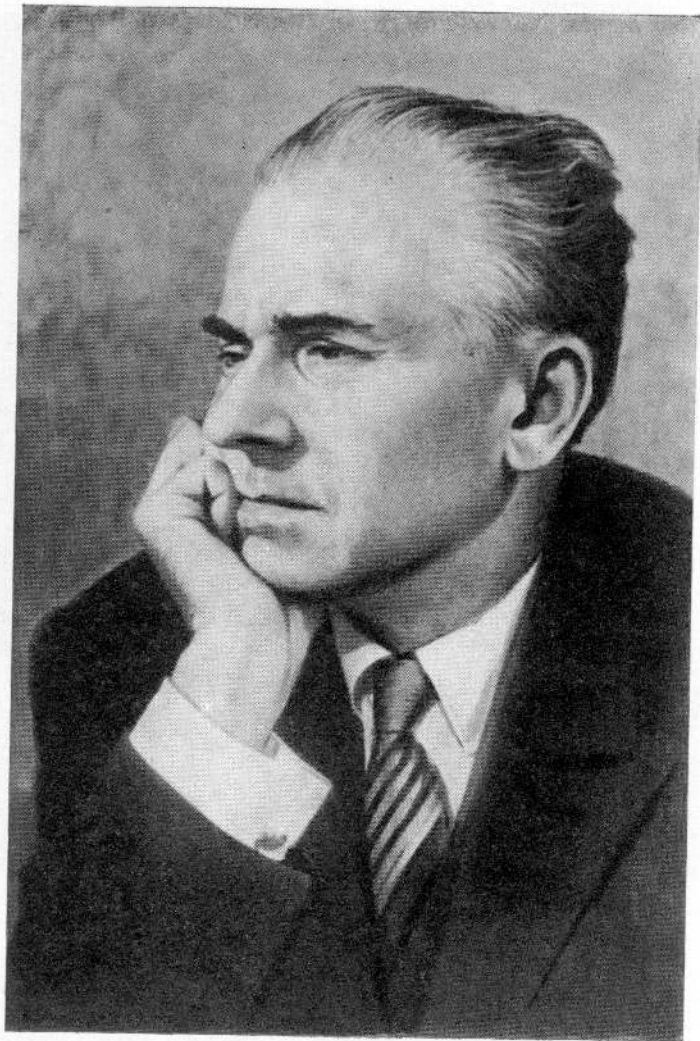
37.
Павло Тичина,
Олександр Твардовський,
Максим Рильський,
Ванда Василевська.

38.

З Олесем Гончарем
та Михайлом Стельмахом.

39.
Павло Тичина.
Фото
60-х років.

40.
В Москві.
В гостях у давнього друга
Миколи Ассєва.

41.
Бесіда з інтерв'юєром
(С. Тельнюком).
1965 р.

42.

Зустріч
з Владиславом
Броневським.

43.

Павло Тичина
і Леонід Тендюк
слухають новий вірш
Бориса Олійника.
60-ті роки.

44.

З другом дитинства —
композитором
Григорієм Верьовкою.

45.
Подружжя Тичин
з внучатою небогою
Павла Григоровича Ірою
та її донькою Танею,

46.
В день 75-річчя.
1966 р.

47.
На V з'їзді
письменників України.
Павло Тичина
і Павло Загребельний.
1966 р.

48.

«В космічному оркестрі».
Малюнок М. Маловського.

Із щоденникових записів

...А Ельбрус — то так уже одкрився нам,
як ніколи. Хоча ми далі від'їхали
від нього, а не наблизились.

Це так і з класиками:
чим вони далі від нас —
тим вони сяють
величніше.

Павло Тичина

(Із щоденникових записів)

1919-1929

На розі Пушкінської й Шевченківського бульвару зустрів я Женю після довгої розлуки.

А дома Ліда ⁴ ще більше зраділа, ніж я!..

24/III.

1920 року,
квітень

Померла Нюся ⁵. З сухот. Оттепер уже для мене Поля ⁶ зовсім не існує. В Нюсі я довго ще любив Полю. Ні та, ні друга, звичайно, цього не бачили.

1920 року,
квітень

Досі українські поети в сонетах виглядали так, як виглядає дядько в манжетах.

Бакалейщик нашого часу Семенко ⁷ гадає, що за фабричною кепкою не видно його розбещеного індивідуалізму. О геніальне нахабство!

Озлобленість не є ненависть: озлобленість не може бути джерелом творчості.

25/IV.

1920 року,
квітень

Спочатку йшло ласкаве тепле поле, а потім ліс — мовчун, зелений холостяк...

25/IV.

1920 року,
травень

Снилась Поля ⁸ наша.
Як вони живуть, бідні?

11/V.

1920 року,
травень

Учень Академії мистецтв сьогодні сказав мені, що моя третя книга контрреволюційна... (Дальший запис витерто гумкою.— Уп.). Але тоді «Золотий гомін» прийдеться розглядати як безнадійний романтизм? Бо там про предків згадується...

16/V.

1920 року,
травень

25/V. Сьогодні поховали Нарбута ⁹.

1920 року,
травень

27/V. Коли не бреше сьогоднішня газета, то нашим Піскам ¹⁰ біда прийшла.

1920 року,
травень

28/V. Про вас думаю, пісківчани. Наталя, Оксана, Проня, Ваня, Женья ¹¹... Чим ви живете, що думаєте зараз? Коли вже ми доживемо до того часу, коли можна буде жити не горбившись, коли дівчина, прибігши до матері, з сльозами на очах розкаже, що вона на вулиці бачила горбатого!..

...Гігієну душі занехаяли. ?

1920 року,
травень

30/V. Зелена неділя.

Ліда моя пішла на Аскольдову могилу.

Не застав дома Ів. О. Мар'яненка й пішов на Байкове.

Малюсенька могилка (певно, сестра похована чи братік), а над нею маленька дівчинка в чорній з червоними рожами хустці невтішно плаче.

Пройшла якась парочка. Минув могилку й я. А воно замовкне та й знов заплаче. Чи єсть йому що дома їсти сьогодні? Я згадав, як у Пісках коло пічурки плакала Олеся (горбатенька моя сестра нещасна): сьогодні приїхала з Мішею ¹², а вчора маму поховали...

Торік хоч хрест був на могилі Лесі Українки,— цього ж року й його хтось на дрова зніс. Зате яка шовкова трава в ограді! Вирвав собі трохи додому.

1920 року,
травень

Знову наша Поля сниться.

І Піски. Що з ними?

Що за птиця Розанов ¹³ — ніяк не розберу. Мені здається, в ньому дуже та й дуже багато чорного.

1920 року,
червень

13/VI. Після шукання бога Матвієм («Исповедь» Горького) Розанов здається мені куркою на смітнику. Душа Розанова — смітник, де геніально перемішались: і стара підшва, і шматок срібної ложки, й ганчірка, й кізячок... («Опавш[ие] листья»).

1920 року,
червень

27/VI. Господи боже мій! Та я ж зовсім мертва душа! Помер брат Міша.

— Там прийшли з вашого села, і, здається, ваш брат старший помер,— Ліда в музеї сказала.

Жду я день, другий, воскрешаю образ Міші, чи болить серце — прислухаюсь. А серце як камінь, день за днем минає, образ брата мов чужий передо мною. Тільки іноді: та невже в цьому правда? І як же сироти?..

...Якось Ліда сказала: оце ваша сім'я починає розпадатись. Так, але не через те, що брат помер, а через те, що ми одвикаємо один од другого...

...А все-таки Міші нема, і я не можу його смерть відчувати, як колись би я відчув.

1920 року,
липень

1/VII. Кілька разів брав цю книжечку * в руки і клав її знову в теку. Що писати? Чим хвалитись перед самим собою? Всі ці дні віддаю себе чревоугодю. Думаю за брата, але чи не єсть це думання змушеним, офіційним? Суворо нас виховали батьки. А потім, розкидані по монастирях та бурсах, ми зовсім поодвикали один од 'ного, бо при зустрічах немов аж стіснялись цілуватись. Обнявшись ми майже ніколи не ходили.

* Йдеться про записну книжечку, де П. Г. Тичина робив свої щоденникові нотатки.

1920 року,
липень

2/VII. Ходив по хаті й богохульствував: от прокляття — Жені знову треба йти...

От іще дурень приходив до мене з харківського «Пролеткульту». «Мені дуже сподобався ваш «Псалом залізу». Але скажіть, товаришу, чи це ви випадково якось написали його, чи в вас перелом стався?» Хотів я сказати йому: «Репаний [...] ідіот!», а тільки й сказав: «Що це за сповідь? Ви ж критики, ви ж письменники, дак чого ж ви без попередньої анкети боїтесь віднести дану поезію туди, куди хочете? Приймайте або ж відкидайте». Врешті, товариш заговорив більш лагідно...

1920 року,
липень

8/VII. Чи смієшся, чи книжку читаш і раптом за Мішу згадаєш — лице осунеться, станеш серйозним. Лежить собі десь у тісній домовині, хрест у руках держить. Проклятий хрест... *

1920 року,
липень

9/VII. І все-таки у живих існує щодо мертвих якась злорадність. Ага, мовляв, я ходжу скрізь, де хочу, а ти лежиш і ручкою не ворухнеш.

Коли б мені дожити до такої мудрості, щоб я міг зрозуміти: для чого то те, що звалось людиною, лежить, склавши руки, а по ньому лазять... І це сном називають.

1920 року,
липень

12/VII. Нема того тижня, щоб у мене селяни не гостювали. І кожен просить книжок. Жалкують, що Женя з примусу Піски покидає.

1920 року,
липень

18/VII. Вчора ввечері довго балакав з Лідєю (...)

---

* Натяк на те, що М. Г. Тичина був священиком.

1920 року,
липень

26/VII. Був Іван Ц. Балакали цілий вечір — про політику, про мистецтво. Ну його к чорту: мертва людина. «З вас через дві тисячі літ будуть сміятись, що ви йшли такими шляхами (надавали багато музики слову)». «Ви всі, молоді, замкнулися в магічне коло, остільки суб'єктивні, що вас ніхто не зрозуміє. Бо й справді, коли я повинен 40 хвилин думати над синтаксисом вірша «Випив доброго вина залізний день» і над двома крапками — то це шарада, а не поезія». «Я насамперед — нищий духом, і для мене не існує ні прав, ні обов'язків: коли дана робота для мене радість — я її роблю, а коли не цікавить — то й не роблю». «Для мене ще й досі Пушкінове «Тиха українская ночь» являється найвищим зразком...» «Для мене, насамперед, цінна думка, мисль, а потім уже музика. Звичайно, коли б з'єднати ці два і т. д. ...» «Ось підождіть, через кілька літ і вас так скинуть, як ви скидаєте Вороного...»

Ну, буквальный дурень, та ще й тихо-озлоблений, як бувають тихо-божевільні, а безперечно мав талант. Його вірш у «Сяйві»¹⁴ прекрасний.

Одначе від мене поніс наймолодших поетів. Певно, всіх розкритикує, як мене сьогодні. «З твоєї книжки, коли б я був автором, я викинув би 17 віршів». — «Які?» — поцікавився я. «О панно Інно...» (ну, це таки правда його); «Доц» — при чому тут: «Війнув, дихнув, сипнув пшона...» — можна б краще, якось точніше, чи що б то; «Ходять по квітах»; «Десь клюють та й райські птиці»; «Квітчастий луг» — до речі, тут у тебе й форма не цікава; «У собор — П» і т. д.

Несильні таланти замикаються в магічні кола, бо це їм корисно. Ну, а в скільки ж кіл замкнувся ти, Іване? Вінегрет проповідуєш. Річ у тім: коли твій постріг у схиму, коли твоє втікання од світу

не є боягузством, то хай буде благословенна твоя філософія і твій архі- (навіть) -егоїзм. А коли цього нема, то як назвати це, Іване?

1920 року,
липень

27/VII. Чого я вчора лаявся? Хай собі Іван шукає правди, якої хоче. Монархіст, людина, для котрої всі останні люди — черва, більше бачить радості в травиці (...)

Ці дві ночі мало сплю.

Знову снилась Проня. І Наталя. Поганий з мене брат. Мало думаю, мало турбуюсь за своїх. А втім, може, це почуття теж суто власницьке — почуття до братів і сестер? Кілька днів тому, виходячи з посади, побачив якусь жінку з запискою на грудях «Голодаю»...

1920 року,
липень

29/VII. Не хочеться вірити тому, що почув. Ніби я й товариш Яків С... (Обірваний аркуш.— Уп.). А що дивніше — ніби нас туди ублаготворив Лозовський. Оскільки пригадую, нічого з Лозовським я не говорив, коли він малював мені обгортки... (Кілька рядків витерто гумкою.— Уп.). Ну добре. Цікаво, я зараз перегорнув кілька сторінок назад і побачив мій запис про цього самого Лозовського — 16/V.

Не знаю, чи це в мені байдужість говорить, чи якась упевненість у своїй правді, а тільки я знову ж таки плюю на всі ці чутки...

Закис я в Києві. Ну, та чорт його бери — і з тими несвіжими силами буду робити, поки можна. Не вірю, щоб зо мною що-небудь зробили... (Витерто кілька слів.— Уп.). Що зараз робить Василь^{15?}

1920 року,
липень

30/VII. Ну от, пообідав, через якусь годину в театр побіжу. А Міша все лежить з хрестом в руці. Не знаю: чи я тільки намагаюсь відчутти відсутність Міші, чи справді відчуваю, по-новому, стоїчно. Іноді вночі так ясно вималюється обличчя Міші (десь, певно, внизу за церквою лежить він у Хмельниці), а потім тихо розтане. Нащо думать? — заспокоюю себе. — Хай спить. І враз як тисячі ножів у мозок вдарять: не спить, а тліє! Брат твій, Міша, тліє!..

Бачу, що, замість щирості, література виходить, замість щоденника — прибутково-видаткова книжка, якою хочеться совість заспокоїти. От, мовляв, навіть у найбільш довільні хвилини не забуваю брата. Ну що ж, коли слово безсилне передати те, що справді діється в серці.

Отак, почав з Міші, а кінчив розанівщиною. Чи це ж не найкращий доказ, що я більш люблю себе, ніж брата. Називають мене гармонійною людиною — яка срунда!

1 серпня. Останніми часами я все більше і більше задумуюсь над дилемою: партійний чи безпартійний? На бісового батька я видрукував «Замість сонетів»? Замість одходу од анархії вийшов одхід до заячої філософії.

1920 року,
серпень

2/VIII. Балакав з Лозовським. Каже — нічого подібного. А в вічі все-таки дивіться не вміє.

1920 року,
серпень

4/VIII. Помер Вадим Львович. І знов нічого не переживаю — так, як після смерті Міші. Що це: втома? байдужість чи просто отупіння? Учора довго я стежив з 4-го поверху за туманами над Батиевою. Що це — егоїзм живих?

Не можу й досі забути того мотиву, який виводили співучі сурми за труною Нарбута.

Кожен померлий, якого ще не поховали, — всевладний. Ніхто від нього не сміє очей відвести, а він собі їде — велично-спокійний. Над ним — небо, збоку гомін, а за ним люди історію плетуть, який він був.

Сьогодні в книгарні бачив панну. Щось від Полі є. Пригадав: снилось ясне небо, вода бистра. І чомусь уранці, як прокинувся, першою думкою (запитанням) було: як краще чистим прожити — одруженням чи холостим? Колись Андрій (Прізвище вперто гумкою.— Уп.) сміявся з мене: поет без кохання. Люди мої! Не так, не так, не так...

Поет пише. Торгуються, нарешті, купують твори. Друкують. Виходить книжка. По всіх книгарнях. Потім приходять чисті, юні, а іноді й літні — й питають: скільки? * 400 карбованців.

Невже так вічно буде? Щось в цьому єсть мерзотного.

20/VIII. Хутір Дідівщина (у Межигір'ї).

Хто по партитурі читатиме не вміє, тому годі щонебудь і в природі розібрати. Завше він тримається якоїсь однієї партії: тенора, баса, чи що.

Сиджу на березі. Навпроти монастир, ближче сюди — набік схилився спалений поляками панцирний пароплав. Хлюпочуть береги, вітер проти води грає, шумить на кручі осика, а все останнє видержує павзу. Навіть сонце.

Чекай, а як же селяни, які нот не вміють? Вони ж краще співають за нас, нотних. Та в тім-то й річ.

---

* Йдеться про гонорар.

1920 року,
серпень

що селяни від природи до партитури йдуть, а ми — від партитури до природи.

Побачив струмок, що в Дніпро з гори біжить, і пішов шукати джерела. Кришталево-чисто видзвонює собі поміж камінням, нестотно, як той Фет або Тичина в «Сонячних кларнетах». Наївно-безвинно. А внизу Дніпро шумить, несе на собі і чисте, й брудне, всі радощі й болі. І йому жінки, сорочки перучи, розказують свої дрібниці.

— Ні, піду до Дніпра.

У природи нема геометрії. І через те навіть найпаскудніший барак ніколи не псує красвиду.

20/IV. Хутір "Дзигівщина" (у Метитир'ї)
Хто по партитурі читати не вміє, тому годі що-небудь і в природі розібрати. Завше він тріматиметься якоїсь однієї партії: тенора, баса чи що.

Сиджу на березі. Кабаротти маластор, ближче сюди — на бік схилився спалений пошкарки пацієрнці паротмав. Хитополоти береш, вітер проти води грає, шумить на круці ошкка, а все остинно відержує павду. Навіть сонце.

Чекай, а як те сонце, які ноты не вміють? Ноты ж краще сві вконт за нас, нотных. — Та в тім то і різ, що селяне від природи до партитур

тури йдуть, а ми від партитури до природи.

Побачив струмок, що в Дніпро з гори біжить і пішов шукати джерела. Кришталево-чисто видзвонює собі поміж камінням, нестотно як той Фет або Тичина в «Сонячних кларнетах». Наївно-безвинно. А внизу Дніпро шумить, несе на собі і чисте і брудне, всі радощі і болі. І йому жінки, сорочки перучи, розказують свої дрібниці.
— Ні, піду до Дніпра.

У природи нема геометрії. І через те навіть найпаскудніший барак ніколи не псує красвиду.

1920 року,
серпень

22/VIII. Тесленко й Сениця — рідні брати¹⁶.
Тільки другий не витерпів і поліз в інтелігенти.

1920 року,
серпень

23/VIII. Люди виявляють мені своє захоплення
моїми віршами. І це не вперше. Як розуміти: чи я
всім догодив (тоді я не поет), чи... (перебили).

1920 року,
серпень

26/VIII. Прийшов у Київ і застав Женю. Бідний,
шукав у мене піддержки. А наша сім'я шинкарки
півківської більш боїться, як свого бога, на якого
покликається. Жена у всьому правильно зробив.
Десюка¹⁷ зраділа...

Свято у Губсоюзі¹⁸. Жінки, артисти, а над усім —
сам бог денатурат. Іще б трохи — і я по морді
дав би... Сволочі!..

Врешті, як не ми, то швейцари добре-таки дали
чортовому дурню. Ні, він не дурень. Цілувать руч-
ки, лазить навколішках перед Стеценком (мерзот-
на достоевщина!), а потім кидать чим попало в
людей, які з ним панькаються, — слава вам, що
знайшли такого продкомгуба!

Мішу не міг забути за столом.

1920 року,
серпень

...Побачив Дніпро — так наче друга близького.
Знову захотілось самотнього життя, розмови з усім
світом, спостереження за Лялею. Ходив по полю
довго (місяць), а потім над водою. (Місяць повний,
переспілий).!

1920 року,
серпень

29/VIII. Чи мені це потрібно — сидіти тут вгорі?
Не знаю. Як пролопотить ніжками Ляля — мені
чогось так радісно стає.

Як гарно на світі! Пастушка співає за горою, у
Вишгороді дзвонять, жовту квітку джміль пузатий
нахиляє, а там крізь ряст рясний Дніпро налився
й мовчить. Дніпро мовчить.

Шура по-своєму незвичайна. Дуже багато горя бачила. А це ж цілий університет.

Іноді такої сильної любові хочеться!

...Як хочеться справжньої, чистої любові!

1920 року,
серпень

30/VIII. Жінка призналася до мене над Дніпром. Господи, дай ноги мені бистрі, щоб я тікати умів. Абсолютно для мене не цікава. Як людина — теж.

Що там у політиці робиться? Де Василь?

Ходжу по березі, на всі гласи співаю: «Десюка, моя київська Десюка!»

1920 року,
серпень

31/VIII. Тумани зранку. Павутиння на деревах, на стерні...

Побачив Лялю в березі. В Межигір'я пішла. Оте струнке створіння дорожче мені за всі світи чудові? Не може бути, не знаю.

1920 року,
вересень

3/IX. Чомусь мені здалося зараз (іду в березі, сонце зійшло), що я в свій щоденник записую не так, як думаю. Ніби для когось другого. Очевидячки, я тщеславна й неглибока натура.

Ливень застав нас із Лялею на Виноградній горі. Спочатку ми під деревом стояли і я щоразу нагору вибігав: весело було, що стільки хмар жене!.. Вітер проти Дніпра побіг, позакручувались хвилі, позавертались, — голубою іржею вода узялася... Униз побігли тільки тоді, коли на нас і нитки сухої не було. Розвалена гостиниця. Через вікно. Сиділи до півночі. Я цілував Лялю всю, всю! Перед самим собою одзначаю, що я вчора чистіший з чистих був.

Цікаво й страшно. Щоразу те ж саме. Учора, як я на сон знемігся, щось перенесло мене до Міші

у труну. І я, і Ляля, і вся наша краса землен
стане? Дай мені, земле, мудрості...

У б́ерезі сам, плачу.

Без дати

З 8/IX поїхав у подорож з капелою Стеценка ¹⁹.

1920 року,
грудень

1/XII. Сніг заметушивсь.

На вулиці жінка на хліб для хворого попросила.
Я побоживсь, що нема.

Живемо на картоплі без жирів. Учора домов [ий]
комітет на засіданні поклав з кожного 3100 кар-
б[ованців]. «Повинність білизною». До півночі Де-
сюка з Катериною Кузьминичною ²⁰ кричали. Де
взяти грошей — чорт його душу знає. І потім: до-
мовласник платить стільки ж, як і ми,— і це... (Ві-
діврано аркуш.— Уп.).

Чорта з два нашого домовласника зламаєш! Бур-
жуй, лисиця...

У «Вістях» Мик. Л. ²¹ не по конях, та по оглоб-
лях. Свербіло державну оперу українську вилаять,
а зачепив чогось мене та інш. Хіба за те, що нам
пропонували (навіть просили, бо в Києві всього
півтора поета)... (Відіврано аркуш.— Уп.).

Прочитав «Жакерії» ²². Як схоже з «Гайдамака-
ми»! Тільки в Шевченка маса більш свідома, моно-
літна.

1920 року,
грудень

25/XII. Учора був на студентській вечірці. Не
дивлячись на те, що в мене було спеціальне за-
прошення, ми з Антоном Івановичем взяли квитки.
Треба ж піддержати студентство — хоч це й смішно
звучить. Галас, біганина, довго не починали, бо
електрики не було (тиждень темноти), а свічок на

велику залу було не досить. Студентство сучасне й працювате. Найголовніше — нема пихи тієї, яка не в міру була підчищена крейдою разом з мідяними погонами.

І чого людям неодмінно хочеться, щоб такий-то письменник сидів у них у першій ряді? До мене: ви, певно, образились, що за темрявою раніше вас не посадили? Ей, Грицю, постав, будь ласка, стільця для шановного... Як тільки я міг, заспокоїв їх. Стоїмо в коридорі через те, що зараз ідемо на заїдання. Звичайно, не повірили...

Таким чином, Синтетична студія закладена. Ніхто її так ще не називав, це зараз так чомусь назвалось. Але до певної міри вона такою й є. В[ериківський], К[озицький], Ве[ршовка], і ще думаємо запросити... Три галузі мистецтва буде. На перший раз обмінялися інформаціями, я їм читав своє «Живем комуною» та свіжу відбитку з «Грона»²³... Додому біг як на крилах — стільки сили прибавилось. Так працювати хочеться — і працювати серйозно.

Лаври «Грона» нас не спокушають. «Гроно» на вулицю вийшло. Це сміливо й похвально, але я за деяких гроністів боюся. Чи не я ж перший був з тих, хто студію Музагету²⁴ розвальював? Бо розвелось було неможливе генеральство. Неуки, зібравшись по обіді, підсмоктуючи гнілі зуби, вирішили: це так, а це не так. Це мені гидким здалось, нечесним, і я перший руку підняв.

Ліда каже: отепер прийшли гроністи. Коли б я був поетом, це мені було б неприємно. Люба, і після гроністів ще нові з'являться. А там іще й іще. Це ж закон історії. В свій час Шевченко й Словацький були наймолодшими. О, звичайно, наймолодшим бути дуже добре. Ніхто тебе не знає

ще — що хочеш, те й виробляєш. Але кожному наймолодшому прийдеться далі йти. А для цього учитись треба.

1920 року,
грудень

28/XII. Естет я нещасний, жалкий борзописець, — і до людини підійти не можу! Розсердився зараз на Олю²⁵. За дрібницю, на якій я настоював. Розплакалась. Стало совісно, — покійний Міша з доктором дивиться: «Не обижайте моєї Олюні!» Як можна! — приголубив я, та пізно, зібралось, бідне, та й подріботило в клас, хоч йому ще й рано. А я з вікна дивлюсь, як червоненький башличок із льодку на льодок перекочується, щоб не впасти. Як виростеш велика, Олю, забудь про цю хвилину! Нещасний я «діяч» культури. Взагалі я груба й дика людина.

1921 року,
січень

16/I. Коли б зараз прийшов до нас Пушкін — то він би став Тичиною. Коли б прийшов Шевченко — зробився б Чумаком у кубі. Історія, поруч з соціальним генієм, не може допустити геніїв у мистецтві, в науці, в культурі. Бо ці, останні, трошки б заважали. Ми, таланти, визнаємо одну перспективу, а генії — ... (Відірвано аркуш.— Ун.).

1921 року,
січень

20/I. Зараз переглядав «Кобзаря». «До мертвих, живих і ненароджених»*. Тільки всього три слова! А хто б так, крім Шевченка, міг сказати? Хто має таку силу, щоб звернутися до мертвих, живих і ненароджених? А ми — пишемо «тінь там тоне» та сваримось з незгодними течіями. Учора в мене попрахали на провінцію «Живем комуною». І цим

* У Шевченка: «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє».

мізерієм зачитуються люди? Що ж ми даємо, ми, «нові», «найновіші»?

Весь 1919 рік у мене пройшов з Шевченком. Почуваю, що й зараз я його по-новому бачу. Чому ж раніш не бачив?

1921 року,
січень

26/І. Познайомився з Кліментом Квіткою²⁶. Блуканини багато. Ніяк не притулиться. Особливо з «рідною» культурою. А втім — добряча, вдумлива людина. Цікаво, що від нього могла взяти Леся Українка?

Увечері був у ... (Прізвище витерто гумкою.— Уп.). Замкнулася в символи. На життя й дивитися не хоче. Довго розмовляли про мистецтво — буржуазне, пролетарське... По інерції ще йде. Яка ж велика інерція у буржуазного мистецтва! Мускулів треба, щоб зупинити, не інакше. А в інтелігенції мускулів нема.

1921 року,
січень

27/І. Приснився Чумак. Та так виразно. Коли прокинувся — таке вражіння було, мов хтось своєю візитом мені честь ізробив. Ні з ким мені федерувати зараз. Семенко — ні, Василь * — далеко, грішні взялись мене із'єсти, бо це їм дуже вигідно...

Леонтовича убито. Жаль сухий у мене знову. Дико. І те, що вбили, і те, що я за життя чіпляюсь. От, мовляв, я живий, то й добре. А до других — однаково. Дико. Коли вбили... (Прізвище викреслено.— Уп.) — більш диким здалося, і я більше переживав. Невже через п'ять чи десять літ ми будемо остільки холодні, що будемо байдуже дивитись, як на наших очах батька ріжуть?

1921 року,
лютий

4/II. Олесь — в національному весь.
Тичина — по коліна.
Чумак — по щиколотки.

А Семенко — то й зовсім на сухе вийшов. Сидить собі в Андалузії й ні про кого, крім себе, не думає. Поспішив трохи. Зате йому колись буде дуже мокро.

1921 року,
лютий

10/XII. Хамів ненавиджу. І якого чорта до мене їздити?..²⁷

«Знайдіть отаку-то книжечку, ноти подаруйте». Свині-свині! Повік ви свиньми й зостанетесь. Треба свиней піднімати? Але як їх піднімеш? Хіба пугою. Із горла пре, їсти — хоч пуп розв'яжи, а вони в попи лізуть. Хай народ сам живе, аби нам ряса була. Ну, що ж, може, кому і буде ця ряса, та тільки ненадовго. Передбачаю новий всесвітній похід проти попів. Сволочі! Ненавиджу...

...Як вам? — Ето всьо чепуха! Нащо воно попу? Аби божеське було — а все останнє приложиться. Я подивився на його лоб. Міг би бути розумним, а от тупий, як та тупиця. — А нащо ця наука? — каже він. — Оце коли б не Іван збив, я б уже був женився. А то приїздить до мене да й каже: чоґо ти сидиш, подавай на українські попи. А хіба є такі? — Є. — Дак я оце й приїхав.

Ліда довго сміялася з нього. А мені не до сміху.

Без дати

Всякий раз, як Василь приїздить до Києва, весь час мені говорить, щоб я до Харкова перебирався.

Є на те великі причини. Особливо одна людина замахується на мене. Ах, Василь, Васильочок...

Без дати

То вирине з пам'яті із Володимира Кобилянського²⁸.

Так смутно-прекрасні осінні дні...

Без дати

До «Подорожі...»²⁹ (Як гарно озивався К[ирило] Г[ригорович] до дівчат).

Саят-Нова теж був духовною особою, але це його ні на йоту не відхилило від світської поезії... І мені пригадався і приспів однієї його пісні в перекладі Брюсова (книга «Поэзия Армении»):

Гвоздика, роза, сусамбар
и майоран ты для меня.

А що таке «сусамбар» — я й досі не знаю.

У Григорія Сковороди так само вихоплювались окремі слова кохання, але він їх притушував, ще й зверху, як глечик з молоком, накривав Біблією.

До речі: Саят-Нова майже в ті самі роки родився й помер, в які родився й помер Сковорода. Це мені чомусь впало в око, коли я перечитував Саят-Нову.

А що зараз дома робить у Катерини Кузьмівни Лідуса?

Гвоздика, роза, сусамбар
и майоран ты для меня...

Без дати

До «Подорожі...»

Царь Давид сидит на троне
И играет на тромбоне.

Хор —

Оглушительно,
Оглушительно,
Оглуши-

тель-

но!

(«Подорож з капелою Стеценка»)

«А кругом Січі яри та лимани...»

Зайшов я у костьол.

До цього я був у костьолі тільки в Чернігові.

Та й то тільки на один момент одним оком глянув.

Було це вдень. Десь я зустрівся з Аркадієм Казкою³⁰, Аркадій до своєї старшої сестри йшов. Розмовляючи, машинально йшли кудись. І раптом він спинився на одній із далеких від центру вулиць (назву її я вже не пам'ятаю), де стоїть костьол. На тротуарі стоїм, розмовляємо — аж тут випадково виходить із костьолу і ксьондз (Аркадій познайомив мене з ним), ксьондз і запрошує Аркадія виступати в костьолі на їхній відправі з двома артистами, щоб тріо проспівати «Разбойника благо-разумного». У них же, у католиків, пасха була раніш од православної.

Я прощаюся, щоб іти в семінарію, а Аркадій і мене з ксьондзом познайомив. А я почував себе ніяково. Аркадій заради слави на все згоджувався. А як же! Хтось із гімназисток зайдуть на той вечір у костьол і будуть слухати.

(Одна гімназистка — це знайома Аркадія).

А католики на все йшли, аби залучити до себе інтелігентів.

В тому місці, де ми вагонами своїми стоїмо на місці...

Чи причеплять нас до якого-небудь поїзда? Хто його знає... Темна ніч. Кругом на станції самотньо

так, щось десь свиснуло у темноті. Одні состави вагонів, закрипівши тяжко, зрушили сонно з місця (зеленим ліхтарем на одному з них помахав хтось) і тихо подались кудись в один бік. А в другий бік теж так само без шуму покотились якісь вагони. Тихо стало кругом та просторо. Вітрець пролетів. Зорі вгорі на чорному, як оксамит, небі блискучими повіками своїми заморгали. А потім і знов заспокоїлись. «Зорі у небі висять — не гойдаються» — згадався мені рядок із вірша Пилипа Капельгородського. Зорі над тобою висять якраз угорі.

Без дати

До «Подорожі...»

...Несподівано прокинувся вночі. За вагонами гнусають гуки, хтось кричить: готово! — і поїзд почохкав кудись. Почохкав і там десь далеко за тих. Де ми стоїмо? Чи скоро світатиме? А думок, думок!.. Чогось згадалося: ось я з Ванею — своїм братом — у Козельці: на бульварі познайомились з якою[сь] Матушковою. Потім пішли з нею на співанки хору козелецького собору. Керував Терентієнко. Розучували Глінки «Херувимську». Ой горенько, куди їх завезло із регентом самим! Хіба ж так можна?

Та я вже сидів і мовчав.

На перерві співанки я згадував Терентієнка й хориста, що в Єлецькому зо мною співав — дискант Косенко. Де він зараз?

Без дати

У змінених книгах бібліотеки, які ми помилково захопили з собою в подорож, був 1-й том Георга Брандеса³¹ (а за розміром томик). Я його теж непомітно витягнув з-під голів'я богомільної, коли вона вилізла з вагона, і перемостив цей томик до себе на верхню полицю.

Мені сподобалась характеристика самого Бйорнця.
сона ³², як її написав Г. Брандес...

Без дати

Уже вирішено: у Вапнярці позлізаємо і на під-
водах поїдемо в Тульчин...

І мені по карті видно — та ось же недалечко й
Шаргород, де Коцюбинський вчився в дух[овному]
училищі. А де ж Бар? — Чи далеко він од нас? —
я кажу комусь униз. — Ось ніяк на карті не зна-
йдеш! — О! Це таки далеченько од нас, аж геть ту-
ди в напрямі Деражні й Проскурова. — Ого! Куди ти
заїхала! — хтось їй зауважує. — Проскурів уже ж
на краю світу! Зараз же війна, кордони знаєш
які?

Без дати

До «Подорожі...»

Коли ми, чоловіча половина вагона, десь на дов-
гій зупинці вилазили по драбинці з вагона і зразу
відходили, я, дивлячись на небо — Чумацький
Віз, уголос промовляв: «А вже Бйорнстьєрне он
клює носом униз». І всі розуміли, що це я говорю
про Чумацький Віз на небі. Тільки дехто позіхне
й сонно запитас: а якою ж це мовою ви кажете —
норвезькою?

Але тут од вагона голос: ідіть швидше назад,
бо поїдем...

Без дати

[Відповідь на анкету]

1. Тичина Павло Григорович.
Чомусь батькові забажалось Тичина переробити
на Тичинін — і це останнє у мене по всіх докумен-
тах, кінчаючи середньою школою.
2. 1891-й, січень, 15-й день.
3. Село Піски Козелецького повіту на Чернігів-
щині. Православний. Українець.

4. Григорій Тимофійович Тичина та Марія Василівна Савицька. Пономар, а потім дяк. Мати теж з духовних. Українці.

5. Сімейна пам'ять сягає до якогось диякона Михайла. Брати мої спеціально розшукували його в архіві пісківської церкви.

А можливо, що Тичина Михайло дияконував у Сосниці.

Далі йдуть брати Хома й Тимофій (дяк), од останнього вродився батько. Жіночої лінії добре провести не зможу.

Батько розказував нам:

Дядько та дід (обидва, здається, попи) поперемінно експлуатували малого Гриця. Бо й той, і другий казали: ми тебе віддамо у духовну школу. В одного він років зо два конюшні чистив (не знаю в кого), а в другого помагав у іконописній майстерні розтирать фарби.

6. Чернігівська духовна школа.

(Жив один рік у Єлецькім і п'ять років у Троїцькому монастирі). Чернігівська духовна семінарія. Із семінарії було тільки дві дороги: або в попи, або ж у ветеринарний та комерційний (міністерство Кассо³³). Передавав я в комерційний, звідки, склавши половину предметів та зробивши частину практичних робіт, перевівся до філології Українського новонародженого університету.

Перший вірш через Мих. Коцюбинського було надруковано у «Літературно-Науковому Вістнику»³⁴ за січень 1912 року. Трохи пізніше появився вірш у «Рідному краю»³⁵ (дата під віршем 1910 р.) та в «Українській хаті»³⁶ *.

Після річної перерви я вступив на посаду до контори «Ради»³⁷.

---

* Цей абзац в рукописі викреслено.

В «Раді» почав друкувати свої оповідання. У «Світлі»³⁸ в той час я був завідуючим редакцією і теж видрукував у ньому одне оповідання. У всіх цих оповіданнях я попрабував себе на гумористиці. Містив у «Раді» дописи.

Деякі вірші та оповідання (особливо «Богословіє») подобались мистецькій публіці, але інтересу до моєї літературної діяльності ще ніякого не було, аж поки я не видрукував у «[Літературно-Науковому] Вістнику» «Там тополі у полі...» та «Золотий гомін».

З виходом у світ «Сонячних кларнетів» для мене починається крещендо³⁹. Кожне ж крещендо не безкінечне. З заявами групи «Гроно», що Тичина в «Сонячних кларнетах» — панич, не більше — нібито починається димінундо⁴⁰, хоч «Плуг» (навіть не вся збірка, а перший вірш) не хоче подаватись.

З діячів особливо на мене вплинув всією своєю особою Мих. Мих. Коцюбинський. Ні до якої школи не можу себе зарахувати. В мене є символізм, і імпресіонізм, і навіть футуризм та в деякій мірі імажинізм. |||

Філософи сучасного індивідуалізму. Ніцше, Уайльд⁴¹ і Метерлінк указали три путі — егоїзм, містичне життя душі й мистецтво, по яких особа, не пориваючи з смаками й поняттями буржуазного громадянства, може виявити себе у весь свій зріст.

Пшибишевський⁴² указав путь четверту: пристрасть (як Шніцлер⁴³ — насолоду). Мірбо⁴⁴ і Пшибишевський.

Зло для Мірбо — зрозуміти соціальний фактор. Зло, по Пшибишевському, лежить в самій природі душі людської (Свангеліє зла).

Без дати

Без дати

Мойчи-Ямагучи! Импрессионизм — как господств[ующее] направл[ение] японской поэзии. СПб. 1913 г.

...Японці ближче до природи, як європейці.

...Любов до деталей. Цю любов до деталей принесла жінка, а також витонченість і м'якість.

...Коли, підвівши голову, дивлюсь уперед на безкраю далину океану, то мені здається, що там, на батьківщині, зійшов місяць над горою Мікаса.

Мотоорі Норінага, вчитель і публіцист XVIII віку).

Він віродив японську національну культуру (рік народження 1730-й, [смерті] — 1801-й)⁴⁵.

Без дати

Трагедія

Трагедія — вищий вид драми, який протиставлять комедії. Саме слово трагедія повстало з двох грецьких слів *τραγος* — цап і *ωδη* — пісня. В давню давнину складено було хорову ритуальну пісню, зв'язану з драматичною подією на честь Вакха, куди, між іншим, входило принесення в жертву цапа. Ось початок трагедії. Ось у самих зародках весь її образ: пісня, дія, жертва. В наші часи трагедією називають таку драму, яка закінчується смертю героя. Але греки називали трагедією також і такі драми, які закінчувались щасливо. Звичайно, смерть героя — це природна і необхідна розв'язка трагічної дії, але в поняття самої дії входять ще й інші елементи, більш важливі й ґрунтовні. Отже, катастрофа — це вже необхідний висновок із тих властивостей, які повинні відрізнити трагедію.

Які ж властивості трагедії?

З часів Арістотеля в okreśлення її вноситься поняття *цілі того впливу*, який вона робить на глядача. «Трагедія є наслідування дії важній і закінченій, що має величину; наслідування, прикрашене розмовою; наслідування діючим, а не в оповіданні, наслідування, яке здійснює через співчуття й страх очищення страстей»⁴⁶. Це так окремлює сам Арістотель. Коло цього окремлення ціла буря знялась, особливо коло останньої її частини *катастрофи*. Цей катарсис, це почуття очищення на всі лади перетолковували і ні до чого не прийшли й по сей день. Та й справді, майже кожний підручник суть трагедії бачить у долі героя: «трагедією називається драматичний твір, в яким виявляється збурена (потрясающая), з стражданням і смертю героя боротьба, викликана збігом його власних [при]страстей, принципів і змагань з якими-небудь заперечуючими перепонами». Але, питається, чому ж неодмінно цією боротьбою повинна захопитися драма, а не епос,— і навіть тоді, коли ця боротьба дійсно трагічна? Вся річ у тім, що трагедія має діло не з усякою боротьбою, а лише з *моральним конфліктом*, з збігом двох правд.

1922 року,
вересень

Лежав я, силою свого твору, що його написано, повержений (за вікном сонячна осінь, тіні захолили, цюкає сокира). І я — дзвін годинника, що на [стіні], тут,— саме почув. Дві пропустив, потім почало усе ество моє рахувати — немовби це годинник бив для мене чи я для нього жив. Три... чотири... а на передостанньому (не знаю точно, котра це була година), на передостанньому раптом усе моє ество у гудок заводу вплелось, переслухав я свисток і знов вернувсь до бою годинника, що ще один, останній раз ударив. І як це я устиг: там

побувати і тут? І як довго продовжувалось тут і як довго — там?.. Мені здалось, що це було довго. Принаймні окремі глиби вічності. Осіли і впали.

17/IX—22 р., Харків.

Без дати

Чи їду трамваєм у Святошин, чи десь коло Святославської проходжу,— як тільки побачу поле, ниви і зелені луки та горбки — сама рука підіймається, у всю свою довжину простягається як благословення.

Цивілізація широко очі одкриває й дивується: що за фантазія з рукою у чоловіка.

Дитина нікого не стісняється і завжди руку простягає: жижка! (на вогонь).

(У Святошині жила вся трупа театру імені Т. Шевченка. 1922 (?). І я з ними теж, як зав. літ. відділом)*.

1923 року,
грудень

15. XII. 23. Вечір. Ніч.

Читаю про Хафіза. Трохи задалеко — чотирнадцятий вік, проте потроху образ пізнаю, знаходжу спільне. І я ж у монастирі жив.

Асоціація. Чого це так: наприклад, Пушкіна, Шевченка — я так близько почуваю, як нікого? Оце якби увійшов до мене котрийсь із них — їй-бо, нітрохи не здивувався б. Щоб було б цілування-вітання й розмов, розмов без кінця... Сьогодні вранці, перед тим як іти до редакції, я розкрив «Кобзаря»: «Чума з лопатою ходила». Почув силу й простоту поета, почув людину й громадянина. Хо-

* Взятий у дужки останній абзац — пізніша авторова дописка.

див по казенній брудній хаті. Тулився до стін і крізь заплющені очі бачив прах Тараса Григоровича (буквально бачив, як він лежить в останках). Тарасе Григоровичу! Мій друже, товаришу Тарасе Григоровичу...
Зрю.

(Харків). Жив я в ред[акції] «Рад[янське] село»*.

1923 року,
без дати

Тільки заступ та чорна земля.
Десь барон наступає.

Копав я на городі. Знесилився. Упав. Червоний жар крізь студені повіки — мов дівчини щока гаряча. Аероплани — чую — як хрущі. А в глибині землі і надо мною — струни, струни... І бачу: блищить на сонці заступ мій, і хтось підходить і бере, і так до мене він ласкаво: який же ти — ще тільки став, а вже стомився. Що ж буде, як всі ми поснемо і прийдуть ті, кому землі не жалко, і візьмуть зашморгом тебе й її?.. — Її? Скажи, я хочу знати. — І чую — голос мій — як шепіт бадиллини. Скотився вітер в яр, і бадиллина холодочком зашамотіла: — Вставай, вже вечоріє! — Я хутко встав і оглянувся. Близ мене ж нікого не було. Тільки заступ мій та чорна земля.

1923.

1924 року,
січень

1. I. 24.

В здоровому тілі — здоровий дух, але: з-поміж здорових такі тупиці бувають!

Стрічали Новий рік. Багато кого чув і бачив за столом...

Чудове завершення року з усіма його суперечками, шуканнями і злобою.

Візьмімо, наприклад, речення із пушкінської поеми: «Не проснетя птичка утром, если солнце не увидит». Там, де в Пушкіна один смисловий наголос пояснення причини («если солнце не увидит»), там у Глінки аж цілих три підкреслення, виділених в музиці окремо: 1) «если», 2) «солнце», 3) «не увидит».

ІЗ відповідей на анкету!

1. Перший літературний твір, що Ви його прочитали.

Коли саме: як уже виріс? чи ще в дитинстві? Коли в дитинстві — то тут так тяжко відділити: що читав я сам і що мені читали. Еж будучи ще безштаньком і ледве-ледве розбираючи склади, я чув уже від батька: про козака, з якого поляки живим шкуру здерли; про козака, що його на сквороді запекли. Не могу сказати напевно, чи це були сліди від читання Шевченка або ж історії. Щоб був «Кобзар» у нашій хаті — я не пам'ятаю. Чув я про Тараса Бульбу. Навіть зараз пригадую: щó в мене, малого, залишилося тоді було від читання (або ж батько, або ж сестра читали): 1) якісь підземні довгі ходи; 2) Андрій цілий мішок хлібів несе (видання Гоголя було з малюнками); 3) пороздавав голодним, а ті вже й їсти не здужають — од голоду попухли; 4) єврей на своєму возі когось везе, притрушеного, обкладеного соломкою чи чимось іще (і як той не задушиться!). А куди, що, як — я тоді нічого не міг іще второпати. Те ж саме і з «житієм». Саме тоді «відкрили» «мощі Феодосія Углицького» в Чернігові, і в нас у хаті появилася свіжий аркушик друкований. Наслухавшись, що мощі довго ото лежать у землі, а потім і т. д., — попробували ми з братом і собі щастя: в коробочку поклали якийсь опудало і закопали його в землю, ще й гноєм

притрусили. Моцей ніяких не вийшло, а тільки нас із братом за це дуже одчухрали. Іще на припічку валялась книжка про Києво-Печерську лавру: це мати, як пішки ходила на прощу — так принесла. Але із неї мені тільки лискучий кольоровий малюнок на обгортці запам'ятався. Трохи згодом на тому ж припічку довгенько у нас лежала книжка М. Загірньої «Під землею». На обгортці — відомий всім нам малюнок чернігівського видання. Певно, сестра із шкільної бібліотеки принесла ⁴⁷.

Без дати

«Це ми з вами видалися у марту. У марту, а вже тепер, слава богу, — май».

(Бульвар у Харкові).

1925 року,
травень

ЛИСТ

Замість привітання

В день [п'ятирічного] ювілею газети «Вісті» замість привітання — увесь свій гонорар у розмірі 500 (п'ятсот) карбованців за повторне видання моїх книг «Сонячні кларнети» і «Плуг» передаю на культурні потреби с. Пісок, Ніжинської округи.

П. Тичина *

Без дати

Жить для того, щоб знать и узнавать, — большая радость. Далеко-далеко разветвляются. Другой в тебя проникает.

Живого знакомства с грузинами-писателями у меня еще не было. Вы первый. С трепетом приближаюсь. Как к чему-то близкому, но еще неизвестному. Неизвестному? Да потому, что грузинской литературой и историей занимался я отры-

вочно, над книгами скупими, слабо язык представляя.

Язык Шота Руставели, язык индустриальной Грузии! Сидя в театре Котэ Марджанишвили⁴⁸, я слышал его, я видел, я ощущал. Одной только силой звуков языка грузинского я был далеко куда-то в древность отодвинут и вместе с историей сильно увеличен.

Не подумайте, что я эстетствую,— в самом деле, настолько был я удивлен, подавлен.

Очевидно, и в литературе я много чем буду удивлен.

Жду. Приближаюсь. Приезжайте*.

[Туреччина]

1928 року,
листопад

Пароплав на якорі. Зоря червона у височині на щоглах горить тихо. Цілу ніч... Завтра пароплав одійде.

Проститутки. Вертались додому, хотів купити винограду. Бачу: в боковій вулиці ще світяться крамниці (1/2 12-ї ночі). І от, повертаючи на цю вулицю, я мав необережність оглянутись. Одна з дівчаток, що йшла позад тротуаром (чомусь Киз Кібрітчі згадав), зараз же одділилась і пішла за мною.

Я не оглядався, знав напевно, що ця дівчина за мною йде.

Та ось хіба й не чути? Щось шепче вона собі на тротуарі — ні до себе, ні до мене — і щось таке ніжне: мусью, мусью.

Я, побачивши, що крамницю вже крамар якраз саме оце почав зачиняти і виноград увесь прибрав

---

* Адресат (якщо це начерк листа) невідомий. Можливо, К. Гамсахурдія.

у глиб крамниці, повернув назад. Зараз же й дівчина за півтора кроку від мене на тротуарі повернулася, так немовби що забула, на мене ледве-ледве оком, а сама вже сміливіше: мусью, мусью... І в тому заучено-ніжному «мусью» чулося: і заклик, і запитання, і нетерпеливість, і вимога. А назустріч знову дві швидко пробігли з папіросами в зубах. Одна з них просто мені в обличчя: ах! ах! А там далі шофера обсіли, курять, балакають щось, оглядаються на прохожих...

1928 року,
листопад

13/XI. Театр.

Щось вроді захудалого десь цирка чи театрика в Чернігові, Прилуці... Дощатий, з усердієм пофарбований у вохру (ще й з сіреними карнизиками вгорі і внизу балконом).

Власне, це не балкон, а ложі. Балкона нема зовсім, як і гальорки. Ложі й ложі, ложі. Проти сцени перегородки їх — прямі, а бокові — заходять навкіс до сцени. Балкон (чи бельетаж) стоїть на тонюсінких-тонюсінких залізних підпорках: так — і не колона, й не палка — теж у вохрі вся. Під балконом — як ікони в сільській хаті — ціла шерега плакатів, хоча там тінь і темнота така, що плаката й прочитати не можна. Нижче плакатів — дешевенькою шпалерою (сіро-шоколадна з білими якимись букетиками). Звиваючись дебеолою залізною гадюкою, під балконом — теж груба, що стоїть внизу в партері між стільцями (попри колонок-палок); груба стоїть і, звиваючись, десь крізь стіну коло плакатів кудись пробилась. Самі ложі обліплені, — ба не обліплені, а обмальовані на манір шпалер противною цегляною фарбою, а самий узор (набойка-накладка) світлий, — та як дошка, трухла трохи. Так вона проступає вся, мов занавіска на постійному дворі, що десять літ висить

немита. Стільці — це система скамейок з самоодкидними сидіннями. Завіса — ой світе мій! Звичайно, традиційні по боках золоті пацьорки (на фоні шматків червоно-бархатної другої нібито завіси), а на самій великій завісі колони якогось будинку, що йдуть кудись у перспективу вниз, а там далі гори і будиночки на схилі, як пряники.

Оркестр — кларнет, тромбон, корнет і барабан — грав спочатку при вході, як ми йшли до театру, причому два — по один бік сидить, а два — по другий. Тепер, коли публіка почала трохи нетерпелитись (а публіка — якась мішанина: жінки без хусток, в хустках і навіть з закритим ротом одна навпроти нас в ложі), оркестр перейшов до сцени.

Дзвонять за сценою в плохенький дзвіночок, завісу піднято. Оркестр — і скрипка в оркестрі — заграє щось жахливе. Той, хто підіймає завісу, підтягуючи вірвовку, стоїть од краю сцени (аби не бачила його публіка, тільки й заховався) і весь час держить, подавши уперед, вірвовку, а правою курить і щось балакає з своїм сусідом.

Заграв оркестр напівсумне, напіввеселе. Вискочила доволі незграбна жінка (чорна, в червонястому убранні з бльостками). Публіка стиха щось балакає своє, сміється, і мені здається, що це вона з артистки. Так, це не здається, бо й справді так. Нарешті, жінка дотанцювала, і завісу (дали тому знак) спущено. Як відкрили завісу другий раз, вона щось співає почала неприсмним дерескучим голосом і в тих місцях, де передихала, вона крутилась круг себе і трусила — то грудьми, то плечима, то спиною.

Публіка сміється — не знать, від задоволення чи від чогось іншого.

Діти плачуть в темній залі — і їм матері: це, це!..

Третій номер *. Теж завіса. Тут уже інша жінка. На вроду краща, висока, але ж голос! Невже жіночих голосів нема в Туреччині? Баси якісь!

Номер четвертий. Знов чолов'яжка в піджаку підтягує завісу, уважно-боляче дивлячись кудись — туди вгору, де завіса мусить лягти як слід. Пропівала [артистка] під акомпанемент тільки скрипки, і — завіса. Публіка аплодує.

Знову дзвінок за сценою — і після хвилиної настрійки скрипки оркестр як ужарив — та швидко-швидко, як той галоп при виході з цирку.

Третя жінка. Плаття з розрізами, що при поворотах обнажає її ноги високо. Ця теж співала, танцювала чи, вірніше, бігала по сцені і теж трусила грудьми і животом. А чоловічок у піджачку болячим поглядом уважно за нею стежив, щоб вчасно спустити завісу.

П'ятий номер. Теж під тихий акомпанемент щось заунивно-сумне. Та й сиплий же голос у цих турень!

Але важливе хоч те, що вони вже скидають свої покривала. Грації небагато в європейському розумінні. Але... Грання животом і ляскання пальцями.
(В театрі курять — смалять по чім попало).

В номері шостому. Чоловік і жінка — вже нова — з високим, приємним, кошачим трохи голосом.

---

* В оригіналі тут і далі написано скорочено (3-й №, № 4-й).

Вони почали на берлінський манір комічний дует— куплети. Публіка задоволена.

(В ложах висять пальта, шапки).

Під стелею коротенькі на обручах о 3-х лампочках люстри (посередині інша).

Нарешті, вийшла товста-товста, з червоно-золотим корсетом жінка — улюбленка публіки, — і публіка заплескала в долоні. Ну, вона теж доволі незграбна (не туркєня, бо на сцені жодної туркені нема?). Сипла теж. Публіка їй кричить: чарльстон! чарльстон! Ця теж грудьми трусить і п... (публіка теж тупотить ногами), їй за сценою хтось, як ішак, реве. Тоді вона відповідає йому і знов танцює.

І так до трьох разів. (Вона вроді Клари Юнг⁴⁹). Міміка пліч у неї доволі гарна. Музика й спів — все це монотонне і в унісон. В залі розносять фрукти й воду. Нам теж у ложу ще з самого початку пляшку води, накриту чашечкою, поставили коло дверей (дівчинка).

«Меме». Співали, співали, мекали, мекали, а потім ухопились до танцю — комічний танець-дует, та навприсядки, точнісінько, як в українським старім етнографічним театрі. Убозтво велике ж в Туреччині в цій галузі. Та й смак теж.

(Нижні лампочки, що по краях балконів чи під балконами, не горять).

Вентилятори шарудять, тріскотять над ложами вгорі: три вентилятори по один бік і по другий три і проти сцени — дві чи три (не понятно) дірки, заліплені чи зашиті якимось шматком.

В одну з цих дірок дивиться публіка. Мій сусід каже: дивіться, он як суфлер залізає в будку. Дійсно: внизу під завісою рука мов жаб'яча — то

суфлер задом влазить у свою конуру, а вона як халабудка і вся червоним обліплена.

Почалась п'еса «Мідяник» («Бляшаник»). Вірмен[к]и — жінки — артистки. А чоловіки є й турки. Наприклад, Нашід-бей — прем'єр-комік.

Завіса. Сидять на місцях два чоловіка і один до одного говорять. Уперто, усердно, довго. Один у фесці і європейському, другий у чалмі. (За сценою курять). Дії нема. Дикція слаба. Той, що завісу спускає, спить собі, схиливши голову, а одну руку поклавши до вірвовок. Діалоги довгі. Той, що спускає завісу, спить — уже й другу руку спустив на коліно.

Публіка регоче... Жіноча роля: стоїть без діла. Одійде й переставляє стільці собі.

Той, що спускає завісу, руку — під жилетку розстібнуту і, поглянувши сонно на сцену, знову опустив важко голову. Ну й довгі ж підйоми і спуски! Уже й публіка втомилась. (На сцені кімната з якоюсь завісою замість дверей. Дві картинки — морські — по боках. Режисер у капелюсі лазить за сценою й поглядає: як опустили завісу — ніхто не аплодирує).

Друга дія. Ліс. Розбишаки. (Курять і сірники з огнем між стільцями кидають. Де ж пожежні?) Нашід-бей продовжує смішити, але... нудьга, нудьга. Вентилятори шелестять. (В театрі діти ходять, на руках у матерів лежать, поснули).

1928 року,
листопад

Вівторок, (19?) — 20/XI.

Селіме. Джалаї. Вітер, дощ ляпотить по мармурових плитах двора мечеті. Залізна кружка на ланцюжку б'ється од вітру коло шандрівана.

Муедзин кричить, а в мечеті тихо.

1928 року,
листопад

25/XI. 11 годин вечора. Ізміт проїздили. Потят ішов по одній з головних вулиць. Це рідко де побачиш.

Ескі-Шеїр уранці проїхали й не бачили. Гори, гори... Сині хмари черева повзуть над ними, а з другої сторони — сонце... (!!! Хмари черева повзли, як я з Лідою їздив у Китаєве).

Без дати

Анатолійські вітри. Гори, гори, червоні, блакитні, сіро-жовті. Степові смуги.

Без дати

В Туреччині

І одним-однісіньке кіно.
Це в Європу вже від них вікно.

Не могли знайти мене в готелі.

Без дати

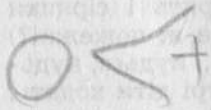
В Туреччині (1928)

Загадкове в номері жило.
Не шукай поета з України,
бо в готелі тільки мсьє Павло.

Без дати

[На Україні.

Робота над «Сковородою»]

Ну от, ізнов образи старі в полон мене узяти хочуть. «В долоні світу» — так наче світ є щось непорушне. І райдуга як танцюристка. Гола. А там он сльози і біда, а там он горе.

Без дати

Сковорода й ченці
(обер-офіцер із темноти).
Курінь, соломою накритий (коротко).
Сад промовляє (випарює).
Розмова, підслухана в саду.
До Біснுவатого!

(Крізь вікно побачить. Суд божий — садизм.
Наспіють якраз на той час і селяни.
Сковорода. Розк[азує] *.

Розмова.

Він його розкує, а сам вийде, бо жінка десь стогнала.

Жінка — родить.

Вертається — і крізь вікно бачить:
суд божий — садизм;
наспіють селяни;
самого Сковороду ударять іззаду.

У Досифея.

1929 року,
червень

Писав листівку до Цитовича. Аж на листівочці малюсінька комашинка! Здмухнути? Ну-ну... Відсунуть пальцем? Ні-і...

Я одірвав шматок американської газети і підчерпнув комашку із листівки. А тоді: пустив її з папірцем у кватирку. Іди. Ти, може, й не заметиш зразу, де опинишся і хто тебе переніс.

Так мене перенесли до Академії⁵⁰.

13/VI—29 р.

1929 року,
листопад

Вечір. Книга. Мої убогі коридори ледве мрять. А тут в саду під боком ілюмінація й ракети. За метався я! На трамваї доїхав аж до Основи (здалеку весь Харків, і особливо будинок Прому **, як

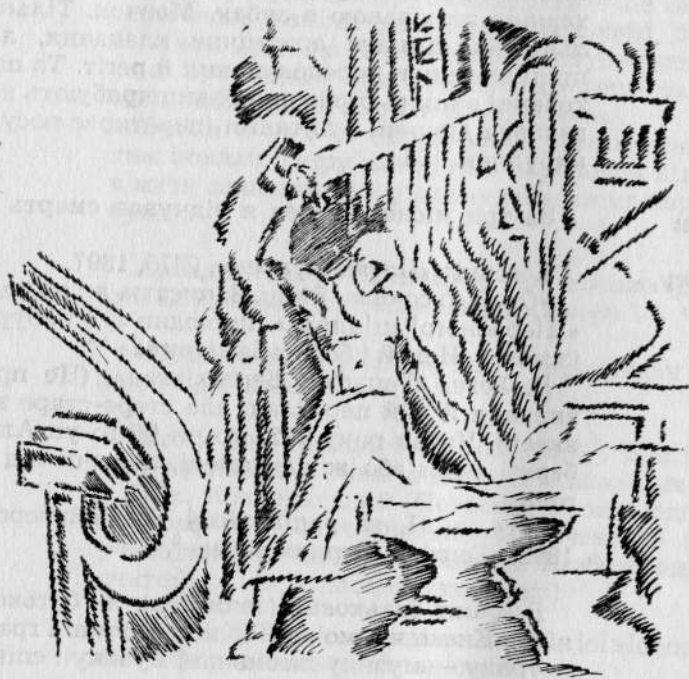
* Ці три рядки (в дужках) викреслені автором.

** Будинок Державної промисловості в Харкові (Держпром).

Вавілон!). Звідси поїхав — на завод. А вітер! А холод! В трамваї робітник зажурений. Допіру з роботи. Дивно. Вираз обличчя — обижений. Обижений, але покірний. Якась люба-люба дружина образила його і це допіру відпустила. Люба-люба дружина. Обижений, але покірний. Люба дружина, а не машина...

8/XI—1929 р.

1930-1939

1930 року,
вересень

ІВ буфеті у Будинку Блакитного¹

[...] Буфет [...] Ото прикрите щось біло-холодним серпанком,— в одному місці воно кістляво випинається, а в другім ямкою западає — фе! І завше муха,— ліниво пропетлює — й знову сяде. І завше дурна урочистість. І сам жрець за тарілками з стегнами, оселедцями, огірками, жрець в образі хазяїна з люлькою в зубах. Мовчок. Тільки з білярдної кімнати аритмічне клацання, лайливе прицілювання, перецокування й регіт. Та ще з куховарні вищатъ столи, що їх вишкрябують ножами, гикавка дівчини з литками (перетирає посуд), дим цибулини [...]

Без дати

За три місяці вперед я відчував смерть Саші *.

1932 року,
травень

Лессинг: «Натан-мудрец», СПб, 1897...

«Охляло сонце». Вірш. Записати, як до ред[акції] «Червоного ш[ляху]» приходив [...] і обурювався із мого: «Нехай і боротьба звірина» **.

В. Гете. «Гец фон Берліхінген». (Не пригадую видання й чий переклад, але старе-старе видання якесь). Читав року 1925-го чи 26-го ув Алуці на березі моря або ж на камені, лежачи під сонцем голим.

Гете, т. II, за ред[акцією] П. Вейнберга. СПб, 1892. «Гец фон Берлихинген» ².

В зошит батьковий (записати): як батько гармонію в Києві, чи, мо', в Чернігові купив і грав я і він потроху — музику любив він, музику і співи. Учив

---

* Дописано пізніше на цьому ж аркушикові.

** Зараз ці рядки (з вірша «Охляло сонце») подаються в такій редакції: «Нехай і боротьба, одміна!»

нас співати. «За рекой на горе» Кольцова, «По синим волнам океана» (заборонену Лермонтова), а з духовних — «Отверзу уста моя», «Крест начертав Моисей»...

...Пам'ятаю: пилку (велику, що пиляють бруси) купив батько в Чернігові. Повісив у сінях (літом це було) — я дзвонити почав — «так, як у руській церкві в Чернігові» (руська церква — це та церква, коло якої пізніше жив Коцюбинський), бо й я з батьком їздив до Чернігова — пробував мене й регент Тройцького архієрейського хору, та сказав, що молодий, хай іще рік побуде дома.

Бубон я сам із шкіри хотів натягнути. Перед тим поклав шкіру мокнути в черепочок під лавку, а мати знайшла та й ужаснулась, чи не пороблено, бувас.

Аркадій Казка. Скульптор Домашенко (див. листи П. Коломійця)³. Скульптор Севера⁴.

«Пушкін по Укр[аїні]». Там є перекладач «Казки про царя Салтана».

[Вол.] Вас. Різников (Різниченко)⁵. Був збірничок віршів. А в мене є пародія Еллана на нього.

Мих. Ковалинський (біограф) Сковороди).

Серафима Миколаївна Морачевська (25 літ учительвала. Чи, мо', й більше. Безбожниця. Моя вчителька і всіх нас вихователька).

До «Чернігова», а також до «Ск[о]в[ороди]» — див. «За рад[янську] Акад[емію]».

Вписати в батьків зшиток:

Батькові снилось, не раз, довго і часто, що нібито через Н[ову] Басань, а мо' й через Піски, проходить

залізниця. І так се він говорив радісно, неначе вже б була прокладена і він сідав на полустанку, щоб десь на Чернігів сина до школи одвезти.

Згадав 21/V—32. Як читав «Натана Мудрого» у Лідусі на помешканні. Ось скоро Ліда з засідання прийде. Побіжимо в ліс.

Ліс, ліс!

Зосередженість!

Сконденсованість мудра!

Без дати

Маминою мрією було — перед вікнами од вулиці посадити березу. Не знаю, не пам'ятаю, чи й посадили.

(Згадав про це, як вернувся од Сашиної могили 20/V—32. Ходив із Лідусею. Ніжна вона. Бузку купила, на могилу. І на чужу поклала теж. Як вертали від могили — на головній алеї солов'я почули. Та й не одного. Зайшли трохи в сторону, щоб углядіти, де воно сидить, — аж низько так на гілці сидить, плечима надривається — виспіває, як геній... І до В. Б. Антоновича⁶ зайшли теж. Еж він Лідусю малою на руках носив...)

*1932 року,
жовтень*

Приписка в Новому Афоні 31/X—32:

...а на тому самому місці, де солов'я ми слухали, в серпні ми з Лідою поховали Васильченка. А потім пішли гуртом шукати могилу В. Кобилянського й не знайшли. Хоч і Загул був... Заросло травною, зарівняло землею, наче нічого й страшного нема, а просто — страшна земля.

Сьогодні купався аж двічі, матері його чорт. Море.

Без дати

Капле кров, видзвонює у вени, хруск, хруск, тиша — і знову видзвонює...

Ридання Лідусине так ясно чув — це того ж тижня, а може, й того самого дня, коли Аркадій⁷ покінчив з собою.

(Згадав допіру тепер 1929 рік!)

Без дати

Ходить Фауст по Європі з молитовником в руках. Не Фауст — всеєвропейський неврастенік. Не неврастенік — премудра-хижа «мирная» буржуазія. І їй за Мефістофеля святеє править духівництво. Сам папа римський. Невтомний хрестоносець. Благословить наліво — там тюрми, голод, безробіття. Махне рукою вправо — брехня, фальшивки, соціал-фашизм. Послухає. Понюхає. Потьміє. Та як завис! Тонко, схоластично. І йому підскугилюють собаки всього світу. Собаки? Ну й нехай.

А ми все ж будемо рости! А ми все ж будемо зміцнітись! Сучасне диво — Дніпрельстан. Сучасна гордість — п'ятирічка. Вже й сам Дніпро наліво повернув. Хто сказав, що ми великі грішники? О найсвятіший папо римський, а з ним укупі й ти, придохла я буржуазіє! Таки це й справді, ми визнаємо. Великі ми грішники, — моліться за нас, — і від ліквідації, наприклад, куркульні як класу і ще багато від чого ми не одмовимось. Ми боремось на господарчій фронті. Ми боремося і в мистецтві... О найсвятіший папо! І справді, ми великі грішники. Бо ми ж перемагаєм. Перемагаєм.

Без дати

Товариші!

Багато треба б було про що поговорити. Я скажу лише про одне. Про те, як я «одходив од реального».

Чи, може, націю як сад однофруктовий уявляю? У мене — розлад?

А завше плоди моїх думок перегинались і звисали. Ще й сміхом тим покраплені з одного боку. Ще й сміхом тим.

А от: поміж буттям і мисленням — було. Це що — блаженної пам'яті «Сон[ячні] кларнети»? Символізм?

Ні.

Я починав як реаліст. Це звучить для вас незвично і навіть дивно. І навіть уже у свідомість увійшло, що Т[ичина] — це найфілігранніший, найрафінадніший поет, символіст і все таке прочес*.

Тим часом я ще раз зазначаю: я починав як реаліст. Мої оповідання, що друкувалися в журналі «Світло» (це — за часів імперіалістичної війни), мої оповідання, що друкувалися у єдиній тоді укр[аїнській] газеті «Рада» (а їх там було не одно — із життя середньої школи; антирелігійне). Мої віршовані фейлетони на генерала Скоропадського, що потім на троні гетьманському уместився — це на самім початку революції, мої поезії в журналі «Засів» (перед революцією), поезії (що я їх, правда, не завів до свого збірника) — все це реалістичні мої кроки, реалістичне думання, зростання.

...І от тепер, ще починаючи з «Чернігова», а особливо, коли я побув на МТС, — реалізму пролетарського вимоги передо мною особливо стали яскраво.

Не каютя приношу тут я за період «Сон[ячних] клар[нетів]», а усвідомлення того, що часткове чи, може, й не часткове відходження від реалізму, а потім стояння в античному коридорі «Музагету»,

* До речі, у статті Л. Первомайського «До творчих вистот» про мене так і сказано, що Т[ичина] ніколи не був реалістом. Це неправда. І в цій неправді антрохи не винен т. Первомайський, бо я ж оповідань своїх не видавав окремою книжкою і про них ніхто й не знає. (Виноска П. Ф. Тичини).

а потім плутання по лабіринтах «Вапліте» — це все було тим, що віддаляло мене від революційної дійсності. А революційна дійсність кликала, революційна дійсність збирала, вихоплювала із болотяної обстановки (після «Сонячних кларнетів» зразу ж перехід до «Плугу», «На майдані», «Як упав же він з коня...» і т. д.). Революційна дійсність од помилок застерігала.

111
так
ваш!

Без дати

Харків мене підкував і виховав, і тому я повертаюся до Києва уже зовсім іншим.

...Перші мої слова в Києві будуть про Харків. Це нетактовно? Але я мушу сказати: дякую тобі, Харкове, що я, старий киянин, попрацювавши в тобі, тепер вертаюся до Києва цілком іншим.

Я — громадянин славного міста Харкова.

І ще немає й місяця, як я склав свого депутатського звіта перед виборцями у Харкові.

У здорового — свій шлях життя.

А у хворого теж свій. Як той, так і другий скоро й без запізнення приходить до своєї кінцевої мети.

Сочі, 7/Х—34, на пляжі...

1934 року,
жовтень

1934 року,
жовтень

Ім'я Vetrikka, або ж Veitikka, яке в «Калевалі» Льоннрота⁸ стосується тієї ж самої особи, що й сім'я Lemmikainen, не має надійних зв'язків у фінським словнику. У вигляді Veitikka це ім'я являє собою результат народної етимологізації (бор, фінське Veitikka). В цім вигляді це ім'я в «Калевалі» Льоннрота є словом нарицат [ельного] значення, епітетом Леммікайнена. У вигляді Vetrikkä [воно є] первісним, це ім'я пояснюється від германського імені типу Vedric (порівняй! ім'я остготського короля).

(«Из истории «Калевалы», стаття Д. В. Бубриха, ст[ор.] XV).

Цікаво, звідки ж наш *ведрик* узявся? —

Щедрик-ведрик,
дайте вареник,
грудочку кашки,
кільце ковбаски.

— Чи від слова ведро, а чи від [Vetrikka]
з великої літери?

8/X—34.

1934 року,
жовтень

Неодмінно треба добути «Історію хемії» Карла Шорлеммера, просто стидно, що я з нею не знайомий, тим більше, що вона ж доведена до кінця XVIII віку і мені б була потрібна в роботі для драми*.

(Статтю учора увечері прочитав у парку — стаття проф. С. Г. Лаврова із «Комуніста» від 4/X—34: «Карл Шорлеммер»).

8/X—34.

1934 року,
жовтень

Прочитав у «Комсомольск[ой] правде» (5/X—34, № 232) переклад вірша Тіціана Табідзе «Здравница».

Вірш нічим особливим не виділяється, але мені приємно було відзначити, що грузини знають, що таке пресмственність. Ану нехай у нас хто зв'яже сучасні свої рядки з якимсь своїм попередником!

Один лише М. Коцюбинський виблискує без плямочки.

8/X—34.

1934 року,
жовтень

Як прокинувся сьогодні вранці, почув гнусаві, що завше недобирають, гудо-свистьолки фізкультурника, а трохи згодом і в рельсу задзвонили. Живу над самим морем — море шумить...

* Йдеться про роботу над поемою-симфонією «Сковорода».

І як то можна!

В Москві я бачив у музеї скелет людини, що лежить на бочку, з підібганими колінами. Три тисячі літ іще й п'ятсот ота людина спить. Немов набравшись сонця на курорті,— і ніяк прокинутись не може.

А навкруги ж гудки гудуть, трамваї дзвонять, до Леніна черги стоять на площі,— і взагалі кожен себе почуває, як над морем — море шумить...

8/Х, на вранішньому пляжі.

1934 року,
жовтень

Професори-курортники [...] усміхаються приємно, розводять руками безапеляційно і взагалі [...] в питанні національним, наприклад, чемні до садизму. В лоб їх треба бити, в лоб! Не затримуватись коло їх дурних голів і йти далі!

Навіть могутня хвиля морська, ударившись об лисий камінь, підстрибує і, оббігаючи його, стікає знов назад у море — робити — далі — знов — своє...

10/Х—34.

1934 року,
жовтень

Перехід!
Не без того — на пляжі поглядаємо на жіночу красу,— а як же інакше! Оцінюємо форми, грацію і ритм,— але загалом: не дуже плоть нас вабить. Спільне перебування двох полів на пляжі — оздоровлює відносини. Та й ніколи думати про зайвину. Єдина у всіх нас мета — море, а сонце — інструктор над нами.

Певно, доживемо колись до такого часу, коли у відносинах між жінкою і мужчиною не буде зайвої зайвини.

Єдина у всіх нас буде мета — життя, а соціалізм — інструктор над нами.

1934 року,
жовтень

Море говорило. Так важко, так шорстко-шелестю-ко язиком своїм говорило. Ось там, на березі, над ним сидить людина. Невже вона його не зрозуміє? А так же хочеться комусь свої болі розказати!

Та людина, у плетену кріселку вигідно умотившись, уважно й серйозно малюсенькими ножничками обрізувала собі нігті на пальцях, а потім ніжно здмухувала обрізочки на море.

Тоді море заходило ще раз і ще раз узялося повторювати свої слова важкі, шипучі, вимовляючи зубні голосівки так, що аж бризки підскакували вгору.

Та людина лише плечима болісно здригнула: ах, цей шум і хрипкий, і незносний! Вона разом із кріселком спиною до моря повернулась, ще й пальцями заткнула вуха.

Тоді море взяло і закричало. Накочуючи жовтокаламутяні, аж посивілі від горя заяви, воно зеленкаво вигиналось, мчало і розривало на собі одежу: та візьми ж мою заяву, людино, прочитай!

Але людина схилила голову якраз у другий бік: солодкий звук рельси примусив її зіскочити з кріселка, і вона — урочисто — ситою ходою, немовби там попереду її мали стрічати оркестри — переваляючись, попливла до корпусу між платанів. Ех, якби й сьогодні млинчики на сніданок!

11/X—34.

1934 року,
жовтень

Заньковецька померла!

Хіба це кому що говорить? Невчасно вмерти — те ж саме, що й невчасно сказати. Тільки за невчасно сказаним словом є ще можливість сказати до діла, а за невчасною смертю — цього вже ні.

12/X—34.

1934 року,
жовтень

Першу половину життя творити, а другу мовчати? Ні, я так не хотів би. Навпаки. Першу половину свого життя мовчати, а другу творити — о, це зовсім інша річ. Тоді й саме мовчання стає виправданим, творчим.

(Смерть Зацьковоцької).

12/Х—34.

1934 року,
жовтень

Ми кажемо: море неспокійне, ізнов воно бунтується, виходить із рямки нормальних. А того й не знаємо, що море якраз саме ж і нормальне в бурю. Бо це його звичайний спосіб мислення.

Шекспір, Достоевський, Бетховен.

13/Х.

1934 року,
жовтень

О, як ми кричимо дома, коли хто дверима грюкне або ж голосно засміється — ого! так свої нерви показуємо. А тільки сядем у вагон — зараз же забуваємо за всі невгоди, миримось із тим, що цілу ніч якась там залізняка скрегоче й цокотить над вухом, тьмяної лампки не помічаємо. Бо ми однією думкою охоплені: доїхати, зробити своє, тобі належне.

Так, певно, і в могилі не помічатимемо ні тісноти, ні мороку і одна у нас буде думка, одна мета: перетліти добре, доїхати туди, куди нам треба.

13/Х.

1934 року,
жовтень

Позавчора в мені озвався бездушний статистик. Справді. Якщо людина попрацювала 40 літ на сцені, а потім років на 10—15 замовкла, то ми вже ладні судити її, як послідню прогульницю? А право на відпочинок! Класик не перестає бути класиком незалежно від того, коли він помер. Приклади: Гурамішвілі, живий ще Абдула Шах-Хамід⁹, частково Франко, частково Гоголь.

14/Х.

1934 року,
жовтень

Морська стихія має свою мову, своє письмо, що його суходіл не годен розібрати. Диктує море: раз! Мовчки суне здалеку хвиля — раптом на берег — грязь... Причім камінці, як кремняхи, кинувши собі їх в рота; шелестить поміж зубів хрустко. І знову випльовує на берег — аж закипає піна на півмилі... А слідом з моря докази за доказом — важкі, розкочуючі, лискучі — слухай, берег! — що таке твоя непорушність? Отой глей, ота грязь... — та всі вони, ці докази, об камінь розбиваються, об малограмотність незграбну суходолу. І от використавши хвиля всі вісім нападів своїх, всі вісім роз'яснень однакової сили, з одчаю кидається на берег удев'яте — слухай, берег! — та той ніяк не розуміє. І от, плеснувши злісно, щонайшвидше, в самі очі берега: грязь! — морська хвиля зітхає шумно і грізно лапою стирає усе оте, що досі вона, як ведмідь, пописала суходолу по кожній, й тре, і шарпає, і шарудить назад у море.

Море-море, грізне — безконечно.

14/X.

1934 року,
жовтень

Багато єсть у горах стежок, екскурсій веселих, велелюдних, теж — вулиць у курортнім місті та магазинів, але я весь місяць одним лиш задовольнятимусь — морем.

Багато єсть бібліотек по санаторіях, в них книг всіяких безліч та енциклопедій, — але весь місяць лише одна мене задовольнятиме книга — «Калевала».

Багато єсть жінок на пляжі, дівчат та підлітків — і то зовсім голих, що на них можна, не одриваючись, дивитись і думати прихильно; але я весь місяць про одну лише дівчину думатиму. Вона ж завше, зустрічаючи мене на вокзалі, ніжно перелічує своїми двома пальчиками мої п'ять пучок

на руці — чи цілі? — туди один раз, а потім так само назад іще раз.

16/X.

1934 року,
жовтень

Настороженим стаєш, коли після дводенного штилю знову море розгойдуватись починає. Десь — ізвідти — з просторів холодних неозорих — лава за лавою на берег: — на! — нові звістки важливі приносять: розбирайся!

Стеж за диханням моря, і ти будеш дихання всього світу відчувати.

Жадібним стаєш, коли після дводенного перебою в кіосках та на пошті нарешті прийдуть до тебе газети. Десь — ізвідти, з центрів далеких, неозорих, стаття за статтю на тебе набігає: на! — течуть важливі на твій індустріальний берег вісті: розбирайся!

Стеж за диханням країни, і ти будеш дихання всього світу відчувати.

18/X, 7 год. вечора.

1934 року,
жовтень

Учора в повітрі було тихо — листя не колихалось, а на морі поволі та поволі шторм розгойдався. Це, очевидно, десь там у центрі, в самій столиці моря, вітер несподівано пав на води. Пав він, ударився, да так погойдував круг себе в глибини, що аж сюди, до наших берегів, до нашої провінції, цілу ніч ще й півдня хвилювання те з криком запінене тікало, підстрибуючи, оглядалось...

21/X.

1934 року,
жовтень

И кукушка куковала;
Пять тонов нам раздавалось,
И текло из клюва золото,
Серебро текло обильно
На златистые пригорки,
На сребристые высоты.

(«Калевала»)

Цікаво було б простежити, яким чином утворився образ у Коцюбинського — натягування струн жайворонком та подзвонювання його дзьобиком у золото сонця — образ із «Intermezzo».

И текло из клюва злато,
Серебро текло обильно.

22/X.

1934 року,
жовтень

Інтернаціоналіст є той, хто належить усім, і аж ніяк не той, хто до жодної нації не притулився.

26/X, Сочі, санаторій.

1934 року,
листопад

Розгорнув «Известия»: «Смерть Веры Либкнехт». Чого я кинувся? Чого на мене сум напав? Чого я так стривоживсь? Еж я всього-на-всього один раз її бачив, як мати її познайомила мене із нею в домі Карла Лібкнехта. О, як було це давно — 9 літ тому! — о, як це було недавно! Ах, я все ж тоді жменями брав, хватав, ловив, — заплутані дороги світу старався зрозуміти і, сам ще молодий, я молодо усе сприймав і особливо — юнацтво. Мене весь час невідступно переслідувала думка: я мушу йти до них — юних, молодих? Чого — я не питаю; я мушу повчитися у юних — чого? — я не питаю. І ось — чи то в редакції, чи на вулиці, чи на зібранні, в театрі — я пригоршнями брав від них, ловив, хватав, і чи помічали вони, чи ні — а я із ними разом ішов, до них тулився.

Віро, дівчинко з голівкою Лесі Українки, бузкове ластовиннячко! Як вернувся я з-за кордону, я ще ж раз тебе побачив у журналі вірменському — і так я дрогнув тоді — зрадив, як зараз дрогнув — злякався.

...10-та година вечора. В кімнаті я сам. Електрика мовчить — мовчки світить. Сам. А збоку, вни-

зу, за 7—10 сажнів від тебе, море в темряві нако-
чує свої сиві запінені сумом спогади здалеку.

Спогади здалеку...

1/XI, Сочі, санаторій.

1934 року,
листопад

Увесь час блимаю очима — осліп од моря.

9/XI—34 р., Сочі.

Без дати

«Східний світ»¹⁰, № 6, ст[ор]. 252: як бог щоразу
забирає старого місяця з неба й ріже його на шмат-
ки. Так він робить зірки...

Без дати

Заради одного слова (для остаточної редакції
«Диспуту»*), слова, подібного щось про фашизм,
про расову теорію в XVIII віці, я знову переглянув
такі ось вирізки з газет:

«Герм[анский] імперіалізм и фашизация При-
балтики» («Известия», 17/XII—33, ч. 305).

«Австрійські барикади» («Комуніст», 21/II—34).

«Слова й діла німецьких фашистів» («Соціалі-
стична Харк[івщина]», 15/III—34).

«Ідеологія й політика німецького фашизму»
(«Соціалістична Харк[івщина]», 24/II—34).

«Лицо фашизма» («Изв[естия]», 27/II—34, ч. 50).

«Дві «нації» людства» («Комуніст», 29/III—34).

«Укр[аїнський] націоналізм — знаряддя міжна-
родних інтервенцій» («Комуніст», 4/IV—34).

Без дати

Мене як автора можуть запитати: чому саме
Диспут Сковороди, а не просто собі Диспут? Та
й чи був насправді Сковорода такий непохитний,
без гріхів у минулому, без хитань, як це змальо-
вано в памфлеті? **

* Розділ з поеми-симфонії «Сковорода».

** Йдеться про розділ поеми-симфонії «Сковорода» —
«Диспут».

Коротко по порядку. Перше. Працюючи над драмою із історії боротьби голоти у XVIII віці (конкретно 1768 рік), я вивчав, у жменю взяв, як живу побачив оту всю гниль дворянську, що проти неї боролася голота. Усій оцій гнилі протиставляю ватажків голоти: одного, що його ведуть у заслання, і другого, що одбиває заарештованого. Ученій гнилі тодішній треба було протиставити когось із учених, що йшли з найбільнішим народом, з цехами, з сіромою. Напрохувався образ революціонера О. Радищева, але ж під цей самий момент, коли я беру, йому було лише (у Лейпцігу) [дев'ятнадцять] літ. Ломоносова не було в живих, та й він... Новиков?.. Отже, я взяв Григорія Сковороду... Друге. Чи був Сковорода без хитань? Звичайно, ні. Але моменти злиття з найбільнішими, з простаками, з голяками, у нього проступа[ють] увесь час. Моменти — його біографія може гордитись моментами протесту проти монархії, проти єпископів, поміщиків — у нього були. Я один із таких моментів і беру.

1934 року,
листопад

«Калевала», руна 28.

Леммікайнен розповідав матері про забійство і питав поради, де б можна йому сховатись.

— Тепер навпаки. Ми своїй матері розповідаємо не про забійство, а про тверезу, щоденну, потрібну і корисну для трудящих роботу. І не сховатися поради просимо, а, навпаки, — де б іще яку роботу...

«Смерть матері Юговичів».

Залікування рани — 9-та руна.

Прощання нареченої — 24-та руна.

Наш стиль — іст[орія] нашої епохи.

Див[люся], що про це кажуть, — мене не задовольняє.

...Диткомбінат.

Діти, затуляючи ручками своїми мій підпис, питають:

— Ану вгадайте, хто це написав!

І коли я здвигаю плечима: мовляв, не знаю хто, то вони зараз же наново нападають:

— А як ві це написали?

Смутять нас дуже, печалять — смерть Заньковоцької, Собінова, смерть Віри Лібкнехт...

«Найвірніша річ — це перетворювати в діло все, що є в нас і у нас» (Гете).

Гете і Харківський університет...

«Першим і останнім у людини хай буде діяльність...»

«Як можна себе пізнати?» (Гете).

А може, в цім винне моє дитинство (двічі в різних місцях)?

Чого я все про дитинство? Яке ж воно було у мене? — «Дума» Чернігів.

«Мислення моє тепер інше стало» (Гете).

(Є люди, що не гнуться, і є люди, що й молотком їх не угнеш...)

На письменницьких зборах на повістці перевиборна кампанія, спостерігав.

17/XI—34.

Без дати

Я чув, із яким скрипом приходилося повертати в належний бік старий Харків (на засіданнях).

Пересовування будинків. Так, це ідея нова, але смію сказати, що ми у міській Раді не тільки будинки, — й усе місто, цілий Харків, повернули в потрібний нам бік і пересунули його на належне місце.

Без дати

Я в Києві не вперше. Але в оновленому, в індустріальному Києві я вперше, і як уперше людина розкриває очі й придивляється до всього, чого вона ще не бачила, так і я.

Дивлюсь, дивлюся щодня, зачудовуюсь.

Київ — мислитель, він і думає так, як той, хто бореться.

Мислить Київ — широко, точно — розраховано і кріпко. Нам потрібні великі побудови, а не халупи. Нам потрібні не поверхові всезнайки, а великі, глибокі знавці своєї справи: майстри, учені, інженери, педагоги, митці, артисти.

Нам потрібний постійний, високий більшовицький потяг до роботи, свого роду стратосфера праці. І все це Київ у собі вміщує, і все це — Київ...

1935 року,
червень

[У Парижі, на Конгресі оборони культури ¹¹]

19/VI.

Зустріч на вокзалі.

Дружина Луї Арагона ¹², Еренбург, Михайло Кольцов, із посольства.

Випадок з Кревелем ¹³.

Готель «Палас».

Помились, почистились і зараз же (щоправда, мене дружина Луї Арагона повела ще перед цим до голярні) — пішли до посольства.

Там маленька була нарада (Кольцов, Еренбург, Луппол ¹⁴, Петро Іосипович Панч), я, дружина Луї Арагона, дружина Кольцова).

Після того обідали в дешевому ресторанчику.

Обід. Прийшов на обід і Арагон. Сумний. (Кревель).

По обіді поїхали на Монмартр. Храм Сакре-Кер освітлений весь прожекторами; заходили в кав'яр-

ню, слухали, як на баяні грав музикант: із американського фільму, із «Князя Ігоря» чи Римського-Корсакова.

Після того ще раз пішли згори глянути на Париж і потім вуличками пішли вниз аж до бульвару Османа (ще недавно його прорізали). Пили ситро за столиком на чистім повітрі, і не стільки нам потрібне було ситро, як просто сидіти й дивитись на публіку. Посидівши трохи, пішли в кіно (це в 1/2 до 12-ї). Картина не сподобалась, а тільки мультиплікація була гарна — про дітей і англійку. Закінчилось о 1-й годині.

Із балкона: і місяць світить. Годинник у цім кварталі б'є пів на другу...

1935 року.
червень

У кав'ярні на чистім повітрі. Ельза Юрівна. Розмовляли про сюрреалізм і сюрреалістів.

А Кревель все-таки не витримав — помер сьогодні вночі. Ельза Юрівна дуже боїться за Арагона й Еренбурга. Боїться, щоб не пристрелили Арагона чи Еренбурга, бо сюрреалісти цілком божевільні люди — це видно з вчинку Кревеля.

Арагон прийшов у кімнату Панфьорова.

[У] «Magianne» 19/VI було про те, що на Конгрес прибувають Горький, Томас Манн і Гекслі (Aldous Huxley)¹⁵.

Ельза Юрівна каже, що фашисти виступили проти святкування [ювілею] В. Гюго (шанування в Пантеоні поліція заборонила). В Парижі закривається фабрика гобеленів. Це дуже знаменательно, бо, очевидно, нікому купувати.

Виставка італійського мистецтва: Cimabue¹⁶, Тієроло¹⁷. Характерно: на виставці лише інтелігенція, вища, а робітництва не видно.

Цікаво відзначити: на виставці багато ченців — і французьких, і тих, що з Іспанії зараз їх понаніхало.

Готель «Flogien», де товкся весь час Ставицький та інші жуліки. Це по вулиці, що до Триумфальної арки (Єлісейські Поля).

Треба добути: Бен. Лівшиц: «От... (Пропуск.— Уп.) до сюрреалізму» * (том 2). Бретон¹⁸. Його поема «Union libre» («Вільне кохання» **) надто сильне враження робить. Сюрреалісти дуже пов'язані з фрейдизмом, хоча увесь час говорять про Маркса. Кревель тому й застрелився (учора чи позавчора), що він зайшов у тупик, він хотів вивратись із лабет сюрреалізму.

Художник Salvador Dali¹⁹ — один з найталановитіших художників-сюрреалістів. Його картини ціняться зараз так, як картини Пікассо. Він іспанець. Кольори його картин — незвичайні. Він божевільний насправді, цей художник. Коли він був молодий, він не знав, що таке гроші, він не міг перейти вулиці. В 25 років він не знав жодної жінки, хоча жінку він боготворив.

Розмова точилася з приводу книги Max Ernst²⁰, «La femme 100 têtes. Avis au lecteur par Andre Breton» ***.

(Тут гра слів: «La femme 100 têtes», а можливо «sens têtes» — без голови).

Salvador Dali: «La femme visible». Edition surrealistes. A Paris. 1930 ****.

* Йдеться про книжку Б. Лівшиця «От романтиков до сюрреалистов», видану в 1934 р.

** Звичайно перекладають: «Вільний союз».

*** «Жінка зі ста головами. Слово до читача Андре Бретона» (фр.).

**** Сальвадор Далі. «Видима жінка». Париж, видавництво сюрреалістів, 1930 (фр.).

Ми вже одвикли чути церковний дзвін, а тут іще дзвонять.

Виспівування газетниць та газетчиків. Шум од автомашин. Канарейки з верхнього поверху.

Увечері знову були в кіно.

В (книгарнях) вітринах Пале-Рояль порнографічні книги; про Распутіна, Вавель (автор Ерріо), а одна книга за 100 фр[анків] (!), на її обгортці мордують жінку, яку прив'язали за руки ланцюгом й підважують, а інші жінки — невідомо в яких вони позах і для чого.

Проходячи повз біржу, чуєш такий гамір, крик — це весь час, весь день так біржа шумує...

Без дати

Віктор Гюго. Вечір. Спочатку промова тривожним тоном. 2 робітники з робітничого театру. Співали дуєт.

Зверху напис: «Дух Віктора Гюго живе в Р[оме]ні Роллані, Андре Жіді²¹, Бернарді Шоу, в їхньому гуманізмі щирому».

Ж[ан]-Р[ішар] Блок²² читає вірш, як сказав зі сцени Л[уї] Арагон, «Із радянських архівів». Цілковита тиша, коли він читає, тільки ліхтарики червоним горять на балконах. Цікаво, він наводить слова «русского посла» * в Парижі, який доносив, що Віктор Гюго — це псевдогеній і що ми ще, мовляв...

Бразильська співачка.

Хор організації. Дівчата — прості парижанки в блузочках, з панчішками по-київськи...

А театр повнісінький і внизу, і нагорі. Є й робітниця, як каже Ельза Юривна, є й бурж[уазія], є й торгівці, інтелігенція. Студентів нема.

---

* Посла царської Росії.

Після хору вигуки пішли із балконів: «За революційну культуру й Червоний Фронт!»

Хор, що говорить (говорящий хор). Хор читав «Джини» («Духи»).

Знову після гри артистів у масках (Еріо та інші) вигук зверху: «За рад[янський] роб[ітничо]-сел[янський] уряд!» В перерві — знову вигуки проти фашизму (всі після вигуку зверху відповідають: у!). «Партизанську» («По долинам...») заспівали з правого боку. А потім — «Заводи, вставайте!». За звільнення Тельмана весь театр кричить.

1935 року,
червень

21/VI.

Луер. Венера Мілоська.
Давід²³. «Клятва Гораціїв».
(Скрізь m-me Resamier).

Пусто-порожньо в Луврі. Не так, як у нас по галереях. Цікаво: коли приходив якийсь лисий без капелюха чернець, то портє чи наглядач коло дверей устав і трохи нахилив голову вниз.

Знов Жерар²⁴ і Давід: «Les çabines arretant le combat entre les romains et les çabins»*.

Поруч з Тьєполо — Louis le Nain. 1593 (?) — 1648. Repas de paysans**.

Рубенс²⁵. Фрагонар²⁶. Джіоконда.

Без дати

Відкриття конгресу. Rue St. Victor sale [Mutualité]***.

Нас зустріли розпорядчики з червоними на рукавах пов'язками. Відкрили навіть дверці таксі,

* «Сабінянки зупиняють боротьбу між римлянами й сабінянами» (фр.).

** Луї Ле Нен. 1593 (?) — 1648. «Споочинок селян» (фр.).

*** Вулиця святого Віктора, зала [Взаємності] (фр.).

а потім, згідно з нашими делегатськими картками, запросили нас униз, бо сама зала нижче від під'їзду. Вказали нам місця наші (Rus?), по п'ять місць в перших трьох рядах праворуч од сцени. Народу вже набирається (уже 8-ма веч[ора]), делегати внизу і на кругових хорах, інша публіка. Душно. Перед першим рядом (якраз перед нами) — столи (без інтервалів, «сплошные»), за якими сидять представники преси. (Столи застелені білими аркушами паперу). Преса ще сидить собі, облокотившись, хто куди хоче дивиться, курять, підперши щоку олівцем, що в лівій руці (характерно!). Сцена відкрита. Темно-червоним сукном (бордовим) геть уся вона й столи обвішані, обставлені. Гамір. Дим од цигарок. «Monde» продають уголос. Раз за разом висячі на пружинах стільчики стукають, бряжчать; от хтось заходить, хтось приходить. Підходять делегати і інші теж: Щербаков з т[овари]шами. Вс[е]волод Ів[ано]в до Щ[ербако]ва: а де ж моя доповідь?.. Приходять перекладачі, усадовлюються між нами.

...Уже повно скрізь. Леонард Франк²⁷ в проході стоїть. Сивий. Еренбург питає нас, чи всі ми добре розмістились.

Кассу²⁸ виходить на сцену (всі затихли й спішно залазять на свої місця). Стало тихо. Оголошує порядок сьогодні[шнього] вечора.

Виходить президія. Оплески.

Мальро²⁹ оголошує телеграму від Р. Роллана [: «Дорогі товариші і друзі, що зібралися на Конгрес оборони культури! З дороги в країну, в якій твориться новий світ, шлю вам братерське вітання. Подумки я з вами. Ми перебуваємо на небезпечному повороті історії, коли всі сили реакції та обскурантизму зачаялися в останньому зусиллі, не тільки аби розчавити прогрес, а й щоб знищити

плоди того, що вже завойовано. Повстаньмо ж усї проти цих сил смерті в оборону всього живого! Ромен Роллан»].

Форстер³⁰ (виступає по-англійськи).

В президії: Барбюс, Луппол, Толстой, А. Жід, Л. Франк, Мальро, Форстер, Г. Манн, Ж.-Р. Блок...

Форстер (переклад)³¹. [— В Англії традиція і свобода тісно пов'язані, і тому можна говорити про те й про інше заразом]. Ось уже століттями в моїй країні панує [пошана до свободи. Шануємо ми також і обов'язок, і самопожертву, та найбільше прихильників завоювала собі свобода]. І якщо ми, [сучасні] письменники, зможемо підтримати цю традицію, [якби ми зуміли захистити в сучасних умовах те, що захищав Мільтон у свій час, а Шеллі й Діккенс — у свій], — нам не було [б] жодної [причини тривожитися щодо] небезпеки [для нашої свободи].

Я чудово знаю, наскільки обмежена англійська свобода, знаю, що багато що в ній можна критикувати. Її межа — раса, її межа — клас, тобто свобода для англійця, але не для рас, підданих імперії. У нас, англічан, [так:] якщо запропонувати [середньому англійцеві] свободу розділити з індіями [чи кенійцями, то, якщо він торі, він відповість: «Ніколи», а якщо ліберал: «Тільки тоді, коли я вважатиму його гідним»].

Ні в жодному разі з цього нічого не вийде.

[Із своєї свободи в Англії радіють тільки люди середнього достатку], свобода в Англії — привілеція людей, що живуть добре. [Для людини нижчого класу, людини з дна — за дуже незначними винятками — вона означає менше, ніж порція риби з картоплею. Що може цікавити пересічного англійця, який живе на допомогу за безробіття, у праві висловлювання думки, що нам, письменникам,

видається таким важливим? Для нього] свобода — нібито фантазія, якою користуються лише вищі класи, [манія, якою вони захоплюються, бо ситі, бо їм подобається йти проти правил. У мене є друзі, які самі не вибули з суспільства, але перебувають на його грані, і в яких по той бік є рідня,— так от ці друзі ставляться до нашого конгресу та його можливостей з цинічною недовірою... Голодним та бездомним нема діла ні до свободи, ні до культурної спадщини. Твердити протилежне було б лицемірством].

Форстер читає далі абзац — і деякі в залі сміються, та й сам усміхається. Але не всі розуміють англійську й тому усі ждуть на перекладача.

Ось: — Я поспробував чесно [визначити] оці дві [межі] свободи [— расову й соціальну, оскільки] я [все-таки чесно] думав, що це можна поєднати [; я вірю в свободу й думаю, що особливий її різновид, який розвивався в Великобританії, все ще може бути корисним нам і світові. Що ж до моїх політичних переконань, то ви, напевне, здогадалися, що я не фашист], фашизм — доктрина для тих, хто [творить] зло, щоб існувало [зло. І ви також, можливо, здогадалися, що я не комуніст, хоча], якби я був молодший і більш [сміливий та] бравий, я б, [можливо,] став [комуністом,] — бо в комунізмі я бачу [свою надію... Зараз же я — той, ким мене витворили мої літа і моє виховання:] я — маленький буржуа, який приймає [англійську] конституцію [і, власне, більше приймає, ніж підтримує її,— і те, що це не вельми достойна поза, мене не хвилює. Я присутній на цьому Конгресі головним чином тому, що хочу почути: що саме було зроблено й вистраждано в інших країнах. В моїй країні наші справи йдуть поки що погано, я в цьому не маю жодного сумніву, проте в нас є та перевага, що

правителям доводиться робити вигляд, буцімто вони люблять свободу.] Шекспір [— якими б не були його особисті переконання — Шекспір цінував лицемірство, і слова, з якими Гамлет звертається до своєї матері, що заплуталась у почуттях, могли б бути звернуті нами до матері парламентів:] «На добраніч, але не лягай у постіль мого дядька».

Якщо буде Англія така [, як повія,] то її легко [буде на цім піймати, тим паче, що колись вона сповідувала моногамію]. «Постіль мого дядька» [надто вже] блазенька [до лав] парламенту, де засідають [депутати, вона притягує фізично, навіть якщо отой дядько — сер Освальд] Мослі.

В даний момент у нас небезпека фашизму [,— хіба що як розгориться війна, то тоді може статися що завгодно,—] невелика. Фашизм нам загрожує [трохи інший, значно вкрадливіший, ніж звичайний,—] реформаторський, [«фабіанський фашизм»]. Я боюсь фашизму, який відбувається за кулісами парламенту. [Це традиційний англійський метод, яким ведеться атака на свободу. Це був метод короля Карла I — джентльмена над джентльменами — і це метод наших сьгоднішніх просвіщених, авторитетних джентльменів...]

Знов Форстер. Оплески. Перекладач:

— Уряд любить мати закон, який... Психологічну цензуру відновлено. [Найодвертіший удар, що його завдано в Англії за останній час свободі висловлювати думки,— це вже згаданий мною закон про підбурювання. Офіційна його назва — «Закон про підбурювання до непослуху». Його було проведено минулого року нашим так званим національним урядом, його офіційною слухняною більшістю... Закон викликав сильний протест, який майже не прорвався ні у пресу, ні на радіо...]

Знов Форстер (під час абзацу переривають оплески).

Періекладач! — Небезпека, яка насувається на всю країну, — таємна й нелегальна з додатком легальної поліції. [Закон — це один з тих заходів, що їх проводить через парламент уряд, щоб мати той засіб під рукою, як стане потреба... Як би там не було, закон уже мав безпосередній ефект: я знаю один випадок, коли видавець відмовився друкувати пацифістське оповідання на тій підставі, що оповідання може попасти до рук солдатові і буде вважатися як підбурювання до непослуху. Встановлюється психологічна цензура...]

Приклад: як книгу заборонили. [Я маю на увазі недавній випадок, коли закон було застосовано для того, щоб вилучити книгу високої літературної якості, і оскільки у нас — з'їзд письменників, то це якраз нагода, щоб розповісти якомога точніше].

Книга [і, про яку йдеться, це — «Хлопчик» Джемса Хенлі. Її було видано чотири роки тому, вона витримала не менше чотирьох видань, перш ніж накликала на себе гнів властей]. Її [обговорювали,] критикували [й хвалили, але в більшості випадків її] прийняли як серйозну [й вистраждану річ,] мораль [якої, якщо вона існує,] була за справедливість [і непорочність... І раптом — грім з ясного неба: видавців книги «Хлопчик» було притягнуто до відповідальності ланкаширською поліцією...]

І все ж на громадську думку в нас іще зважають, і] якщо публіка обурюється [за книги], то уряд [і, власті, від яких це залежить,] хочуть мати [спокій, а тому не забувають про] обережність. Ось були [і, звісно, й у минулому сміховинні] випадки, що [забороняли «The Well of Loneliness» * і «Рай-

---

* «Вигоди самотності» (англ.).

дугу» Д. Г. Лоуренса³² і урочистої палили книги на митниці [в Фолькстоні — «Улісса»³³. Проте жоден не був таким фантастичним, як випадок з «Хлопчиком», що ствердив за властями право розпочати переслідування автора, хоча б книга була написана й давно.

Форстер (перекладач): — Я дав приклад фашизму, але якщо тепер перейти [від цих частковостей до широких] дій, [— в чім, як я вважаю, і є головна] ціль [і, задля якої зібрався] цей конгрес, — [то] я боюсь, що [особисто я мало чим тут допоможу. Я знаю, чого я хочу. Я хочу більше свободи для письменників — як для творчих працівників, так і для критиків]. Щодо критики, [то] я вважаю, що потрібен суд публічний [і, публічна оцінка... Але] критика є ніщо, якщо коло її маленьке [і її ніхто не чує...

Я хочу зберегти культуру]. Тепер — як можна досягти цієї мети? Звертаюсь до всіх свобідних — треба, щоб англійські п[исьменник]и спілкувались з п[исьменни]ками інших країн, бо вони є ізольовані...

[Відносно становища в нашій країні мої колеги, можливо, згодні зі мною, проте цілком можливо, що вони й не згодні з моїм старомодним ставленням до нього і вважають, що говорити про свободу й традицію —] все це ніщо, поки [існує незадовільна] стара система економічна. [Вони, може бути, скажуть, що коли гримне ще одна війна, то письменників індивідуалістського й ліберального типу, як оце я і пан Олдос Гекслі, буде зметено]. Я певен, що за часів війни ми будемо зметені... Роль моя й тих, хто думає так, як я, — продовжувати працювати старим знаряддям... [А коли настане крах, то все розлетиться дощенту]. Після нього, [— якщо

після нього щось іще буде,—] візьмуть цивілізацію в свої руки ті, у кого інша од нас психологія.

Яка б не була між нас різниця [і, які б не були засоби боротьби проти недуг сьогодення,— а ми, звісно, пропонуємо різні,—] у всіх нас повинна бути [віра в] сміливість. [Якщо письменник сміливий і вмiє відчувати, то він, як на мене, виконав свій громадський обов'язок]. І відчуття того, що катастрофа неминуча [і, якщо людство буде роз'єднане, допоможе нам об'єднатися і об'єднати людство]. Отже, треба боротись!

Бенда³⁴: — Концепція [літератури]: з одного боку — західна, і з друг[ого] б[оку] — комуністична.

Мені зд[ається], що різниця [між цими двома концепціями] полягає [головним чином у тому, як кожна з них уявляє собі співвідношення між інтелектуальною та економічною діяльностями, оскільки остання є тим фактом, за допомогою якого людина вступає в боротьбу з зовнішнім світом для задоволення своїх матеріальних потреб].

Концепція західна — це [обстоювання думки], що [інтелектуальні] дії наші не залежать від економічних відношень...

Отже, ця концепція західна гадає, що інтелектуальне відділено від дійсності. Їхня психологія одмовляється визнати, що екон[омічні] відношення діють на наші вчинки [і:

— Коли нам намагаються довести, що інтелектуальна продукція суспільства залежить від його економічного становища, то ми супротивимося цій думці, як люди, які відмовляються визнати якусь річ не стільки тому, що її не доведено, скільки тому, що вона ображає в них віру, яку вони *хочуть* зберегти]. Противники [в цьому спорі перебувають в] однакові [м становищі...]

Ми, люди, які [стоять на комуністичних позиціях, повинні, на думку Бенда, визнати, що залежність духовного від економічного — річ не стільки нами доведена, скільки ми хочемо, щоб вона існувала]. Він каже про те, що позиція Заходу — [інтелектуальна діяльність мусить бути якомога далі] від екон[омічних] відношень. Отже, він гадає (а він сам платоніст по переконанню; говорить тихо; «Голосніше!» — кричать із залу):

— Я не в стані аналізувати комуністичну концепцію [, але я запропонував би:] вони самі це [нехай] зроблять [і зроблять це в тій цікавій для нас, західників, формі, яка вияснить точне співвідношення їхньої концепції з нашою... Для цього потрібно докладно вияснити один пункт: чи перебуває комуністична концепція з розриві з західною концепцією, чи вона вважає себе продовженням цієї концепції, її збагаченням, її повним розквітом?] Чи Ленін — це є розрив з Монтеєм, чи [перший — розвиток другого?] Як?

Мальро оголошує, що Бенда поставив ясно й чесно питання про два світи і що він хоче, щоб це питання розв'язали тут...

Жан Кассу: — Завше думають, що з культури щось можна зробити — щось закінчене, як прокат, який можна тримати в руках. [Але я говоритиму з вами як поет, тобто як людина, що перебуває всередині культури, як людина, що хоче діяти для неї і відчувати її дію на собі, як людина, що сприймає культуру не як річ, а як певне становлення, як дію...] Поет, для [я]кого [його ліричний стан — це і його] стан життєвий, — [такий поет] завше готовий [приєднатися] до ідей революції, [до кожного руху й задуму, що ставлять собі за мету створити людині... умови більш вільні й більш довершені.] Але [той, кому не дано всього цього від-

чувати,] повинен залишити всі думки — весь цей порив [винахідництва, шукань нового], все це повинно опускатися [й вести до того, щоб без кінця одним жестом] повторюватися на службі [застиглій] соціальній [системі]. А цього ж якраз [— відмови від наших винахідницьких здатностей —] фашизм од нас хоче...

Судьба Гойї — [кожен етап його життя] відрізняється [від попереднього — ми бачимо в творчості його] ці різні моменти, так же, як і в поета. Думати й почувати, як Гойя, — це значить думати й почувати революційно. Це [визначення в наш час заперечується, це визначення, як і] мислення, в небезпеці... Й ми повинні продовжувати [ці досягнення людства, стверджуючи те живе, що було в цих досягненнях у минулому. Ось таким чином ми, винахідники, включаємося у традицію...]

Поезія — це є винахідництво (у Гойї* — теж). Останні літ[ературні] вислови, образи [повинні, як вважає Кассу], б[ути] схожі на [ті твори Гойї, які особливо дивні й загадкові і в яких творчий геній віддаляється від пересічного розуміння публіки...]

Наша культура, наша традиція тягне нас до революції. [Коли ми розглядаємо культуру, предтечами і продовжувачами, а не холодними оберігачами якої ми є, ми чуємо її непреложний наказ іти все далі — за ті межі, що встановлені сильними світу сього і на яких вони хочуть нас зупинити, — наказ допомогти створити нове обличчя людини...]

І ми повинні створити новий образ людини.

Егон Ервін Кіш³⁵ (говорить без записки, говорить [при]страсно, з темпераментом. Оплески переривають його промову).

Вай[ян]-Кутюр'є³⁶ перекладає: — Йому забронено слово в Німеччині, тому він так довго

й говорив. [Що таке] суспільність буржуазна? Якщо він не належить до [співців] бурж[уазного] суспільства, то, виходить, він не може й існувати.

(Чудесна й змістовна його промова).

Дискусія з приводу промови Бенда.

Гесно³⁷: — Ось Бенда протиставляє західну концепцію і східну. Але ж Маркс — теж є західний мислитель. (Оплески).

Бенда відповідає: — Я казав як ідеаліст, а він* відповідає як людина діяння, — отже, ми один одного не розуміємо...

(Ж.-Р. Блок, Мальро та сам Гесно злегенька, тонко усміхаються).

Едуард дю Жарден³⁸ (Франція). Він каже, що із життя зник ідеалізм — і от фашисти хочуть його замінити [псевдораціоналізмом. «В міру розвитку того, що я називаю псевдораціоналізмом, гинула культура»]. В Рад[янському] Союзі є *молодь*, [твориться різними націями нова, молода культура], а в нас її нема. Революції потрібна літ[ературал] рево[люцій]на.

1935 року,
червень

25/VI, вранці.

Організаційні питання й додатки до статуту.

Ласт³⁹ (Голландія) висовує таке: [яким чином впливати на душі молоді через наші книги, якщо їх не читають, бо вони дорогі, бо їх немає в народних бібліотеках, якщо радіо не передає наших виступів, якщо наших п'єс більше не грають і якщо молоді пролетарські письменники, яким є що сказати, вмирають з голоду й не можуть знайти роботи?] В Голландії зараз настільки збідніла інтелігенція, що не в спроможі купити книгу; отже, треба, щоб наше видавництво дешеві ціни ставило.

Ласт запитує: як бути з тими невеликими національними літературами Голландії, та і всього світу, які не представлені на конгресі? Як вони зв'язуватимуться [з нами] — на місцях, через бюро?

Аудиторія з'їзду далеко була більша, ніж ми передбачали.

Успіх був у тім відношенні, що приїхало багато делегатів. Жалко, що не всі встигли виступити, але ті, що не встигнуть, [можуть бути певні:] їхні доповіді розішлють усім членам.

1935 року,
липень

1/VII—35.

В приватну галерею (...) заходили з Глущенком.

Познайомились з чеським гравером, що живе в Парижі.

Литовський гравер виставив свої речі.

[На відкритті школи ім. К. Маркса у Вільжюїфі]

1) Арагон.

2) Слово Вайяна-Кутюр'є.

М[айкл] Голд⁴⁰: — Привіт від робітників-американців. Пролетаріат американський стежив за боротьбою французького пролетаріату. І ви показали приклад.

Минулого року американський уряд закрити більше як 20 000 шкіл, а ви в такім маленькім районі маєте таку зразкову школу — із цим вас вітаю.

[Михайло] Кольцов: — Ніколи не забуду вашого прийому. Як приїдемо до [Радянського Союзу], я, ми розкажемо, що [французькі] робітники з нами.

Робітник: — Всі товариші, що приїхали з інших країн, особливо товариш Кольцов, потиснули мені руку. Я гордий з цього.

Робітниця: — Від імені жінок Ліги оборони миру (дає квіти М. Голду).

2-га робітниця.

Оборонець Комуни 1871 р.

Він приходив на це свято з дітьми вітати на трибуну.

Гоше і другий: — Скажіть там в СРСР, що я ще житиму 20 літ.

В кінці — фізкультурники.

Характерно, що пожежники відобрають роль охоронців порядку. Ажанів * не видно було.

Район зветься: міське самоврядування (...)

[Я:] — Мені запала в пам'ять одна думка, сказана на конгресі... Ця думка звучала приблизно так: чим більше література є національна, тим більше вона є інтернаціональна.

Я це положення розумію так: чим більше у літературі виявляється душа народу, тим більше ця література близька іншим народам.

Із цього випливало б те, що література українська повинна бути близька ідеалам французького трудящого народу.

Але, на жаль, ви не знаєте літератури української. В цьому насамперед винен той стан, що був до конгресу, а саме — відсутність зв'язку.

Зараз у нас всі є підстави думати, що після конгресу цей стан кардинально зміниться і буде можливість познайомитися з тим, чого досягла українська література й чого вона ще не досягла. Зараз я лише одно хочу сказати: що література, на яку до революції дивились як на щось нижче, екзотичне, зараз вона посіла одно із перших місць в Радянському Союзі — поруч з великою літературою російською.

Я радий сьогоднішній зустрічі. Про цю зустріч

* Поліцаїв.

я розказуватиму своїм товаришам по перу, як повернусь на Україну, а зараз дозвольте мені...

(На цьому рукопис обривається.— Уп.).

1935 року,
вересень

Сьогодні і сонце і небо.

Позавчорашнього шторму як не було. Тільки розгойданість ще ходить під водою, нечасто й широко виштовхуючи на ринь котючу хвилю. І не кожен із курортників на кілька метрів ризикує плавом відійти від берега. Вони лягають просто животом на мокрім схилі і ждуть, щоб хоча піна великого водяного цілого та обдала їх щедро: піна сердита, сикуча; піна, рухливістю просолена, вічно стікаюча, текуча...

Сьогодні у нас як цілі моря — наука й мистецтво. Тільки декому не все ще ясно, а може, просто мозку не вистачає: збагнути, піймати отой нечастий, але широкий ритм завоювань, і винахідництва, й розгадок. І не кожен з науковців ризикує плавом відійти від берега. Вони лягають просто животом на розмитому схилі і ждуть, щоб хоча піна великого цілого (наукової системи) та обдала їх щедро: піна сердита, сикуча; піна, математичними викладками просолена, вічно стікаюча, текуча...

11/IX—35, Гагри.

1935 року,
листопад

«Сочин[ення] М. В. Ломоносова в стихах. Под ред. Арс. И. Введенского. СПб., 1893».

Полидор (графу К. Г. Разумовському).

(Дафнис:

Каков, скажи нам, Полидор?

Я дал ответ: он превышает

Собой всех здешних пастухов,—

себто: граф Разумовський поміж іншими вельможами. Хха!)

Без дати

...і ми, на превел[икий] сором, дуже мало приділяємо уваги такому великому синові нашої рідної землі прекрасної. Ще не розроблено як слід питання про вплив Сковороди на Дав[ида] Гурамі[швілі], груз[инського] поета, що жив у нас в Миргороді, на Україні...

1935 року,
грудень

А дівчина несла поперед себе в обох руках затиснуту сокиру, і аж поки, розгойдавши її в руках, не націлилась вона в колоду на землі,— сокира та ненажерна її ледь весь час іздалеку світилась, мов білий алмазний огонь.

З вікна. К[иїв], 30/ХІІ—35.

1936 року,
січень

Квінта ⁴¹ — особливо квінта паровозного гудка — це є одвічне нагадування про щось строге, але таке, що вже з ним примиряєшся,— нагадування про неминучий закон у природі, в історії, про те, що людина вмирає і мусить вмирати. Це згадування ясне, виразне в своїм звучанні, одначе прозорим його ніяк не можна назвати — згуки такі далекі один від одного у квінті, що вищезазначена ясність і виразність іноді здається мені затуманеною чимось. Квінта, може, й не страшна, але вона, безперечно, неприємна.

Неприємна.

10-та г[одина] ранку, 16/І—36 р.

1936 року,
січень

Гудок паровоза в квінту. Він мені видається увесь жовтавого, але ж густого жовтавого кольору — так, як буває ото розрізаний кавун сахарний білий. Отже, гудок паровоза — м'якість і рахманність у кольорі, а зате холоднуватий і приречений у своїй тембровій ідеї. Паровоз гудка в своїм оформленні ось тут він десь, і в той же час через

свою темброву широку розстановку звуків — десь він до тебе далеко.

16/I—1936, 9-та г[одина] ранку.

1936 року,
січень

Найбільш нецікавим мені здається таке поєднання тонів паровозного гудка:

соль-сі, ре-до,
до-мі, до-фа...

В ньому звучить оте тісне сусідство кольорів — синього, червоного й білого, — сусідство не лише тісне, а й глухе, безперспективне; сусідство не лише безперспективне, а й відразливе, противне.

16/I—1936, 9,5 год[ина] ранку.

1936 року,
січень

Сніг лежить чистий, як ідея. *WR*

16/I—1936, 11-та г[одина] ранку.

Без дати

Ой, скільки надіслали мені про XVIII вік такого, яке я дуже вивчати люблю.

(В Ірпені).

1936 року,
травень

Ірпінь. 22/V—36.

Барсков Я. Л. в своїй статті «Жизнь и творчество А. Н. Радищева» каже:

«...знайомство з церковнослов'янською книжною мовою, поруч із живою народною мовою, і тим більше знайомство з одним із найбільших пам'ятників світової поезії, з псалмами Давида, мали згодом велике значення для літературної діяльності Радищева».

(Радищев, вид. «Академия», 1935, т. II, с[тор]. 25).

У мене ж — за дитячих років — Бортнянський⁴², Турчанінов⁴³, Ведель⁴⁴, Моцарт, Галуппі⁴⁵, Сар-

ті⁴⁶, Чайковський і ц[ерковно]сло[в'янська] мова і псалтир.

1936 року,
травень

В. Капніст. Чижик. («Библ[іотека] поета», мал[ая] сер[ія], 5, «Сов[єтский] пис[атель]», 1936).
Виходить, що вірш Сквороди «Ой ти птичко жовтобока» — це є переклад із Капніста? Це для мене новина.

24/V—36, Ірпінь.

Без дати

Та ні! Еж Капніст народився лише 1757 року.

1936 року,
травень

В. Н. Владимиров: Франклін. ЖЗЛ, 1934.
27/V—36, Ірпінь.
28/V.

Франклін сотворіння світу визнавав («Іст[орія] філ[ософії]», т. II, ст[ор.] 453).

А Гр. Скворода — ні. Очевидно, тут у нього — Гольбах.

Сократичні діалоги у Франкліна. («Іст[орія] філ[ософії]», т. II, ст[ор.] 452).

Стенографія («Франклін», 14—15).

Франклін. Наука добряки Річарда: «Усе важке для лінощів, а для труда все легке» (52).

«Не гайнуй (марнуй) часу — це матерія, з якої створено світ».

«Трудно, щоб порожній мішок тримався стоя[чи]».

«Хто не вмів сприйняти раду — тому не можна допомогти» (53).

1936 року,
червень

Слово на письмі... і читання того, що написано в душі людини.

Платон, V, ст[ор.] 90.

Порівн[яти]: вирази Сквороди, хоча б його перші три симфонії із збірки Бонч-Бруєвича.

1936 року,
липень

«Діалог ближче до живої дійсності, аніж звичайна мова. А поскільки вся філософія Платона, в значній її мірі, має своєю кінцевою метою людину чи, вірніш, людство, то, зрозуміло, діалогу він і повинен був віддати перевагу, як такій формі письмового викладу своїх думок, що ближче од усього стоїть до живої дійсності».

С. Жебелев.

Платон, V, Федр, ст [ор]. 90.

Порівняй діалоги Сковороди. Висновок зроби. А в Сковороди майже все в діалогах.

Ірпінь, 23/VII—36.

1936 року,
серпень

5/VIII.
(Сен-Сімон).

Я хочу проробити серйозну роботу. Нема нічого страшнішого, як дилетантський вінок носить, хоч й вінок поета.

«Довольно почестей Александрам!
Да здравствуют Архимеды!»

Без дати

Перед тим, як зачитати вам свої твори, я хотів би зробити три підкреслення. *Перше.* Всі ці поезії, що зачитаю тут, я написав на замовлення, протягом однієї ночі кожному. «Пісня Червоної Армії» — на конкурс пісні в Будинку Блакитного; «Комсомолія» — на замовлення «Комсомольця України» (15-ліття ЛКСМУ), «Країна героїв» — на замовлення газети «Правда», де й був цей вірш надрукований в день повернення до Москви челюскінців. *Друге,* що є органічним зараз для моєї творчості, це — перехід від витончених звуків до широкого звучання, перехід до масової пісні, пісні революційної, політичної. Цей перехід намічався у мене ще давно, починаючи від 1919 року, коли я написав «На

майдані», «Як упав же він з коня...», потім у збірниках «Вітер з України», «Чернігів» і особливо «Партія веде». Може, хто-небудь запитає: а чи не єсть це зниження? Ну да! Якщо я писатиму легенькі пісеньки — тоді, звичайно, це буде зниження. Може, хто скаже: а чи не єсть це нечесне ламання таланту? Ну да! Якщо я буду підлаштовуватись під маси, тоді, звичайно, буде нечесно і тоді краще всього «чесно» одійти на сто літ назад і ревно ісповідувати теорію св. Антонія Падуанського, який ходив понад озером і проповідував риbam життя тихе, мирне і не їсти маленьких рибок. Ні, не по лінії спрощення іду я зараз. Я ворог всякого спрощення. Я ненавиджу оту вульгаризаторську теорію двоголосія, що панувала в нас останні три роки. Величну пісню створити, пісню, яка б переливалася всіма фарбами епохи! У нас зараз є можливість дати таку пісню. У нас є в кого повчитися (я беру не лише поетів, а й політиків, музик, малярів). Пригадаймо, як високо ставив політичну пісню Енгельс, як він захоплювався нею, як сам переклав стародатську пісню «Про пана Тідмана» й надрукував її в берлінському «Соціал-Демократі». А заповіт Бетховена — «до мільйонів!» А художні полотна Франсіско Гойї! А полотна Пітера Брейгеля Старшого Мужичького! Ежен Потьє, Фрейлігат; Беранже; Некрасов; Шевченко — як поет і як художник-офортист; Маяковський; Дем'ян Бедний; може, в деякій мірі Георг Гросс⁴⁷; а також Густав Малер⁴⁸ в його «Пісні про землю», Малер — цей найбільший симфоніст Європи бетховенської традиції; і особливо наш великий пролетарський письменник Максим Горький, не тільки в його художніх творах, а і в памфлетах, звернених до мільйонів... Я говорю не тільки про пісню, а про створення великих соціальних полотен, бо

пісня — це тільки перехід до цього... Отже, повторюю, є в кого повчитись, і те, що ми учимось не досить, — за це нас треба сильно бити — і в першу чергу мене... Третьє: це таке. Написати політичну пісню без належної зарядки — аніяк не можна. Зарядку ми, художники, одержуємо у вас, у робітництва, на новобудовах, в індустрії. Отже, в створенні художнього твору берете участь також і ви всі. З цього погляду особливо цінні є такі зустрічі робітників з художниками, як оце зараз, сьогодні.

Без дати

Біля поштової коляски — «Женщина, родом из Шведской Померании, услышав, что я русской, подняла руки к небу и закричала: «Ах, злодеи! вы губите нашего бедного короля!» — Офицеры смеялись; и я смеялся, хотя не совсем от доброго сердца».

(«П[исьма] р[усского] п[утешественника]», [Н.] Карамз[ин], изд. Сувор[ина], 1900, т. I, [стор.] 40).

«Теперь мы в Мариенбурге» (це — перед 22 червня 1889 р.).

(Ibid. [стор.] 42).

Цікаво, коли саме був Гурамшвілі в Пруссії? Здається ж, він був у цьому самому місті.

Без дати

«Und ein Gott ist's der Berge Spitzen röthet mit Blitzen!»

Бог фарбує блискавками шпилі гір.

Із вірша Галлера⁴⁹.

1936 року,
листопад

Старі живі, живуці соки
танково-співної мелодики.

Щось хотів написати, та вже пізно було дуже.
Сьогодні на обласний з'їзд мене обрали.

А слова ці взяв я із книги Г. Хубова «Себастьян Бах», ст[ор]. 9.

Власне, не взяв їх сам, а читаючи цю книгу, мене слова ці взяли самі, та не тільки своїм ритмом, а й тим, що недавнечко ж олімпіада у нас пройшла, — і не було ні в кого з поетів синтетичного про неї слова.

16/XI—36 р., уночі.

Без дати

Ось вам образ стремительности Пушкіна. З такою ж стремительностью увіходить він і в національні літератури бувшої тюрми народів — до грузинської, вірменської, азербайджанської й інших. Та ще в одежі, і головне, що в одежі іншого народу. Характерно, що ця стремительность, немовби... (Нерозбірливо.— *Ред.*), передається й самим прихильникам поета. Манана Орбеліані, що мала свій салон у Тбілісі, ознайомившись із усного перекладу з поемою «Руслан і Людмила» (а перекладали їй дочки письменника Чавчавадзе, що був тестем Грибосдова), так захопилась цим твором, що зараз же (а власне 13/V—1835 р.) написала грузинському письменникові Григорію Орбеліані: «Благаю тебе, переклади цю книгу хорошо й могутньо, якою є вона в оригіналі». Не одержуючи відповіді, Манана Орбеліані нетерпеливиться і знову нагадує, вдруге: «Невідомо, дійшов він (лист) до тебе чи ні, будь ласка, переклади її обов'язково».

Отже, і за те Пушкін полонив Манану, що написано поему хорошо й могутньо. Ця ж властива твор[ам] Пушкіна могутність пізніше підкоряє відомого вірменського класика Ованеса Туманяна, який в своїй відповіді на анкету Юр. Веселовського⁵⁰ про вплив різних письменників каже: Пуш-

кіна разом з Лермонтовим більш рідним і близьким називаю (...), ніж вірменських письменників.

Більш рідний і близький, ніж вірменські письменники! Таким Пушкін був і для першого вірменського інтернаціоналіста Налбандяна, який написав наслідування Пушкіну — вірш «Поетові». Таким Пушкін... (Дальшу сторінку втрачено.— Уп.).

Без дати

Час уже бережливо ставитись до видання творів класиків.

Без дати

Я не буду окремо зупинятись на поезії радянській, хоча там і є про що сказати — і про великий труд М. Т. Рильського, покладений в його переклади «Свгенія Онегіна», і про вірші про Пушкіна І. Кулика, Голованівського, Коржа, Малишка, — бо, повторюю: значення Пушкіна після Великої пролетарської революції уже не вичерпується однією тільки літературою, а пішло воно далеко ширше, виступило за рямки однієї галузі життя.

Без дати

...треба згадати тут і про таку роботу: восени 32-го року на завдання міської Ради, під час пробної мобілізації, треба було спішно написати агітаційну п'єсу. Бригадир цієї надзвичайної літературної бригади, я та втягнений до бригади тов. Дніпровський — усі ми втрьох за одну ніч написали драматичний етюд, який тут же на ходу перевірили ще з іншими товаришами нашої Спільки; етюд було схвалено в міськпарткомі (там був штаб), і ввечері його вже грали в бригаді ТРОМу на заводах. (Копія етюда десь є в інституті Т. Шевченка).

1937 року,
березень

Вітер носить шматки звуків, мов шматки матерії.

(З вокзалу долинає).

1937 року,
травень

Щик Фефер дзвонив мені: щодо нарису чи вірша про Біробіджан (для альманаху), а також сказав, що він мені цими днями передасть мій шматок колективної поеми для внесення поправок.

Це аж 17/V мені про це сказали, та ще через інших людей!

Ну, жду.

17/V—37.

1938 року,
липень

Слава поета — як той курячий пупок, що в формі по кінцях перев'язаної цукерки (ми його їмо у супі).

От поет — широкий, насичений, своєю епохою широченний. А все-таки тебе Держлітвидав ув один одностомничок ниточкою перев'язує. Та ще ж (...) редактори безграмотні, та ще літредактори — бундючні своїми малюсенькими знаннями. І — так тебе з одного кінця перев'яжуть, що й сам уже привикаєш до думки: а й правда, що я бездарний! Спасибі вам, товариші, бо я справді неук і нездра.

Це — один кінець пупочка.

І от — поет відчуває, що те, що зміг би він закінчити, — та воно б і в десять томів, може, не змістилося! Але — ніхто його не чує. І не дають йому змоги (через адміністративні та [інші] навантаження), не дають змоги закінчити ті твори, які б дали республіці славу! І знову — широчінь поета до ниточки іде.

А особливо, як ти помреш, — то тут уже хоча б півтомика, то й то б добре.

Це середина пупочка. Тобто: широчінь, яка не реалізується (не з вини автора).

Отже, після твоєї смерті все твоє написане уміститься на 50 сторінок (у підвал: як стаття! густо-рясно!).

І всі до тебе обайдужать. Але ось академічна любов спалахне до твоїх творів. І тут знов від перев'язаного ниткою піде розширяться томів на 15—20. Але то вже є мертвий кінець пупочка.

16/VII. 12-та година. Правив свою коректу.

1938 р.

1938 року,
липень

У Гаграх.

Човен, якого прив'язали до баркаса довгою вірвовкою, біжить по морю вслід баркасу, як коняка на повіді, ще й головою помахує на хвилях, немовби каже: а так, так.

28/VII.

1938 року,
серпень

Завше, як почую цвіркуна, згадується мені каганець на припічку, у вікнах замерзлих синьо, аж чорно, двоє дівчат прийшло до нас на досвітки (власне, до сестри моєї Полі), прядки сонно сокочуть, дівчата шепотом розмовляють. А я з другої хати біля сволюка з печі виставив голову та й спостерігаю. Мати деркачем хату підмітають.

(Досиплять на балкон перейшов уранці. Цвіркуна почув південного, на дворі).

21/VIII—38 р., Гагри.

Без дати

Морачевська, Подвойський, М. Коцюбинський.

...І він *, настукуючи нігтем по столі, суворо говорив: глухе місце, не звучить.

...коли я вернувся від М[ихайла] М[ихайловича] — ніяк не спалося мені. Дихали товариші у напівтьмі спальні. Крізь наполовину шкляні двері добувалося світло коридорної лампи. На коридорі

* М. Коцюбинський.

щось притише[но] гомоніло, і гомін повторював[ся] у всіх закутках старого корпусу.

Я вийшов. Сторожі сиділи попід стіною, між якими мов той спис затиснутий був — труба з одігнутим на кінці розтрубом — це лампогасник.

— А чого не спиться?

Я: про Вихвостов почав та про... (Нерозбірливо.— Уп.).

Окремо:

— ...ось зберіться, товаришу Павло, й прийдіть коли-небудь до мене...

Про філософію й нашого філософа семінариста.

— А ось учора закінчив «Коні не винні» (?).

Гурток у Юрія Коц[юбинського] був окремих.

Можливо, що мій підпільний гурток, у якому починав і Василь Еллан, багато в чім відставав. Це пояснялося відірваністю від інших гуртк[ів]. (Див. листи до мене: «Книгоспілка», М[ихайло] К[оцюбинський], [Твори], т. 8). Тоді працювали такі сили [, як] О. І. Стецький⁵¹, Віт[алій] Примаков, а ще забагато перед тим був Товстуха⁵².

Інші листи, що ми посилали М[ихайлові] М[ихайловичу] на Капрі (а в тих листах ми писали про заборону в наших бібліотеках творів М. Горького та про...), очевидно, десь не дійшли до нього або ж коли дійшли, то у Чернігівським музеї не розшукані й досі.

...Ми балакали гуртом у залі у М[ихайла] М[ихайловича]. Ось-ось мали запросити до їдальні. Раптом який[сь] тривожний голос із їдальні — і М[ихайло] М[ихайлович] з швидкістю, якої ніколи я не бачив, кинувся туди. Вияснилося, що це коло бабусі вата загорілася.

Юрій Мих[айлович] повернувся тоді, як ми вже сиділи за столом. «О! він уже в нас дорослий». Він дійсно височенний був. Він давав читати книги із свого гуртка таким чином оправлені: белетристика — і тут же із соц[іально-]економ[ічного] чи пол[ітичного...]

...Проходив я коло тодішнього городського училища. Якийсь високий у капелюсі йшов. Постояв-постояв, оглянувся й пішов далі.

У семінарії теж в учительській. Мене познайомили з ним.

— А ми таки десь із вами зустрічались.

На вулиці на візнику їхали з В[ірою] У[стинівною].

В театрі на п'єсі В. Виннич[енка].

Скільки я разів, переодягнувшись, бігав у «Промісі» в тій надії, що там зустріну М[ихайла] М[ихайловича].

Окремо до мене теж.

Як дяка частували в кутку (увечері; а під іконами мертвяк)*.

Із цього вірша якраз саме реалістичні образи сподобалися М[ихайлові] М[ихайловичу].

Вірш «Розкажи, розкажи мені, поле», що був пізніше (в роках 1913—14 — не пам'ятаю вже) надрукований у київському «Маяку»⁵³, — теж особливо

---

* Цей вірш не зберігся.

подобався М[ихайлу] М[ихайловичу], і він перед усіма присутніми «суботниками» іще й іще раз зачитував і розбирав:

Розкажи, розкажи мені, поле,
чого рідко ростуть колосочки?
Ах, дощів мені б треба, дощів, а не поту,
бо той піт прилипа до брудної сорочки,
як плугатар кінчає роботу.

Окремо:

— Товарищу Павле, напишіть що-небудь із монастирського життя, із життя ченців. Ви ж так його добре знаєте. У нас же, крім деяких творів Нечуя та ще Тесленка, майже нічого нема.

І то я, будучи вже в Києві студентом, року 1913-го написав оповідання «Спокуса», що було опубліковано в «Раді» (коли не помиляюсь, у листопаді місяці), а слідом за ним оповідання із життя «кандидатів на попи», семінаристів — «Богословіє», що теж було видрукуване в журналі «Світло»*. Взагалі, я починав більше як реаліст, а не як готовий символіст, [про] що (...) твердив у своїй одній статті один із видатних укр[аїнських] комсом[ольських] поетів**, і в цім наголосі на реалізм, очевидно, найбільше позначився був вплив М[ихайла] М[ихайловича].

М. І. Подвойський. Водив нас на річку за «Святе». Ляльковий театр, про який ми й уявлення не мали. Подарував мені олійні фарби й показав, як володіти пензлем.

[Читав] Шекспіра... Гомера...

---

* В журналі «Світло» було видрукувано оповідання «На ріках вавилонських».

** Йдеться про Л. Первомайського.

Він же часто читав нам Чехова на могилі Опанаса Марковича — чоловіка Марко Вовчок.

...Ів[ан] Єфимов[ський] *, що біля Іллінської церкви в яру під горою жив, достав мені «Чорну раду» П. Куліша. А пісні я давно любив. Завів був собі зошит маленький і списував туди всі пісні, які я знав, та інші, що їх я од брата чув Михайла. Малював у зошиті.

...«Реве та стогне...» Про Грибоєдова «Горе от ума», про Максима Горького й про Сковороду я чув ще за дитинства.

Про Менделєєва чув (терези його). Бо він же тоді саме помер — 20 січня 1907 р.

Микола Ілліч Подвойський.

Навчив мене малювати. Подарував маленький ящикок для малювання, пензлі й фарби.

У нього в кімнатці на шафі стояв гіпсовий бюст Шевченка в шапці.

Абонемент у міській бібліотеці. «Ромео і Джульєтта». «Одіссея».

«На дні» Максима Горького в Черніг[івському] театрі. Кобзар Пархоменко ⁵⁴.

«Вертеп».

Без дати

(Про М. М. Коцюбинського)

— Зведись, народе, [по свою правду!]

Як сам не візьмеш...—

і уявлялось мені, що це титан промовляє, він високо руку піднімає, що простерлася над всіма просторами нашої країни...

1938 року,
жовтень

Під час роботи над драматичною поемою
«Шевченко й Чернишевський»]

Мордовець.

Горбунов.

Лампа (а не електрика).

Чернишевський поклав руку на його плече...

I Тарасові здалося, що це ж вся російська передова культура отак торкнулася його.

(Як незграбно та блідо я записую свої образи. А все тому, що: 1) словами всього не передаси, а 2) не з моєї вини — приходиться спішити, що противно моєму духові, і втома в голові, і тисячі інших цілком сторонніх справ перебивають.

А через двері чути, як, вечеряючи за столом, регочуться мої товариші. Щасливі вони, бо дехто з них все ж таки вільніший щодо навантаженості).

11/X—38, Ірпінь.

Як, справді, дати можна: 2000 рядків перекладу з Туманяна, розділ колективної поеми, том III Ш[евчен]ка зрадагувати, [«Шаблю» Котовського» продовжити, «Радищева» продовжити і т. д. А може, я гуляв досі? Ні, я не гуляв. Для наших темпів письменникові все-таки треба бути менше завантаженим.

1938 року,
жовтень

Середа, 27 жовтня.

Сніг лежить на землі.

...і чую я, що вже не сплю. Але очей ще не розплющую. Щось снилося мені таке... лоскочуче-солодке! А що саме? Немовби моя кохана сидить у мене на колінах уночі — весняної, зоряної ночі стою з коханою в саду. Руки її поза моїми. Немовби я з коханою човном пливу.

Без дати

Ходить май по світі
чёрвоно-пломінний.
Кличе тих повстати,
хто й досі невільний.

Переклад із Янки Купали.

Без дати

...і те, що вона своїм дитячим язиком лепече,
можливо, достойно мудрості Джамбула.

Вона сяде на коліна, а вона ж така непосидюча,
як хмарка, і м'яку голівку свою повертає то в один
бік, то в інший, а на голівці м'який чубчик розчі-
саний на лобик нависає...

А синь очей... немовби синь над Ала-Тах-озером.

А коли її взяла мати за ручки й повела із хати,
то вона іде й підстрибує — і в цьому у неї, мож-
ливо, весь її дитячий світогляд.

1938 року,
листопад

У Лідусі в хаті

Кіт — навіть і тоді, коли він спить, одкинувши
ноги на газеті,— увесь час хоче показати презир-
ливою усмішкою своєю, що він *робить*, а не гуляє,
і що йому не дуже вже й приємно ось лежати, а це
він так, мовляв, із милості до нас грішних. Отака
проклята самозакохана натура!

Коли кіт спить, одкинувши ноги на газеті, то ви
гадаєте що: — що він, може, вдячний? — анічоги-
сінько похожего! Він собі з птичого польоту пре-
зирає всіх!

Про це красномовно усмішка його говорить —
усмішка, яка показує, що він же *робить, робить*,
а не гуляє.

А миша тим часом шкребеться під шафою...
А кіт — хоч би тобі що!..

На превеликий жаль, у нас таких багато зараз...

1938 року,
грудень

Еж як мушка сяде, бува, тобі на вухо — ти ж мовчиш? Мовчиш. Як метелик злетить тобі на вухо — ти ж мовчиш? Мовчиш.

А як Ліда десь там раз уже візьме твоє вушко в зуби — дак ти, бач, який крик здіймаєш!

Це ж несправедливо.

(Отак мені Ліда говорила ображеним голосом уранці 19/ХІІ—38 [року] після вчорашнього концерту Тамари Ханум⁵⁵.

Певно, й інтонація Тамари Ханум розноситься потім по хатах слухачами і входить у побут).

1939 року,
січень

Анатоль Франс про естетику

Він одкидає навіть самий смисл її. «Естетика не покоїться ні на чому кріпкому. Це повітряний замок. Її опирають на етику. Але нема етики. Нема соціології. Нема й біології... Нема в літературній галузі думки (мнения), яка б не спростовувалась легко протилежною думкою. Хто зуміє закінчити суперечки флейтистів?»

Ці слова А. Франс говорив у той час, як розцвіла *містика, боротьба проти матеріалізму.*

М. Коцюбинський — навпаки.

Бо в той час, як А. Франс каже: «Не будемо сподіватися чуда», М. Коц[юбинськ]ий, який теж проти чуда в християнському розумінні, все ж говорить про нове чудо — «нове сонце поставити в небі» (треба точно).

В той час, як А. Франс говорить: «Нудьга поетів — золочена нудьга. Не жалійте їх надто: ті, хто уміє співати, уміють скрашати свій одчай; нема ще такого чудодійства (волшебства), як чудодійство слова. Поети, подібно дітям, втішають себе образами», — Ibidem.

У М. Коцюбинського — теж бажання ілюзії (в ті царські часи), бажання продовжити сонце в електричній лампочці, в очах коханої, у фейерверку (треба точно). Але ж є й велика різниця. Бо в той час, як А. Франс говорить, що «один прекрасний вірш зробив більше добра світові, аніж усі шедеври металургії», — М. Коц[юбинськ]ий, навпаки, аж ніяк не обстоює голого Анатолієво-Франсівського «втішання себе образами», не обстоює, а заперечує, що мистецтво нібито повинно погрузати людину в «блаженство невідання», в нірвану, віддаляючи її від усіх «жорстокостей життя» (вислів Ів. Анисимова, автора передмови до вид[ання] книги: Анатоль Франс. «Съестная лавка королевы». 1938, «Худ. лит.», Москва, ст[ор]. 7) — навпаки ж, М. Коцюбинський активно вклинюється в «жорстокості життя» (і «Подар[унок] на імен[ини]», і «Коні не винні», і «Сміх», «Персона грата» та інші).

Анатоль Франс незабаром сам побачить, що він помилявся (Ibidem, стор. 7—8). Сам же А. Франс в тій же своїй книзі «Сад Епікура» пише, що «найвищий твір має ціну лише по своєму зв'язку з життям».

1/І—39.

1939 року,
січень

Переробляв я «Катерину» Аркаса.

Наспівував собі, чи правильно слова лежать, наголоси виправляв. А перед мене стояла каструлька з молоком і на тарілці струдель з маком. Аж тут маленька мушка прилетіла, покрутилась-покрутилась і сіла на тарілці. Довго вона собі сиділа: все, очевидно, думала: чого це такий блискучий світ круг неї та білий. А передумавши свої думи, полізла вона тихесенько із глибини тарілки знову на вінця. І свої крила складені тягла вона за собою,

немовби той хвіст аероплана на коліщатках. Про що вона думала? Може, про те, що ось на цій блискучій поверхні та не знайшла вона собі поживи? Але ж на ній, на цій поверхні блискучій, два шматки великих струддя лежить, а за стіною кастролі молоко по сусідству цілим стоїть океаном.

Та що з того! А мушка, певно, все-таки голодна.

Ото ж і з нами буває часто.

Стоїш собі мушкою на блискучій поверхні балкона, як у Гаграх: перед тебе — море, що і кінця йому й краю не видно, а вгорі Чумацький Шлях молоком геть через небо розлився. Бери тільки їж, пий, насолоджуйсь. А от: скільки б ти не дивився на море, скільки б ти не пробував глибин філософських та висот — ти все-таки голодний, ти все-таки голодний, аж дух забиває.

3-тя година ночі з 6-го на 7 січня 1939 р. (Лідуся собі читає в ліжку).

Знаю, що сказали б на це прихильники догматики. Що людину з мушкою порівняно, краще вже невитримка, ніж перетримка.

1939 року,
лютий

І пророчі сни мені снились.

3/II—39, вночі.

А далі що — не знаю. Оце лиш один рядок чогось прозвучав, як я по черзі проглядав нові №№ «Укр[аїнського] фольклору», «Вестника А[кадемии] Н[аук] СССР» та «Античну літературу» за ред[акцією] О. І. Білецького.

Сьогодні було в мене 3 засідання.
А творчість стоїть.

Без дати

Т. Шевченко.

Яка це душа — поета, письменника і захисника скривджених.

Яке це око — художника.

Який це слух.

Ні Орlando Лассо⁵⁶ у своєму творі «Луна лунає», ні автор «Уленшпігеля» не могли так бачити, так чути, як це бачив, чув і відчував Т[арас] Ш[евченко].

А Т[арас] Ш[евченко] всього себе віддавав на боротьбу проти [тиранії], ніде не відступав, ніде не виявив сумніву: покаяться чи ні...

1939 року,
квітень

28/IV—39.

Уранці, ще в ліжку, як продумував статтю про Тараса Шевченка.

Велика терція⁵⁷ в звучанні гудків автомобіля, що проїхав — так, немовби хто пробіг, радісно протягнувши голосом: а-а! — причім брови у нього підняті здивовано...

Без дати

Підготовча робота

[до видання «Давида Сасунського»]:

1. { Переклад.
Таронці⁵⁸.
Редагування.
Нагляд за виходом книги (строки).
2. Мовсесян⁵⁹.
3. Друкування уривків по газетах.

Що залиш[илось] не викон[аним]:

1) Була пропозиція від худ[ожника] Козловського, щоб він оформлював книгу, але ж ДЛВ сам узяв ілюстрації з московського видання і, можливо, [з вірменського].

2) Вечір (перед ювілеєм).

3) Г. Верьовка давав згоду написати щось...

(Далі аркуш обірано. — Уп.).

Без дати

«Меч вы должны возложить на мою могилу: ибо был я храбрым солдатом в войне за освобождение человечества».

Гейне.

(«Кр[асная] Новь», 1939, кн. IV, ст[ор.]р. 132).

Без дати

У нас багато себелюбності, багато байдужості. Часто себе тільки любимо, а до інших ставлення — просто-таки аніякого. Я вже й не кажу про те, що ми творами один одного часто не цікавимось, не читаємо. А от таке, напр[иклад]. Хто у нас зараз, скажімо, білоруську літературу вивчає? Я такого не бачу. Хто вивчає молдавську? Такого в укр[аїнській] літ[ературі], [в] нас не бачу (бо в рос[ійській] є Я. Городської). Те ж саме можна сказати й щодо тат[арської] літ[ератури], літ[ератури] казахської, узбецької та ін. От тому ж така цінна робота М. Бажана над літ[ературою] груз[инською]. Тому така цінна робота Л. Первомайського над поезією угорською та німецькою. І от тому, нарешті, така цінна, без краю дорога робота М. Рильського над літ[ературою] російською. Щодо перекладів з російської ніхто ще стільки не зробив в укр[аїнській] поезії, як М. Рильський.

Я бачив зорі на Кремлі — червоні, рубінові. Вони світилися на всі чотири кінці світу!

І прапор, осяяний прожектором спіднизу, велично маяв у повітрі — над куполом Кремлівського палацу.

Я бачив зал в Кремлі — без краю в довжину, високий, з хорами і ложами — наповнений добірними людьми, які то тихо слухали все те, що говорилося з трибуни, то раптом оплесками громоподібними зривались, і сяяла з-під стелі люстра, і блискотів кришталь. Спалахували голубуватим світлом юпітери, наводячи свої проміння на президію і на зал. Це — господар країни — XVIII з'їзд ВКП(б), і нам — робітникам, колгоспникам, інтелігенції радянській — велике щастя випало його вітати.

І от: як розчинились бокові двері — під оплески всього залу ми з прапорами увійшли всередину і стали близ трибуни...

І ось ми побачили, що президія, як і зал, встала, оплесками вітаючи нас...

Коли, нарешті, буря оплесків ущухла і почав від лица всіх нас укр[аїнською] мовою говорити Микола Бажан, я бачив, як тов. Ворошилов щоразу прихилився до тов. Сталіна і перекладав йому слова українські...

Про любов до Батьківщини говорив промовець наш, про ненависть до ворогів; і коли він згадав про козявку, для якої не було, та й ніколи не буде, льотної погоди на наших кордонах — ізнов загримів оплесками зал увесь, і в цім громі оплесків залізне чулося попередження ворогам: ану нехай лишень посунуться, ану нехай поpróbують...

Многонациональна Батьківщина наша — як ніколи, тверда і єдина, у дружбі народів нерушима.

Народи нашої Вітчизни прислухаються один до одного, вивчають культуру свого сусіда, його історію і мову.

І цьому великим свідком є те, що господар країни XVIII з'їзд ВКП(б) на запитання головуючого: чи будемо перекладати промову Бажана на російську мову — в один голос сказав: ні, нам і так зрозуміло! нам все зрозуміло!

І стоячи! проводжав нас оплесками весь зал (...)

Коли я вийшов із Палацу з'їздів, — побачив червоні зорі на Кремлі — червоні, рубінові!..

1940-1949

Без дати

До [статті] «Мова епохи»

Як пролітали полюс, Беляков пише у своєму щоденнику:

«...Я навіть пожалів будити своїх товаришів, що спали...»

(Такий собі звичайний полюс, переможений!)

1940 року,
січень

2-га год[ина] уночі з 23-го на 24 січня 1940 р. Коли, капризно кривуляючи в своїм польоті круг мене, що пише про Франка, кружляє молька,— я думаю: яка тиха, яка безшумна ця сивиною підпудрена молька!

А тимчасом як перенестися в її становище: шум великий від власних крил в своїх вухах вона відчуває! І за цим шумом не чує молька ані скрипіння мого пера на папері, ані того, що хтось до кабінету ось двері відчинив і кличе мене чаю пити. Тобто ні вона мене не чує, ані я її. І молька, облітаючи мене, певно, думає собі: і що то за окремий світ такий, що цілі віки стоїть на 'дному місці й не поворухнеться.

Отак і я вночі дивлюся на зорю — Арктура. І думаю, що Арктур вічно стоїть на місці — й віки не зворухнеться. А про те, що Арктур, може, щось думає зараз про вселенського всесвітнього зоряного Мойсея,— я цього не чую, ніяк цього не чую, та й ніяк же цього я не чую.

1940 року,
лютий

В кабінеті моєму і тихо, і біло. Ледве-ледве сонце із-за хмар... Із вулиці — гудок сирени чути: звук одлунне у будинки, що справа і зліва, і тому видається він десь там на морозі кожду секунду доточеним, передражненим, удвоєним. Як гарно після вранішнього чаю працювати в кабінеті! Ще повно сил в тобі, і настрою, й бажання. І ніщо не

заважає заглибитись в роботу — ні зціюкування ломом дзвінким сухого льоду на тротуарі; ні безладне стукання десь у стіну сусідньої квартири; ні щоп'ятихвилинне кликання мене до телефону. В телефонну ти говориш люльку, а очима другеє думасш, — бо осьде ж біля книжки телефонної лежить частина годинника стінного. Це — Оксана * забула з собою взяти. Вертаєшся до кабінету від телефону й продовжуєш про цеє думати ще й далі.

— Ну, що ж, — сказали ми Оксані, — якщо тобі потрібен буде цей годинник для твоєї сільської школи, — бери, візьми, будь ласка! Шкода тільки, що він без гирі.

І от Оксана узяла його з собою: чи йде у неї він, чи ні — не знати.

Але ж думка від годинника вже переходить до думки про зношування механізму.

Сьогодні день похорону Саші. Зносився був найтонший механізм дорогої горбатенької сестри моєї Саші — нема.

Вже дев'ять зим, як нема. А Мамонтова ¹ тіло ще, певно, лежить у труні сьогодні оце зараз в Харкові (чи в клубі, чи в лікарні), і кожен з його друзів, з близьких думас, на варті біля гроба стоячи: ну що б було ще одну якусь привісити цьому організму гирю — може б, іще ішов би він, як той годинник!..

І будуть тебе, як і нашу Сашу, — найменший стук в сусідній квартирі й сирени голосні безмірно дратувати. О, механізме, механізме нестійкий, найтонший людський. О, медицино горда, але ж пусто-порожня, плюскла!

Фу на тебе, науко, якщо ти не в силі допомогти людині. А втім... може, це я цим самим проти одвічного кругового руху повстаю, руху в природі?

...В кабінеті моєму і біло, і тихо.

1/II—40 р.,
12-та — 1-ша година дня.

1940 року,
березень

Радість

Перед люстром я голівся. І раптом — на дворі акорд! а продовження його, чи, сказати б, вихід із цього акорду, й поворот у інший — терялося у шумі, в гаморі вулиці за зимовими вікнами. Але вже догадався я, що це покійника везуть. Біжу з намиленими щоканами в другу кімнату і там я стрічаюсь з радісним, спостережливим, в собі заслуханим обличчям Катерини Кузьмівни, яка з тарілкою в руці теж біжить із кухні до балкона.— Чуєте? Фальшивлять як...— радісно вона мені говорить. Я дивлюсь крізь шиби вниз: із Тимофіївської на Ленінську (до Байкового, значить) маленька процесійка повертає. Гроб невеличкий — чи дівчина, чи юнак? чи старе, чи молоде? — не видно, видно тільки жовте, устромлене заплющеними очима в небо (сіре небо!) обличчя, та ще плач матері аж сюди чути крізь усі шибки зимові. Плач-голосіння. Чи не Альмана це везуть? Ні, здається, Альмана поховано учора. Хоча в цьому не певен я.

А вчора ж, як ішли ми із ЦК разом із Яновським, Шияном, Малишком,— останній сказав мені, що багато вмирає зараз і що Альман помер. Альмана я бачив усього один раз, як він приходив до мене в Інститут літератури брати від мене якесь інтерв'ю (здається, перед виборами це було і я тоді не був ще депутатом). Гарний хлопець, вірші писав.

...Жовте обличчя теж і собі повернуло з процесю на Ленінську й поїхало до вічного свого упокою. І дійсно — одна сурма якась (та кларнет же, тільки він) фальшивить на морозі. Хто б ти не був — там, у гробі суцый,— а твій спокій мене сильніше потрясе, ніж землетрус у горах. Бо що таке життя, як не вічне бажання заглушити в собі наближення спокою вічного, у декого цей спокій після смерті ще продовжується існуванням видимої своєї форми (ось зараз уранці допіру прочитав я в учорашніх «Известиях» про мумію фараона Пусеннеса, яка від приторку руки розпалася на порох. А лежала ж від 945 року, числячи до нашої ери). А в декого цей спокій зразу ж зливається з ущільненим тісним спокоєм до всього звиклої землі. Так собі просто — опустили труну в землю — та й лежи, та й слухай.

Радість на обличчі Катерини Кузьмівни — це взагалі від радості життя. А також і спосіб заглушити в собі почуття неблаганного наближення тісно-земного спокою.

12/III—40 р.,
завтра їду до Москви.

1940 року,
квітень

Поки ти живий — то й видають тебе уважно: кожен вірш на окремій сторінці! Іще й рахуються з тобою, коли ти в гранках ко́му чи крапку десь виправив собі.

А вже як прийде час, коли... ну, і т. д.,— тоді тебе всього, з усіма кістками, з порохом, з землею усипляють ув один мішок, мішок струснуть, іще й об землю вб'ють гарненько, а потім мотузкою зав'яжуть мішка — чуприну зверху! — і на мішку квіццям наквецяють: повна збірка творів, наново з усіх лантухів авторових пересипана іще й при-топкана та убита землею, як то з неіснуючими

й полагається робити. І будуть там у тім мішку не тільки кіми та крапки не на місці, а й самі руки та ноги стирчатимуть чортзна-як. Кому ж до цього яке діло! Критики так учинили — значить, і правильно, як так. Лежи тоді років з десять, двадцять, аж поки не народиться тобі конгеніальний критик. А мусить народитись. Не заради мене, звичайно.

14/IV—1940.

Писав я про сторіччя «Кобзаря». Вечір. Ліда з Катериною Кузьмівною на іменинах (...) Владя * у своїй кімнаті, а Проня спить. А надворі — не то дощ, не то після дощу вже. Авто кричать, одно кричать... І потягло мене, і закортіло оце щось написати.

Без дати

На дачі ночував я. У знайомих.
Хороші люди. Славні. Привітні.
Художник та його дружина...
Я обіцяв,
що я прийду.

1940 року,
серпень

«Мама купила на базарі помідори, а вони ж такі м'які,— ось як Павлусині лапки».

(Ліда 2/VIII—40, уранці).

Дощ іде. Тьмяно в хаті. Іноді лише натяк на промінь сонця — так, як на картині М. Бурачека ² в «Образотворчому мистецтві», що я його допіру одержав з пошти (№ 6).

1940 року,
вересень

[У Кисловодську]

Допіру вернулися з гори (Храму Повітря): Олексій Олексійович ³, Олександра Василівна ⁴, Ліда і я. Лежали там в холодочку під дубками, лежали

й на сонці (я — то й зовсім без сорочки), було чудесно нам. А все-таки побачити Ельбрус не вдалося. І таке почуття всередині у тебе, немовби у когось із великих були ми на прийомі, а він нас та й не прийняв сьогодні.

20/IX—40.

1940 року,
вересень

Перед обідом увійшов до нас Олекса Олексійович, і першим словом його було: Саксаганський помер. Газету нам подав кийвську. Ліда: ой жалко ж як Саксаганського! — Я мовчки лише дивився на портрет у розгорнутій газеті. А Олекса|Олексійович!: та жалко, воно-то, звичайно, але ж... (павза) старий він уже був.— Ліда: ну що значить «старий»? Якраз же його, старого, й жалко.— Олекса|Олексійович!: ну да, я розумію, я тільки, бачте, хотів сказати, що... (павза) нічого тут вже не поробиш — старість, одне слово — старість! (А сам вже хмуриється та думає про себе сумне щось. І ми з Лідєю, догадуючись, що він до своїх нирок оце саме прислухається, взялись його розважувати та розвеселяти).

20/IX.

1940 року,
вересень

Було, прокинешся вночі у Гаграх і чуєш: щось велике-величезне ворухиться за берегом у темних просторах. То — море. І жалкими видаються вогники побіля пристані та далеких санаторій. Бо вони є придатком до отого великого. Тут же гора Ельбрус, що нас магнетизує — аж надто далеко від буднів наших і думок. Тому Кисловодськ не хоче бути до неї придатком. А в той же час і на роль величезного чогось нема у нього сили. Отже, блимає вогнями, та й годі. Тиша-бо стоїть кругом, як мовчазливий ідол! і тільки небо відобрає тут роль

моря — вічно воно міняється, переходить із ясно-го в хмарне, вічно чоло його в думках, у зморш-ках.

(Печія була вночі у мене. Я прокинувся і випив «Єсентуків», а потім ніяк не міг заснути аж до ранку).

3-тя г[одина] ночі з 20-го на 21/IX.

1940 року,
вересень

Лежав я позавчора у нарзанній ванні і, погля-даючи на пісочний годинник, думав про Спінозу. Як раптом в двері несподівано безшумно увійшла медсестра з очима наяди. — Ну, як почуваете себе? Дозвольте, я вам пульс поміряю. — Взяла вона мою руку і, нахилившись, стала дивитись на пульсо-мір, що в неї, як той будильник, на пальці лівої руки висів. А голос приємний який! Я собі поду-мав: чистий альт грудний кленовий! — У вас пульс 76! — промовив альт до мене. Я подякував їй, кив-нувши головою. Сестра, швидко повернувшись, так же безшумно зникла, як і прийшла. Так просто, легко і чисто.

21/IX.

1940 року,
вересень

З Лідою були ми сьогодні на Червонім Сонечку. Ельбрус, із-за гірського обр'ю виходячи поволі, у всім своїм блиску по пояс перед нами появився! І тиша така тут, тиша! А ще як допіру доходили сюди, то перед наркомтяжпромівським санаторієм побачили моє любиме дерево — осокір. Листячко його само тремтіло — з вітром і без вітру — зверху зелене, а спіднизу — срібне. І мені здалось, що то листя так від снігів Ельбрусу блискотить. І що кожда й людина тут також повинна душею своєю відсвічувати чистотою снігів Ельбрусу.

22/IX.

1940 року,
вересень

Хор співаків у клубі нашому — хор терських козаків. Російські пісні, українські, білоруські, а потім танці. Я, не відриваючись, слухав та дививсь на них: еж це потомки запоріжців!

23/IX.

1940 року,
вересень

Ходив із Лідою та з М. Я. Калиновичем⁵ на сине каміння. Які величезні контури і злами! Жалко, що Ельбрус не захотів до нас вийти. Ледве-ледве од краю лівого ми в бінокль заглядили окреслення хребта... Туди й назад ішов я до половини голий. Грудочку землі собі в кишеньку взяв, квітку — гірську волошку, полину. Найкращий сьогодні у нас із Лідою день був.

24/IX.

1940 року,
вересень

Гудок паротяга у нашій уяві офарбовується у білий колір, колір блакитний або ж зелений. Гудок електрички — рипучий і, як оглобля, прямий, — поки що ніяк не офарбовується в моїй уяві.

25/IX.

7-ма г[одина] р[анку].

1940 року,
вересень

Залізо одбивають десь на сусідньому дворі, і воно дзвенить охоче — високо-високо, з обертонами⁶, ніяк не скаржачись на удари. Якби я був залізом — нехай би життя лупило молотком по мені, а я б дзвенів собі високо-високо — ще й з обертонами!

15/IX.

8-ма г[одина] р[анку].

1940 року,
вересень

...А прийде ж час — і не лише одну якусь частку організму мого, а цілий мозок заберуть кудись у банку, — а ти зостанешся лежати сам і будеш слухати, як десь там по сусідству одбивають залізо.

Без мозку чи можна ж хоч один звук якийсь почувти? Та що там! Для поета все можливе.

...Залізо продовжує дзвеніти!

25/ІХ.

1940 року,
вересень

Був на базарі з Лідою. Бачив карачаївців. Чув їхню мову. А в місті ж — хоч пропади — та ні книжечки не знайти карачаївської, ні букваря, ані півбукваря. І що воно таке?

25/ІХ.

1940 року,
вересень

З Шовкуненком — я і Ліда: їздили ми до П'ятигорська. Велике враження від усього того, що я там бачив. А Ельбрус — то так уже одкрився нам, як ніколи. Хоча ми далі від'їхали від нього, а не наблизились. Це так і з класиками: чим вони далі від нас — тим вони сяють величніше.

26/ІХ.

1940 року,
вересень

Ліда сьогодні й каже: а я, щоб не скучно було мені в ванні лежати, — то я читаю «Десь надходила весна» та «Гаї шумлять». Ліда й не підозріває, який вона в житті поет великий — величезний!

27/ІХ.

1940 року,
вересень

Сидів я в кабінеті лікарки: вона по кишеньковому своєму пульс у мене провіряла, а потім стала, пером шкрябаючи, щось записувати в книгу. Аж тут як не загукають на вокзалі гудки — і де вони взяли? — не монотонні гудки електрички, а справжні гудки паротягів — ув один і два голоси! І мені здалось, ніби весь Кисловодськ звуками на три поверхи підріс і встав — аж до неба.

Справді — гудки паротягів утворюють враження багатоповерховості й зросту.

28/ІХ.

1940 року,
вересень

Чого я так дрібниці записую, а не політику найширшу-широку?

Тут з газетами негаразд, тобто з приставкою їх. А потім — взагалі...

29/IX.

1940 року,
вересень

Ні, в попередньому записі невірно я закінчив, якось ліниво, недоговорено. Еж думка у мене весь час працює, весь час у напруженні і перебігу.

Студіюю зараз матеріали, які привіз із собою (вирізки з газет) — це літературного та політичного змісту статті. Так чи інакше — хочеться до Сесії бути готовим...

29/IX.

1940 року,
вересень

— А ви, як я чую, з України? — (Це я спитав літню жінку, що готувала мені нарзанну ванну).

— Та оце ж... Задряпалась аж сюди, а тепер не знаю, як і вибратись назад. Я з Сумського тепер району на Харківщині.

29/IX.

1940 року,
жовтень

Утрох (Ліда, Олександр Василівна та я) ходили зранку через Червоне Сонечко аж на Мале Сідло. Вертались іншою — 12-кілометровою — дорогою, де гроти й печери. Чудово себе почували на горі! Гори, хребта видко, наче ось-ось перед тобою ж.

1/X.

1940 року,
жовтень

На Храмі Повітря 3 год[ини] сиділи в холодочку. Ельбрус, і сині гори, і небо, і хмари — все прекрасне тут. Щоправда, трошки-трошки у серці вже «київські» дряпання починаються. І приємні, і неприємні.

2/X.

1940 року,
жовтень

Завше, як я голублю та по голівці гладжу Ліду,
мені спливають перед очі і М. Філ[янсько]го дру-
жина і Чер[нявсько]го М.

Бідні-бідні — ну чим вони винні?

Як самі ж М. Ч[ернявський] та М. Ф[ілянський].

2/х.

1940 року,
жовтень

Про новий декрет про школу почули.

Учора Раїса Костянтинівна прийшла та О[лекса]
О[лексійович] з Ол[ександрою] Вас[илівною].

3/х.

Без дати

Доці і доці.

Без дати

[У Києві].

Патріотизм — це те перше, що вимагається від
рад[янського] громадянина.

П[атріот]изм — любити свою Батьківщину, не-
навидіти св[оїх] ворогів.

Любити св[ою] Батьківщину — це значить в пер-
шу чергу *підносити соціалістичне буд[івництво]*,
догнати й перегнати в еко[номічному] в[ідношен-
ні] найбільш роз[винені] капіталістичні країни,
підносити честь нашої країни, її вагу в міжнар[од-
ному] масштабі.

А як це можна зробити? І чим саме? Лише тим,
щоб кожен з нас працював самовіддано і був кож-
дої хвилини готовий на жертви.

Тобто: кожен на своєму місці, кожен по своїй
роботі прославляє свою Батьківщину.

Але є такі питання, що входять у поняття слова
«патріотизм», які *незалежно* від роду роботи, не-
залежно від професій, обіймають геть усіх разом,
торкаються всіх громадян. Це...

(На цьому запис уривається. — Уп.).

1941 року,
серпень

Уфа, 17/VIII—41.

Патріотизм

Патріотизм — «одно из наиболее глубоких чувств, закрепленных веками и тысячелетиями» (Ленин).

«Чуждо ли нам, великорусским сознательным пролетариям, чувство национальной гордости? Конечно, нет! Мы любим свой язык и свою родину, мы больше всего работаем над тем, чтобы ее трудящиеся массы (т. е. $\frac{9}{10}$ ее населения) поднять до сознательной жизни демократов и социалистов» (Ленин).

Ненависть до ворогів

Кожен патріот повинен гордитись тим, що саме на його Батьківщині побудовано соціалізм (вірш «Сибір» М. Гафурі) і що в цю справу вкладено частину і його праці.

Оборона Батьківщини

Також див.: Сталін. Доповідь на XVIII з'їзді.

Також див.: Сталін. Звернення до рад[янського] народу (1941).

Почуття майбутнього.

Віра в творчу силу народу.

Треба знати ще історію свого народу, історію його боротьби за свободу. Подвиги народу, героїв.

Без дати

А що ж хотіли б ви,— щоб наша...

Ах, в тім-то й річ, що це не просто ворог, а ворог...

1941 року,
вересень

...Важко лізли геть через все небо хмари сліпучим білим грузом...

8/IX—41.

(Із парку в Уфі).

...Коли дивишся на хмари бистрі низу од беріз із парку, то здається, що то не хмари пробігають, а берези білі сунуться у протилежний бік і вся земля пливе... пливе...

(Тоді ж).

1941 року,
жовтень

...Кашель старої людини схожий на підцюкувану сокирою сухого дерева. Бо кашель — це є сокира, яка підцюкує людину.

26/X—41, (У парку).

1942 року,
січень

...— Ану, давай коновеєром!
(Червоноармієць казав. У вагоні із Уфи на Куйбишев).

12/I—42.

1942 року,
березень

...Як проходиш у дворі — пахне розвішана білизна на морозі.
(Казала Ліда).

8/III—42, Уфа.

1942 року,
серпень

Золото, коли по ньому б'ють, — співає; срібло — плачем розливається і дзвонить...

А залізо завше тільки дзвенить — не дзвонить, а дзвенить. І завше тембр голосу його теноровий — з хлопчачим, альтовим.

30/VIII—42 р., Саратов.

(Саме ж у сусідньому дворі хтось кував залізо, і я кинув все і став слухати.

Отак я люблю звук заліза. Та, очевидно, й не самий лише звук).

Без дати

Стране нашей от поэта в настоящее время что нужно? Не только песня, портрет очерковый и марш, а нужно прежде всего в произведениях дать синтез. На то мы и поэты, чтобы смогли его дать.

Раздумье никогда нельзя ставить в вину поэту, ибо это не есть минус, но когда этого раздумья слишком много — плюс, в силу законов диалектики, переходит в минус.

Без дати

— ...И вот, когда вы подыщете помещение, тогда вы набираете себе штаты...

(На вулиці в Уфі, червень 42 р. Пушкінська вулиця. Аж засміявся, як почув! Ну й шаблонна мова...)

*1942 року,
вересень*

Хоч і маленький рівчак із водою, а раз через нього проходить залізниця, то міст однаково великий треба. Така вже природа залізниці.

Так і з великим талантом: як скоро щось невеличке стане на путі його совісті — ух! цілі мости в душі його тоді возводяться, цілі переправи...

1942. 9/IX, ст. Раєвка, по дорозі на Москву.

*1942 року,
вересень*

Бджоли думають, що вони працюють на «вічність», а тому не помічають, або ж намагаються не помічати, вийнятих рямок з заповненим медом. Так і істинний талант. Він робить все на вічність, незалежно від того, чи це йому писати життя диктує для мітингу, конгресу а чи для маленької газетки, яку зараз же й подеруть, прочитавши...

Там же. Побачивши із вікна пасіку.

*1942 року,
вересень*

[Клятва бійців, що попали в оточення]:

...Назад — ні кроку! бо за нами земля розпадеться, як тільки по-зрадницькому подамось назад; повітря розірветься, вода закипить...

(Як їхав я до Москви у вересні 1942 року, команди мені в купе розказували багато чого. Вони тоді ж порадили мені про Давидюка почитати в «Кр[асной] звезде» або ж «Правде» за квітень — травень [19]42 [року]).

1942 року, грудень — ...Ну й кріпкий табак, і як ви його курите?
Я його курець не буду.

(У вагоні з Уфи на Куйбишев).

(Червоноармієць із Краснокутського району на Харківщині, грудень [19]42 р.).

Без дати Ой, скільки за цей час в душі моїй
і переглянуто, і перечуто!

Уфа.

Без дати Як багато працював над собою Тарас Шевченко!

1943 року, березень 31/III—43.

Пішки зробивши 50 кілометрів, прийшла до Уфи із району сестра Мик[олоди] Ол[ексійовича] Грінченка⁷, педагог, щоб попросити допомогти перебраться їй до Уфи на роботу.

1943 року, квітень ...І голос у неї строгий, як стіни поліклініки.

(Сидячи в ЦЛК, квітень 1943 р.).

1943 року, травень ...Хотів на зупинці на сонце вийти — і аж совісно стало. Вагонні висячі східці з надвірного боку дверей — всі зайняті пасажирами — та не такими упривілейованими, як ми тут... а нужденними, — не такими, що їх балує життя, а недобалуваними, може, вже з самого їх дитинства. І, як живі, перед очима батько мій і мати встали, які, насваряючись пальцем, нібито й зараз мені говорять: ніколи не забувай, Павлусю, що ти й сам із бідної сім'ї. А життя — воно таке: і може балувати, і може ні.

...Ну от, увечері дощ пішов. Частина з тих, що на східцях їхали, взяли в коридор. А все-таки ти

Павло Титина

Я утверждаюсь

Я есть народ, якого Правди сила
ніким звоювана ще не була.
Яка біда мене, яка мука косила! —
а сила знову розвіла.

Щоб жити — ні в кого права не питаюся.
Щоб жити — я всі кайдани розірву.
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
Бо я живу.

Автограф вірша «Я утверждаюсь» (перші 2 строфи).

безсилий, щоб зовсім десь їх тут же розмістити.
«Не можна», «не полагається». Щось не дуже мені
подобається ця нова привілейованість.

(У вагоні переписую із старої потертої своєї кни-
жечки записної).

1/V—43.

1943 року,
травень

«Борьба с фашизмом есть жизнь бойца в веках.
Если говорить о красоте жизни, так именно без-
заветная борьба за Родину есть высшее проявле-
ние прекрасной жизни».

(М. Калинин; стеной календарь, 15/V—43).

На наблюдат[ельном] пункт[е].

4 маршала и генералы...

Могущ[ественная] си[ла].

На наблюд[ательном] пункт[е].

Убегали немцы.

«Катюши».

Ватутин сел в «виллис» и в ту же секунду оглянул[ся].

А он *, подняв подбородок, снова опустил.

И полетел.

Какая сила заложена в наших полководцах!

Без дати

Послано В. Лісняку⁸ (Вас[илію] Андрійовичу):
Кінець березня 1942 [р.] — «Літ[ературну] газету», № 4(8) за 12/II.

«Літ[ературну] газету», №№ 5, 6, 7, 9.

24/V—42 — «Кобзар», «Тебе ми знищ[им, чорт з тобою»].

28/V — «Літ[ературну] газ[ету]», № 10.

17/VI — «Літ[ературну] газету», № 12 (з його віршем).

8/VII — «Літ[ературну] газ[ету], №№ 11, 12; журнал «Українська літ[ература], №№ 1—2, 3—4.

2/II—43. Листа послано на нову адресу: Полевая почта 2209, часть 274.

5/III. «Л[ітературал] і м[истецтво]», № 16(20)...

12/III. «Україна в огні» (II).

26/VII—43. На нову адресу: Пол[евая] почта 92828Е, — Іван Франко.

27/VII. Україна в огні (т. II).

28/VIII. А. Кудашев. Життєвий шлях поета (С. Кудаша).

Дорогий Павло Григорович!

Ваша книга, пронесена мною
через фронт Вітчизняної
війни, була гострою зброєю
у боротьбі проти фашистських
загарбників.

Я не маю, шановний Павло
Григорович, не фехтується з
великою подякою до Вас.

Ми, радянські воїни, не раз
тодили в окопі атаку з
палкими словами —

«Перемагають і живуть!»

... Перемагли, живем і
будем жити!

З шибкою починати —
24/II-1944/1944 Ів. Мелешко

Смерть німцям окупу!

«ФРОНТ І ТИЛ»

№ 40

ПАВЛО ТИЧИНА

ПЕРЕМАГАТЬ І ЖИТЬ!

ПОЕЗИ

Шановному

Ів. Ол. Мелешку

від Антора

3/III 43

СПІЛКА РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

1942

Книга «Перемагають і живуть»,
подарована П. Г. Тичиною І. О. Мелешку,
і лист Мелешка до Тичини.

- Мелешко Ів. Ал. ⁹.

Туркменская ССР, г. Мары, в/ч 173/519.

3/III—43. «Перемагають і живуть»,

«Кобзар»,

«Література і мистецтво», № 6—10,

12/III—42, «Література і мистецтво»,
№ 14—18, 15/VII—42.

Микитенку А. І., 866 [полевая] [почта], часть 427.

23/II—43 — «Кобзар», «Перемагать і жить».

Листівку послано.

Без дати

Усіх нас розкинуто. Усі ми — то там, то тут. Ну, що ж...

Планети завжди ходять своїм шляхом. Але, обертаючись круг Сонця, завжди бачать вони одна другу. І в цьому їх кругосвітня дружба.

Без дати

Одколи (почалась війна),
свого не можу духа заспокоїть.

І ті до мене вопіють,
що на дні моря,
і вкинуті в колодязі.

В госпіталі.

Ніч... Тихо. Лиш чую: потяги везуть снаряди туди, туди на фронт, де Україна.

1944 року,
березень

Петро Панч: «Друг і вчитель» (О. М. Горький). «Л[ітература] і м[истецтво]», 31/III—44, № 8.

Тут є згадки, як ми, письменники, були на Нікітській вул[иці] у О[лексія] М[аксимовича]...

1944 року,
вересень

Павучиху на стіні побачив я, коли проходив уранці коридором біля телефонів.

Сиділа вона на мішку сіруватому, із якого от-от повинні вилізти павучата. Майнула була думка в голові: а може, змести, змести її рукою із стіни? Та жодного я руху не зробив, а тільки знов подумав: завіщо ж переслідувати її? Та ще в такому стані, коли вона є матір?

Отак і нас життя частенько жаліє. От-от, здається, рукою розмахнеться воно і змете тебе кудись

у безвість, у небуття. І ти сидиш на стіні своєї мистецької ділянки — літератури — й нічого не відчуваєш і не тамраєш. І коло тебе діти твої — творчі задуми, що оформлення з хвилини на хвилину ждуть і підуть потім в світ.

А величезні очі природи зверху дивляться на тебе. А велетенська рука Життя — жорстокого і разом з тим розумного — отут ось над тобою лоскоче не пальцями, а цілими колодами перебирає: змести? чи ні? — і рука кудись убік собі одходить.

28/IX—44.

1945 року,
травень

Моя подорож на Закарпаття...

О 10-й год[ині] ранку злетіли в повітря. Це вперше сьогодні в мирному небі летимо, 750 метрів.

Ранок ясний-ясний. Вітерець унизу невеличкий був. А нагорі ми плавко ідемо.

М[икола] Пл[атонович]: — Це нас сьогодні капітан корабля Ципін хоче провезти як по маслу...

О! Уже тисячу сто летимо.

Про Герінга забалакали.

— А він уже мученик!.. А як же! Коли піймали — сказав, що його хотів Гітлер розстріляти, а СС, мовляв, заховало у себе.— (Смієсь).

...М[икола] Пл[атонович] у вікно дивиться:

— А це щось ізліва — наче в лісі щось горить, чи що?

Я: — Це, може, вуглярі...

М[икола] Пл[атонович]: — А в Ужгороді, очевидно, й токай гарний тепер?

Я згадую, що у Токаї жив Гр[игорій] Сковорода.

...Плавко-плавко самолёт іде! Уже 40 хвилин, як летимо... У вікнах біло — не то туман, не то хмари. Іще годину летіти. Піднялися на 2,5 кілометра. 2900. Летимо.

Скоро буде Львів.

Внизу крізь хмари річка звивиста — як стрічка в'ється... Виходить із кабіни помічник капітана корабля:

— Уже Карпати видно!

Які шпилі чудесні снігові! А снігові рівчаки, засипки — зигзагами, зигзагами то впоперед, то згористо спадають з верхівлі вниз, немов накинута простина...

— Тут ваш земляк ходив, — кажу я до М[иколи] П[латоновича].

— Хто?

— А Данило ж Галицький!..

А внизу — немовби яри глибокі, порослі лісом, — а то ж долини широченні та провалля великі!

І кручі з одного боку осяяні сонцем, а з другою — в зелено-синьому холодку. А он ізбоку на фоні гір... (Аркуш обірано. — Уп.).

Схили, виноград, хати, скот...

Винне.

— Миколо, — каже Чеканюк¹⁰, — от якби на п'ять-шість днів раніше були приїхали — все цвіло...

Через річку Оржаву (зупинились — міст побитий, в кількох місцях осів) переїздили. Кілометрів 3—4 — і вже кордон від Угорщини. За Тисою. Он там, де куці.

Місто Севруж.
Замок князя Сечені, що проти німців був у
1848 р[оці].

...Раптом колесо спустило. Зупинились на одкосі
пиво пити.

Дрозди співають, солов'ї, іволга.

Синіють гори.

Раптом з'їхали з гори — і відкрилась долина —
т[ак] зв[ана] Королівська Тиса. І знов замок на
горі — якоїсь королеви.

Зозуля кує...

А далеко — гори, гори... А ось і тополі, тут їх не
скрізь росте.

Село Копаня.

Проїздимо «Червоне поле». Дорога (шлях) уся у
цвіту. По обидва боки — яблуні й черешні. Вже
починається район овочів.

Цигани назустріч у халабуді.

А ось і Тиса.

Хуст.

Зустріч перед машинами...

— А ось, П[авле] Гр[игорови]чу, оці дівчата хо-
чуть у медичний інститут!..

С[ело] Салдобош.

Машина спустила, і ми пішли по селу.
Зустрічаємо двох мужчин і двох жінок.

— Ви, певно, вчителі?

— А так.

У однієї вчительки в руках чотири писанки.

Заходимо в клас. У класі портрет Сталіна, а зверху хрест на стіні. У селі теж усі вітаються: «Хр[истос] воскр[ес]!».

Розписалися у книзі. Директор школи — Петро Ковач, учитель Петро Іванович Орос. І маленька теж — Елеонора Ковач.

...Форми покрівель готичні. Наче тисячу літ тому...

1945 року,
травень

14/V — у с. Береговому.

4-річна Славка Біляк з Берегового.

Округа Перечинська. Село Ракове. Школа...

Заходили до хати Стефана Мешка. У цьому ж селі.

Заходили до школи села Ракового. Учитель Степан Прокіп. І його 4-річна Ксеня...

Село Рах[ів].

Пам'ятник Борканюку — із Ясеня, а похований у Будапешті (завішений).

...джерело зцілющої води. Пили ми її. Така, як нарзан доломітний. Потім у цьому Рахові обідали.

Орної землі по всій Закарп[атській] Україні 170 тисяч гектарів.

В соляних шахтах хтось ладнав залізну річ. І залізо дзвеніло...

1945 року,
травень

19/V.

Соляна шахта. С[ело] Солотвин. Ночували тут. Потім — Солотвинські копальні. Потім завод. Хор учнів співав.

Не обдивлялися заводу в Великому Бичкові. Лісо-хім[ічний] завод ім. Івана Локоти¹¹. Він тутешній, помер у санаторії Радянського Союзу.

Вгору все та вгору ідемо. Це вже Гуцульщина.
Зупинилися.

Я із Тиси воду пригорщами пив.

1945 року,
вересень

Я завше гірше розумію те, що нелаконічно ска-
зане.

10/IX—45 р.

Без дати

Слова повторювати треба лише тоді, коли повто-
рення їх дає нову силу віршу, а без потреби по-
вторювати — даремно.

Без дати

А їдучи із Алма-Ати, я весь час дивився на бли-
скучі снігові верхів'я Алатау і думав: ось образ
радянського народу! Висота! — плечиста могут-
ність! — і білосніжна чистота ідеї!

А їдучи через Карпати, я думав: ось образ краси,
душі радянського народу! Бо: скільки тут фарб
у горах! скільки м'якості в зелених лісах на вер-
хів'ях! І головне — скільки свіжості, бадьорості і
руху в потоках та річках, що, й зимою не замер-
заючи, біжать з гір!

Таку красу душі своєї повинен мати й народний
посланець до найвищого органу влади СРСР.

Без дати

Велика краса діяльності радянських людей! Чи-
сте моральне обличчя їх, незліченні душевні здіб-
ності. Які високі думи у них, які широкі накрес-
лення робіт і планів!

І що основне в діяльності радянських людей —
це те, що виконання цих задумів і планів у них
доводиться до кінця.

Без дати

«В это время вошла с улицы целая партия пьяниц, уже и без того пьяных, и раздались у входа звуки нанятой шарманки и детский надтреснутый семилетний голосок, певший *Хуторок*».

Ф. М. Достоевский.

Избран[ные] сочинени[я] под редакцией
Б. Томашевского.

ОГИЗ, 1946 г., ст[ор]. 196.

(«Преступление и наказание»)

«Популярная песня на слова Кольцова». (Примітка в книзі).

1946 року,
серпень

Пишу. 1-ша година ночі.

Електрика згори на білий папір лле сяйво. Вітер на темному балконі винограддям зашелестить і стихне. І тільки далеко десь (ледве чути!) собачка гавкає — та так відривисто, тоненько, немовби хтось дзвінким молоточком дзвінкі гвіздочки забиває...

1/VIII—1946.

1946 року,
серпень

9/VIII. Виїхали з Києва в пів до 9-ї ранку. День теплий, сонячний. Іноді хмарки перебігали небо...

Козелець. Носівка. Ніжин. Оленівка.

Скрізь по селах баби та іноді дівчата сидять на вулиці — очевидно, святкують Пантелеймона.

Попитали ми дорожнього чоловіка, де саме хутір Мотронівка і як туди їхати. Вирішили заїхати по дорозі назад — як вертатимемо до Києва.

Борзна. Батурын.

Палац із шляху на порожній місцевості вдалині побачили...

Дорогою весь час я думав: яка серйозна передо мною справа — відобразити партизанські дії й Путивль оспівати. Я ще ж ніколи в ньому не бував.

С[ело] Митченки. У баби в дворі яблук та груш купили, відро води [взяли] для машини, остачу на мотор Вал[ентин] Мик[олайович] * вилив...

Питаємо у баби: а яке ж це свято, що баби сидять на вулиці?

Баба робить роблено-індиферентну міну й додає: — Та-а... це так... Маленький якийсь празничок...

(Розуміє ж бо, що й сама вона святкує).

Конотоп. Сахни. Бочки. Козацьке. Гвинтовне.

Путивль — далеко стало видно нам! аж за тридцять кілометрів... На горі синій... вдалині — біленькі хатки у садах синьо-зелених... і одбоку монастир.

Путивль! — як радісно мені стало! Я ще ж ніколи в ньому не бував. Путивля побачу...

Путивль. Райпартком. Спочатку Павла Степ[анови]ча¹² не було, то прийняв нас Вас[иль] Вас[ильович] Руднев — брат Руднева. А потім прийшов уже т. П'ятишкін разом із другим секр[етарем] Сумського обкому т. Цуциним.

Повіз нас Павло Степ[анович] до Кл[авдії] Павлівни, де ми й розташувались — усі утрюх.

П'ятишкін і Цуцин, розпроцавшись, пішли ще на засідання, а ми вийшли в двір (самовар пустив дим по всьому двору, і мені чомусь це дуже сподобалось). Пахнуло чим[ось] таким неспішним, спокійним. Уже смеркло. Ми вийшли за хвіртку на вулицю й сіли на лавці. Тиша! Іноді в темноті на другому тротуарі процокає хтось каблучками — і все знову затихне. Здалеку чути було, як співали селянські дівчата... Місяць із-за хмари вийшов. І я думав: от же який тобі закон чудернацький!

* Водій машини.

Куди не зайдь — по-однаковому тобі світитиме місяць. Але ж весь час чогось тобі іменно хочеться перенестись душею в той давній час, коли Ярославна дивилась на місяць...

1946 року,
серпень

10/VIII. Уранці-рано я прокинувсь. Ще не світило сонце! Потім знову заснув. А потім несподівано розплющив очі: сонце вже було в кімнаті. І десь до церкви дзвонили. Дістав я на ступі свого годинника: було пів на 7-му.

І багато над чим став я думати... А на вулиці все ставало ясніше та рухливіше... Ось іздалеку десь який[сь] мотив — не то на флейті, не то на кларнеті. Спочатку я думав, що то в центрі міста радіо передає якийсь мотив. Аж прислухавсь — ні. Той же самий мотив повторювався кілька раз, турлюкав. Немовби це в опері Чайковського. Тоді я догадався, що це ж пастух грає, щоб корів виганяли... І дійсно, корови мукали, трохи згодом — другий пастух заграв — уже під самим моїм вікном. Тільки не турлюкав, а тоскливо грав. Я схопився до вікна. І я побачив, як пастушок у підв'язаних штанцях зеленкавого кольору, в такім же піджаку (що творило разом враження якогось стародавнього одягу), у картузі поношеному військовому, держачи в роті і в долоні немовби люльку, яку хочуть запалити, вигравав тосключий мотив, а другою рукою стьобав батоном: а куди це ти.. га? — А корови перед ним ішли й позаду нього. Одна корова, проходячи повз наш тротуар, зачепила рогами молоденьку тополь, що аж нагнула, й пройшлась по ній своїм лобом (почесатись приємно!), а слідом за нею і друга так само зробила...

Одівшись, я накидав план роботи двох цих днів. Встали вже й хлопці наші.

О 9-й год[ині] прийшов Павло Степ[ановичі].

Умовились, що о 12-й приїде Гр[игорій] Як[ович] Базима¹³, і ми поїдемо в окремі місця парт[изанських] дій.

У сад пішов я після сніданку. Старий сад, великий. Сливи — давно вже поспіли.

...Заїхали ми на квартиру Базими. Познайомились там з родиною — і зразу ж у Спадщанський ліс.

Село Чорнобровка. Хутір Бочари.

А ось і ліс Спадщанський. Танк розвалений, підірваний лежить.

Селянки гриби несуть. Базима із ними порозмовляв трохи... Сіно везуть — селяни чи бувші червоноармійці. Базима із ними теж розмову веде.

До Соловйової Пелагеї Опанасівни. Адреса її: село Спадщина.

Підїхали до двору Соловйової. А вона ж саме з другою якоюсь жінкою хліб ціпами молотили. Та як побачила вона, як пізнала Базиму — то так зараз радісним засвітилось її обличчя.

Злізши, ми привітались, познайомились. Повела вона нас (через перелаз) у садок. Чоловіка її саме не було (десь у Суми, здається, поїхав). Так гарно на траві під сливами та грушами посидіти! Угощає Пелагея Панасівна нас яблуками. Сливами... сизосиніми.

Гр[игорій] Як[ович]: — Ну, а вовки є тут?

— Та є.

— А двоногі?..

На озеро приїхали... Рибу ловлять... Ми круг озера обїхали до рибалок (сіті, вози...) Карасі...

...Повернулись ми знов тією ж дорогою — через

ліс, де підірваний танк. Повернули ліворуч... Од'їхали од дороги і стали на стерні, і нам Григорій Якович почав розказувати про події, показуючи рукою на Литвиничі, Марицю, Шарпівку, Волокидіно, Вишневу Гору, Кочерги, В'язенку, Терни, Стрільники...

...Жінка з граблями на плечах проходить... А ось друга група жінок — із косами. — Косарі? — озивається до них Гр[игорій] Як[ович]. — А що ж! — йому у відповідь жінки. — І косарі! Будемо косити...

«Благодір» (бригадир). «Рискове діло».

1946 року,
серпень

11/VIII. С[ело] Каліщі. С[ело] Нова Слобода — найбільше в районі. Назустріч — дівчата. Знарошне (роблять вигляд) турляють одна другу до «вілліса». [Це —] дорогою...

Російське село. Під'їхали до сільради с. Нова Слобода... У дворі, поруч з с[іль]радою, кам'яна церква. Верха нема, але вже хреста на ній прилаштували: очевидно, «працює».

Потім глянули вниз — аж коло контори машина. Це нас т. П'ятишкін ждав. Під'їхали до контори. Діти...

Черняк (маленький 18-річний хлопець) підійшов. Це теж ковпаківець. Познайомились. (Він сам руку всім подає). Сіли, поїхали далі.

Гр[игорій] Як[ович]: — Ну, а млин же де?

Той, що на боковинці у нас сидів: — Е, млин згорів.

Гр[игорій] Як[ович]: — От жалко. — До мене обернувшись: — Це коло цього млина наша батарея стояла, обстрілювала німців.

Баби сидять (росіянки): — Подвезите нас!
В'їжджаємо в ліс Новослобідський.

— Оця дорога була мінірувана! — показує рукою Гр[игорій] Як[ович].

Шофер: — А тут ось... дві дороги, наліво чи направо?

Гр[игорій] Як[ович]: — Е, наліво, бо праворуч — там міст несправний. Ми як підрізали було — так він і досі залишився.

(«Підрізали» — бо не було чим «мінірувати»).

Гр[игорій] Як[ович] час від часу злегка рукою: то вліво, то вправо — це означає, що машина повинна туди саме в лісі й повертати... Нарешті під'їхали до Софроніївської пустині. Повернули ліворуч в ігуменський сад. А перед нами на узгір'ї — монастир. Зруйнований... без верхів...

Тут, у цьому монастирі (т. Базима, путивльський загін) були від 27/VI по 6/VII, 6/VII провели бій і потім уже — звідси...

Під час бою, від німецького обстрілу, погорів монастир.

А перед цим періодом прийшов з 10/VI по 17/VI (був посланий сюди) т. П'ятишкін із загоном — прочистити ліс.

...Сіли ми на траві коло куреня.

В 1932 році тут була розміщена середня школа (Новослобідська, бо там, у селі, не було місця). Відновлював її т. П'ятишкін...

Імо яблука (на розісланому рушнику на траві). Один із сторожів, що трусив нам груші та яблука:

— А я теж тут в 1942 році під час бою покуштував дечого. Ось отут-о,— показує на ногу,— поранило мене.

Я згадую про Катю, що в курені сидить.

— Катю! — гукає П'ятишкін. Катя біжить до нас. П'ятишкін: — А де твій батько?

Катруся тулиться голівкою до сторожа, що розказував про себе (в 1942 році поранений).

— А в школу ти ходиш?

Закрилась лицем у піджак:

— Ходжу.

— А в який?

— У перший...

Сторож розказує, як нападають вночі на сад, щоб «обносити» яблука...

— А я ж,— сторож каже,— і всьо поправив... і заперки (запори) поделал... но якийсь ідіот заперки поламал.

Павловський — чорний, високий, трохи на єврея скидається — займається господарством мон[асти]ря.

Їдемо до самого мон[асти]ря.

П'ятишкін: — А тут на другому поверсі був музей (в 1924 р.). Перед самою церквою пам'ятник — це вихованці дит[ячого] буд[инк]у, що тут жили, поставили на честь 2-ї річниці «городка свого».

Пішли в самий монастир і за нього. Зустрічні жінки тривожно кажуть, що десь у лісі вбито чоловіка (це — банди).

Ми стоїмо на бувшій кузні й оглядаємо навколо. Внизу торфорозробки, болото — лівіше.

Гр[игорій] Як[ович] показує рукою кругом і розказує про рейд.

П'ятишкін зривав мости поміж Путивлем і Буринню.

Парить сонце. Хмарки...

— Не в самому монастирі ми стояли, а в ліску коло нього — ось отут-о,— показує рукою Гр[игорій] Як[ович].

(Далі треба вставити про те, що Гр[игорій] Як[ович] розказує, на машині раз по раз обертаючись

до нас, про те, як він їздив у Яремче, — там зібрали кістки партизанів-героїв, в тім числі й Руднева, й поховали ув одній могилі).

Їдемо за монастир, в район трьох дубів (є ще й четвертий, на віддаленні). Цей ліс — 7 км в довжину і 1,5 — в ширину... Їдемо далі в ліс.

Гр[игорій] Як[ович]: — Ось тут розташовано було обози. А ось дорога в штаб.

...У лісі зелено, м'яко для ока...

— А ось штабна будка була... — (Сліди видно).

На деревах сліди попадання набоїв — тільки вже позаростали, позатягувалися...

Їдемо до обриву. — Ось окоп залишився, ось — другий. А ось (над обривом) — просіка, через яку видно нам було, як ішов ворожий обоз, що його розбили.

А в яру перед нами — набосм перебите дерево.

Гр[игорій] Як[ович]: — Гляньте: всі дерева поранені. Ось... видно з цього боку, де куля попала, а ось... де куля вийшла (де виходить — там розрив кори).

Гр[игорій] Як[ович]: — Заросли рани!

П'ятишкін: — Все-таки бій в насел[еному] пункті і в лісі — зовсім інша річ.

Гр[игорій] Як[ович]: — Тяжко було, але от у мене весь час була упевненість, що вийдемо, — (з лісу).

Гр[игорій] Як[ович] веде нас до того місця, де їх скарб закопано. (А один скарб — у Спадц[анському] лісі закопали й ніяк не знайшли зараз). Прийшли.

Гр[игорій] Як[ович]: — Ось збита деревина, — (лежить, пощеплена набосм, на землі). — «Під оріховим деревом» лежить — а от шомполами шукали-шукали — ніяк не знайдемо.

А ось і палка залізна! Гр[игорій] Як[ович] витягує з землі залізяку з товстого дроту (закручену для ручки).

— Це я як копав торік з Політухою — залишив тут.

Гр[игорій] Як[ович] поопирався на неї досхочу і тоді:

— Ну, нехай же стоїть вона на місці. (І знов глибоко уткнув у землю). Може, ще коли прийдемо шукати... Просто обидно! Тут же книга наказів є, потім донесення і гроші наші радянські...

...Із лісу ізнов через монастир пройшли на монастирську пасіку. Ми в холодок під стіну скоріщ, а Базима: ну, а я до вуликів. (Вулики внизу в долинці, яка огорожена монаст[ирською] огородою).

Вернувся від вуликів Гр[игорій] Як[ович], посідали ми на перевернутих свіжозроблених ящиках, і нам принесли у цеберку свіжої води, а у великій банці квасу яблукового. І ми випили й посмакували... Розмова пішла про бджоли, про взяток, про те, що хмарно сьогодні і бджола тільки із сорняку бере.

Меду (в стільниках) принесли нам, хліба нарізаного й води.

Мих[айло] Петр[ович] Подшивай (робить для колгоспу колеса; той, що з люлькою в зубах) розказував про напад на нього. Це (...) він уже про «куму» свою розказував. («Не кума, а дружина», — Гр[игорій] Як[ович], лукаво поглядаючи на діда пасічника при слові «кума»).

...Вертаємо до Путивля. Вітер жене куряву на далекому шляху — жене сам, без машини...

У полі перед Путивлем. Селянки й чоловік (парубок?) купають (освіжають) двох поросят в калюжі. Певно, від спеки зів'яли...

Повернулись ми в Путивль о 6-й год[ині], як і вчора. Зупинились коло квартири Базими. Вал[ентин] Мик[олайович] відніс йому мішок яблук (із саду монастирського), а сам Базима, злізши, хутенько побіг у хату й звідти виніс мені свої записки та друковані в газетах уривки.

1946 року,
серпень

12/VIII. Прийшов до мене Базима і Дід-Мороз¹⁴. Радо знайомимось.

Чай уранці п'ємо в альтанці. Карасі. Дід-Мороз багато чого розказує. Розмовляємо про все. Про те, що в лісі було... про урожай... про засуху. Дід-Мороз (Ол[ексій] Ілліч) каже, що «скільки живу — такої весни не пам'ятаю».

— Це тільки наш ґрунт видержує.

— А як саме?

— А так, що чорноземний ґрунт від засухи ко-рою візьметься — і вже ніяк дихать зерну. А в нашому ґрунті більше волога затримується. І тому за́морків менше. (Заморки — тобто недорозвинене зерно).

Самовар стоїть біля альтанки, на сонці. В альтанці на столі сливи, яблука, мерехтіння від сонця...

Сьогодні у Базими нарада. То я сьогодні цілий день дома буду. А поїдемо завтра.

В музей пішли...

Музей красзнавчий — і в ньому відділ партизан[ського] руху.

Піч на трубу пічник ладнає. Демобілізований червоноармієць. У нього язва шлунка. У дворі розбалакалися.

А день стоїть ясний, парко. Бузина фіалковим наливається. Віз проторохтить із вулиці — та й знову тихо.

У Путивлі на обід приганяють скот (на водопій?), а потім знову в поле...

!До Григорія Яковича! [кілька запитань:]

Хто ж усе-таки з жіночих фігур виділявся?

Чи мав би я право думки Григорія Яковича пов'язати з «Словом» о полку Ігоревім?» — тим більше, що це ж десь є у Григорія Яковича в газетній замітці.

Що ще б було характерним для б[увшого] учителя Базими? Тарас Шевченко? Пушкін? Щоб в голові проносилось, крім Кольцова?

Що є характерним для Руднева? Які саме образи із літератури? (Класиків він читав, навіть будучи в загоні, читав *).

Як починалося діло: окремо був загін Руднева і окремо Ковпака?

А хто ж раніш?

(Руднев і Базима ще 2 дні на курсах були).

Де Коханов дівся? (Його із загону Руднева послали для зв'язку з загonom Ковпака).

Де Ровенський ліс? (Це в районі Тітчиного).

(З'єднання 2-х загонів сталося лише 18 жовтня 1941 року).

Особистий склад рудневського загону перелічується, а ковпаківського — ні. (?)

Як були вдягнені рудневі та сам Руднев?

(На початку — цивільна і мішана одежа. Сам Руднев — у шинелі, як малюють).

...Цілий день було парко. Я в альтанці перечитував книги та брошури, що в музеї взяв. Та й не витерпів — заснув на трьох стільцях...

* Тут і далі речення в дужках дописані вже після розмови з Базимою. Власне, це відповіді та уточнення Базими, зроблені 13/VIII. (Уп.).

По обіді прийшов Фед[і]р Андр[і]йович — у дворі мене зняв.

Увечері, як уже місяць червоний на обрїю зійшов, поїхали повз Мовчанський монастир униз до річки.

Звідти я подивився на городище.

1946 року,
серпень

13/VIII. Прийшов перед обідом Гр[і]горій Я[ко]вич. Запитання до нього розглядали. Дуже багато він роз'яснив мені.

— Таке враження, що нібито *тричі* загін Ковпака відходив у Брянські ліси.

(—1) Березень 1942 [року] — Брянський ліс.

2) В липні 1942 [року] знов вийшли в Бр[я]нський ліс.

3) В жовтні 1942 [року] за завданням Сталіна вийшли із Бр[я]нського лісу на правий берег...)

— [В розділі нарису «В Спадц[анском] лесу» [ви пишете:] (ст[ор]. 1, внизу): «Як і завжди... наш комісар Руднев був ініціатором тримати оборону на великому фронті...» і т. д.

(— [«Завжди» —] тут, в отряді... Руднев говорив, що він Рокоссовського знав.)

— Ст[ор]. 2, угорі: «Рота («военная рота») т. Павловського...» Це той самий, що в монастирі?

(— Ні, однофаміліць).

— Ст[ор]. 5. Який це лейтенант Ведешкін, що парадом командував 23/II в Дубовичах?

(— Він загинув...)

— Дуже гарно дано підготовку до веселовського бою. От якби ще накази та інше мати в руках!

— Що це за список такий на обгортці цього нарису?

(— Список партизанів рудневських — 25 чоловік із Сум).

— Тьоткіно — очевидно, в укр[аїнськім] творі буде Тітчине. Як звали корову Пелагеї Соловійової, її кличка?

(— Невідомо).

— Де Юхновець, що міни в лісі закладав?..

(— Загинув.)

— Ст[ор.] 14 угорі. Чого це Базиму «стариком» називають?

(— Борода).

— Як були вдягнені ковпаківці?

(— Лент на шапках і картузах не було. Зірки були).

— Західна частина Спадщанського лісу, певно, колись була берегом моря. Чия це догадка? Чи хто вичитав був? Чи це просто мрія? Для мене, як для художника слова, — це особливо важливо.

(Базима Г. Я., як *географ*, сам це визначив).

— Чи можна відновити в пам'яті картину риття землянок? Швидко їх вирили чи ні? Аж до 15 сторінки про Ковпака дуже мало. Ст[ор.] 15 — про доповідь т. Сталіна політпрацівники на загальних зборах колгоспників розказали людям. Як це — конкретно? Чи хто стеріг, чи як?

(— Коли виходили із Новослоб[ідського] лісу, то з ними виходив харківський загін. Отже, в Спадщанському лісі він був з ковпаківцями тижнів зо три. У них була рація — маленький апарат — звався «Сіверок», по якому можна було слухати. Отже, промову Сталіна по ньому *всі ми* слухали 6/ХІ—41 [року]... Обстановка дозволяла).

— Чи були прапори?

(— Прапор у Спадщанському лісі був. Це після того, як підірвали танк по дорозі з Путивля на Глухів. В ньому знайшли прапор шкільний. Десь, видно, німці пограбували школу або шофер, може, поклав.

Потім уже в загоні дівчата вишили вниз: «Путивльський партизанський загін».

Це вже як з'єднались обидва загони).

[Відповіді на інші запитання:]

— Коли вже ми в Спадц[анському] лісі вирішили зимувати, то взялись *вибрати місце*, де б можна розташувати землянки до дня 24-ї [річниці] Жовтн[евої] революції (1941 р.) А штаб ще містився в хаті лісника (Соловійова). А після того, як штаб перейшов у землянку, тоді хата лісника служила нам за пекарню. Соловійов іще тоді був. А пізніше він зовсім вийшов із лісу (але вийшов — за згодою партизанів).

Ворожі щоденники (угорські) було знайдено через місяць після веселовського бою. Ми розбили батальйон (чи полк) у Жихові Середино-Будського району і захопили ящик з документами. Тут же в полон взяли офіцера-словака, який знав і українську трохи, трохи російську, а також добре угорську й німецьку — отже, він і переклав нам усе це.

Пообідали в альтанці. Гр[игорій] Як[ович] про своє трудове життя розказувати почав, як був він учителем (після закін[чення] 2-класної школи):

— Увечері слухав я пісень дівочих — то коло гуртожитку педучилища — і російські пісні, і українські...

Уже смеркас.

Місяць вийшов. Після чаю я з ... (Нерозбірливо. — Уп.) аж до 2-ї год[ини] ночі то на хвіртці в саду стоїмо (він курить, вартовий по двору ходить), то на вулиці на лавочці...

Сад на місяці — схожий на Гефсіманський сад
Ге¹⁵...

1946 року,
серпень

14/VIII поїхали в с. Веселе.

«Ліс — це дім наш», — Гр[игорій] Як[ович].

У с. Берюх. Гр[игорій] Як[ович]:

— Стий! Ось, здається, машина Діда-Мороза.

Завернули до сільради. Потім поїхали в село Веселе. Коло бувш[ого] штабу зупинились.

Зайшли в хату. Марія Перфильївна.

Хата з 2-х кімнат. Посідали зразу у другій кімнаті. Журиться, що сина її убито.

Дід-М[ороз]: — А як хата Антона Мироновича?..

Марія П[ерфильївна]: — Антона ж Мироновича?

Спалили. Бо це ж мій свекор.

Гр[игорій] Як[ович]: — А з якої муки пекли млинці — із своєї? Чи ні?

Мар[ія] П[ерфильївна]: — Ні, мука була партизанська. Ви мені залишили були — знаєте?

Д[ід] М[ороз]: — Ні.

М[арія] П[ерфильївна]: — А піджак! Дак знаєте, німці одняли... А деньочків п'ять була у мене жона Руднева. Дружина С[емена] В[асильовича] казала: а дай погляну, де Сеня — Семен В[асильович] — спав на диванчику... Усі почали згадувати, хто де спав...

Увійшла внучечка Рая. Їй зараз восьмий рік. М[арія] П[ерфильївна] почала її гладити по голівці.

Хата з двох кімнат на земляній долівці.

Вийшли знов у першу кімнату.

Дід-Мороз: — Ну, хазяйко, давай млинці!

М[арія] П[ерфильївна] (аж кинулась *утвердити*): — А що ж, і подам! Я сьогодні саме пекла!

— Та невже?

...М[арія] П[ерфильївна] каже, що її чоловіка розстріляли (це ще перед тим, як Руднев тут лежав), — і:

— Ох же ж і пережили!

Зайшли в другу хату, де поранені лежали. Увіходимо. Поперед мене М[арія] Перф[ильївна].

— Оце ж лазарет був! Отут і лежав якраз Се[мен] Вас[ильович] Руднев. У кутку, коло печі. Радик заплакав (М[арія] П[ерфильївна] руками закрилась): тата убили! Заплакав Радик...

А господарка цієї хати Ольга Андр[іївна] Каторгіна згадує:

— А один із них — літ під 50 — був поранений у спину, — та взяв скатертину, обкутався й ходить по хаті: от же, сукині сини, поранили саме в спину!..

Їдемо селом. Ось оце пожежні амбари. Руднева поранено приблизно тут.

Їдемо. Пішли спогади, де кого поранено.

Їде[мо] до нестроєних * хат. Сліди куль на пластинах стіни...

— Ось над цим окном Ванька Тараканов сидів. (Його куля наскрізь прошила).

Виїхали в поле до виглядки (вишки). Оглядаємо — поле бою.

— Мороз був тоді — тридцять чотири градуси, тихо було, без вітру...

Приїхали в село В'язінку. Школа велика, кам'яна. Директор Сорока Олекса Васильович.

(Вставка. Вислати свою книжку та збірки критики про мене Гр[игорію] Як[овичу] (2-й секр[етар] р[айкому] п[артії]), а також Павлу Степ[ановичу] П'ятишкіну (перший секр[етар]), Олексі Іл-

---

* Це була школа, потім її розорили. (Виноска П. Г. Тичини).

лічу Корневу (голова райвиконкому), — на райком партії).

— Не забути, — каже Гр[игорій] Як[ович], — одно із партизанських сіл.

Село Литвиновичі. Надіслати школі бібліотеку, струнний оркестр.

Директор прохає звернути увагу на талановитого учня, що *малює*. Зараз він у 8 класі, закінчив 7 класів ще в [19]41 році. Потім пішов на війну. Тобто — це бувший учень, років 20 чи 23...

Знялись на фото зо всіма учнями. Я поговорив з майстром столяром — і поїхали.

...Повернувшись у Путивль, заїхали у двір Базими, а через його двір зайшли до Євдокії Данилівни Рудневої. Юрик у другій кімнаті на ліжку хворий...

Вражіння від неї прекрасне...

Вона спитала, коли ми їдемо.

— Завтра вранці.

— Завтра вранці?

Виясняється, що і їй треба б було на Київ до Дем'яна Сергійовича [Коротченка], але зараз, поки Юрик ще хворий, вона не зможе... А звичайно, що добре б було машиною... Бо тепер квиток в Конотопі на Львів трудно дістати. Хіба що проїхати в Київ, раз там формується потяг на Станіслав...

...Щось я її запитав був. А вона:

— Та я там хочу жити, в Яремчому...

І я подумав: яка сильна любов у людини!

Без дати

До термінології партизанів

«Відірватись» від села Воргол, щоб не приймати бою.

— Ну, як там у вас, реб'ята?

— Всьо убито.

(Тобто: все в порядку, все уложилось, все утрудилось. Іноді цей вираз служив і за пропуск).

«Рубаньом» (в розумінні *попоїмо*, покушаємо).

(Треба у Гр[игорія] Як[ови]ча про тітку Феню (куховарку) [розпитати]).

Без дати

Додатки

Військові в полі учаться стрілять з гармат. За шумом машини нам ледве чути, як лопаються набої... і потім у небо злітає чорна хмара землі...

У хаті дружини Руднева

Зайшла мова про геологічну розвідку.

Дружина [розповідає нам] про юрський період землі...

Теля з намордником — наче з-під окулярів поглядає.

Хут[ірі] Мотронівка Борзенського р[айо]ну. Колгосп «Червоне поле».

(Книжок прислати).

Без дати

[У Києві].

Труднощі.

Я прохатиму, що [б] Спілка письменників] допомагала мені...

Щоб не сказали потім, що я живим людям призначив щось.

У сценаріях Вірти, Павленка, Первенцева беруть участь Ст[алін], Воро[шилов], Жуков, Рокоссовсь[кий]...

Лессінг що каже?

Чернишевський що каже?

Не виїздив я в Гагри...

1946 року,
жовтень

Гагри.

Так само сильне море й тоді, коли воно тихе.

Велика синя просторінь, широка! Задуманість могутня! І тільки на берег з камінцями пінявий шум все викидає.

Шум море викидає.

О! Мені це зрозуміло. Коли ти думаєш велику думу — завжди потрібно шум від себе відкидати, — шум і піну злобну щоденну, — злобну, другорядну.

1/X—46 р.

1946 року,
жовтень

Стояв я на балконі й дочитував ще не друк[ова-ні] матер'яли про Гулю Корольову. Як раптом стало свіжо. Я поглянув на море: заходило сонце, і коли воно вже зайшло зовсім, то на тім місці ще довго й довго стояло сяєво гаряче. І весь обрій від цього сяєва золотисто-теплим тремтів — кругом: аж до самого місяця, що вгорі сріблився ліворуч...

Отак і з життям героя. Зайшло воно, — але ж сяєво від нього ще довго гарячить серця людей, і слава на весь життєвий обрій людський тремтить золотисто вгорі і ніяк погасати не хоче.

А воно все щось передає тобі, озивається до тебе і весь час говорить шумом своїм, і говорить.

От — якби я знав, про що говорить море, — я б не тільки його слухав, а й перекладав би людям його мову!

А треба знати, треба...

Море ж можна пізнати — як через саморозкриття й незастоювання своєї душі, так і через пізнання глибин душі людей.

1946 року,
жовтень

За хмару сонце зайшло — і захід якийсь став олов'яно-непривітний. І сама хмара — мов та гармата на лафеті, гармата жерлом проти нас, а зверху гарячі клубки хмар, мов тії бомби... (...)

Як повертались ми вчора компанією з Ріци (9-ро душ), то весь автобус наш гримів співом.

Співали ми не дуже щось: автобус нас своїм гудінням заглушав, автобус підскакував на ходу, а ще до того й усі ми були після веселого сніданку в гаражі біля озера. По-веселому не помічали ми в автобусі, що й дощ січе в одкриті вікна. За співами забулося й про найчудесніші висоти над озером — висоти, на яких уже сніг лежить: то в один бік простирадлами, то в інший — відповідно до стану шарів гірських порід.

Збулося й про ті безодні бездонні, від туману сизі, глибоченні, над якими ми (один вершок од краю скелі) швидко проїздили і гордо на хмари під ногами поглядали...

І ось... уже при самому в'їзді в Нові Гагри — раптом свою ходу й пісню ми припинили. Вантажна машина одбоку на шляху, а на ній труна червона, віком накрита (дощ січе). А на другу машину, що позаду, все дрібні дітки лізуть, як комахки, — лізуть, ручками своїми чіпляються — поспішають, а їм букети та вінки ізнизу туди, нагору, подають (дощ січе) та щось кажуть.

Учителя ховають, що помер від раку печінки.

4/X—46.

1946 року,
жовтень

Я добре відрізняю ті зітхання, після яких у тебе починається смуга творчості, від зітхань інших.

Усі ці дні душа болить — не знаю чого.

5/X—46.

1946 року,
жовтень

В післяобіденну перерву, щоб не спати, Ліда пішла далеко в парк, а я, скинувши сорочку, до половини голий, ходжу по балкону і перечитую ще раз матер'яли про веселовський бій. Море шумить не вгаваючи: хвилі далеко-далеко піною заходять на берег, мов стелють з найтоншої матерії скатертини, що зараз же без сліду й зникають...

Прочитавши друковані на машинці матер'яли Базими, я беру книжку Ковпака «Від Путивля до Карпат».

Страшенно мене захоплюють матер'яли, хоч вони скупі аж надто!

...Заплющивши очі, я уявляю село Веселе, що в ньому ходив я разом з Базимою, те місце, де було поранено Руднева, ту хату, де він лежав, облитий кров'ю.

Чи можна все це відродити в творі? Адже й про живих писати теж прийдеться.

...Море сміливо кидає на берег піняві вали. Бо воно не знає сумнівів. Бо воно могутнє.

О, ні, це теж не так. Море теж не кам'яне.

8/Х—46.

1946 року,
жовтень

Море шумує гнівно.

...Ще сонце на три уявлюваних метри від поверхні моря, і проміння його так сліпить очі, що неодмінно мусиш прикриватися рукою. Над сонцем чудно якимось хмари стали: довгастий поперечник, і з нього немовби повішені звисають.

...Газети сюди нескоро доходять — і я тільки вирок читав...*

Раділа б тепер Оля, якби з могили могла встати.
Раділи б земляки мої, пісківчани, якби з могили
могли встати.

Радіє вся тепер Україна. Радіє увесь Союз Радянський.

О... сонце заглиблюється в воду. І стало темніше.
А Ліди ще й досі нема. А море продовжує свій гнів
оголошувать,— море-море,— з яким я післязавтра
розпрощаюсь.

8/X—1946.

Без дати

Море вічно мислить, вічно воно працює. Ось:
в однім напрямі днів зо два на берег хвилі котять,
котять і домагаються свого, своє доводять,— та
берег залишається бездушним. Тоді і гатять у берег.
Погружаюсь у вали.

Цікаво, чи рельса, об яку б'ють каменем, відчу-
ває теж ритм — перед тим, як до її мусять підійти
з каменем?

Без дати

Тойнбі¹⁶ твердить: художник повинен почувати
себе поміж людей, немов той Робінзон на пустель-
ному острові або ж як павук, що сам із себе паву-
тину тче...

У нас — Новий вік.

Світовий рекорд сталеварів, а на Заході...

Современность.

Партийность советской] лит[ерату]ры.

Жажда познания жизни народов Советской
страны.

Основой основ жизни и деятельности советского
человека стал труд.

1947 року,
березень

І не тому павучок необачно засновує свою павутинку від кватирки вікна до паперової обгортки від мила, що він обмежений, дурний, — а тому, що поняття часу у нього інші, відмінні від людських. Авжеж, що обгортку від мила може бути завтра чи позавтрьому пересунуто — і павутинка через те порветься. Але ж для павучка доба чи дві доби — це цілий рік.

18/III—47.

Під час того, коли голився.

Без дати

Яновський. Мені здається, наша критика дещо пересолоє і тут (у цьому творі) — нібито є там прояви націоналістичні *. Поки що я не знайшов цього. Може, це мені доведуть...

Чи не надто вже наші критики стараються? Тут повинна бути суґубо принципіальна оцінка. Невдало? Але ж він намагається зараз інакше написати. Усі в нього люди з якимись недугами?..

...Критикувати, але в той же час і дати йому якусь відтулину (віддушину), щоб він зміг себе не відштовхувати від нас...

Без дати

Мова творів ще бідна.

Про мову творів Президія повинна б була ставити (питання на обговорення) — для навчання другим письменникам.

1948 року,
січень

Як одкриєш кран у ванні, то спочатку чути, немовби десь кабан у своєму сажі вищить у два тони, а коло нього ножі на колесі точать, — і аж потім уже захаркотить-захаркотить і виривається та ллється вода...

8/I—48 р.

* Йдеться про роман Ю. Яновського «Жива вода», піданий різкій критиці в 1947 р.

Без дати

Может быть, действительно покориться судьбе и остаться до самой смерти администратором? Но я же живой человек, еще не очень стар, с молодыми силами, с чистой верой в наше общее дело — и что главное всего: я творец, поэт, лирик! Я хочу ездить по стране, видеть людей, разговаривать с ними...

1949 року,
жовтень

У готелі «Москва», 17/X—49 р.

До теми «Як я писав»

(В «ожидании» візи до туманної країни — ось уже від самого 11/X я тут сиджу).

«Перед пам'ятником Пушкіну [в Одесі]»

До того ніколи в житті я моря не бачив. Очарувало мене море. Ні, це слово аж ніяк до моря не підходить. Сила моря відкрилася мені! Відкрилася нова для мене земна стихія!

(Взяти із моїх записів 1920 року про перебування капели Стеценка в Одесі).

Основне в цьому вірші не те, про що пишуть критики. Основне — це «Не гнівайтесь за сміх: іще ж я молодий». З кого сміється поет у данім випадку? Із «вдячн[их] синів невдячн[ої] Росії». А все ж таки вони, ці сини, поставили були пам'ятник поетові. Але ж мене тоді вразила невідповідність моря з маленьким бюстом на п'єдесталі. Я думав: хіба не могли б бути сини Росії та більший, монументальний пам'ятник поставити? Отже, цей пам'ятник, виходить, лише данина казенного ставлення до Пушкіна? Я думав: коли б не виступи проти царя, коли б не епіграмний дощ, то, може б, все-таки сини Р[осії] розкошелились би на встановлення пам'ятника на весь зріст... Далі (я думав), що протестуючі поезії Пушкіна та його епіграми де в чому, очевидно, насичували й мене і подвигали

мене на виступи саркастичні проти тих, що ще стояли проти нового 1917—1918—1919—1920 рр. Одверто чи приховано виступали проти нового (див. мої викривальні поетичні рядки цих років). Частина поет[ичних] рядків уродилась під впливом Маяковського («Ходять по квітах», «До вас, казенні поети, офіціантики...», «Великим брехунам»), а деякі під впливом Пушкіна, Шевченка.

Крім того: в той час я читав десь про те, як ставили пам'ятник, історія пам'ятника...

В

Без дати

[В Англії¹⁷].

Ни проливы, ни мощь не разделяют нас, ни высокие берега, ни заросли...

Дружба, дружба и только дружба должна лежать в основе...

Світом той потрясає, хто з-під руїн воскресає.

Без дати

Нам приємно зазначити, що український народ знає культуру шотландського народу і що твори великого шотландського поета Роберта Бернса давно вже перекладено українською мовою.

Колись Роберт Бернс у своєму творі «Ненавиджу убивць» закликав свій народ не коритися багатіям-здириникам, підбурювачам, убивцям, а твердо стояти за мир і достаток.

І ось праправнуки Бернсового покоління сьогодні одверто і сміливо стають на шлях активних борців у лавах могутнього міжнародного фронту миру.

Без дати

Про те, як шотландці вмирили в бою під гру волинка, [див. у] В. Гюго: «Отверженные»...

1949 року,
жовтень

Знайти у Кірова те місце, де він каже, що мрія—це вже є первісний план твору.

У Лондоні, 27/Х—49.

Під час розмови з т[овари]шами своїми.

1950-1959

1950 року,
квітень

30/IV—50.

(Уранці, перед 7-ю годиною).

Річка бистра — несе свої води, несе... Десна! Коли тече вода — переповнена, то ти наче аж хитаєшся — від того руху...

Ось осоки. Та як же вони повиростали за цей час!

Стовбури високі-високі — і тільки вгорі на синьому небі листя (верхівля мов під мірку підстрижено). Цей тон, де осоки, — несказанної краси...

Такої краси — кажу всім я — я ще ніколи не бачив!

А це ось маленький острівок, кам'яний, жовто-піскуватий, голий...

А де ж Чорторий? А! Он вода широка пішла (залила все) й далі, а на віддаленні ліс обрамляє його. А тут, де осоки, вона голубувата чи якась інша — бо це з-під землі тут якісь джерела б'ють весь час.

Пішли через долину угору — чи в якусь контору, чи в редакцію, і я за ними пішов, хоча я добре уявляю, що я не поїду, а залишусь тут. Але ж звідти нібито іще щось краще подивитись є!

Без дати

Вивчити:

яке обличчя Індії було вже до 1950 р. *

Без дати

Д. Шостакович. «Песнь о лесах».

Як приклад, коли композитор зливається в своїй творчості з творчістю народу.

1950 року,
вересень

Коли я саме мучився, як саме почати вірш про 9 вересня, — я, щоб дати трохи мозку відпочити, узяв дочитувати «Вольницю» Ф. Гладкова із «Но-

вого мира», № 8 [за 19]50 р.— і ось на стор. 169-й я раптом зупинився на слові «каساتки». А перед цим вся фраза звучала ось так... (Пропуск.— Уп.).

І я відкрив журнал, узяв папір та олівець і почав свій вірш:

Ластівкою дружби [ми до вас летіли...]

Конча-Заспа, 9/IX—50,
11-та год[ина] веч[ора].

Без дати

Емануїл*.

Злегка пригнувши голову, як це роблять велосипедисти, з-під рудуватих брів усе вдивлявся вдалечинь...

1950 року,
жовтень

[«Золото и мусор»]** — так звалась колись моя записна книжка (ще в семінарські роки).

Пропала вона в роки Великої Вітчи[зняної] війни проти фаш[изму].

Я так її назвав ще в рр. 1909—10-му.

Без дати

Не думайте про нас поганого чогось. Цього року зима аж надто переповнена була всілякими навантаженнями. Я не скажу, що їми тяготився я,— ні! Але ж ніколи було ні [до] свого чогось серйозного сісти — написати, ні до друзів обізнатись.

1950 року,
листопад

На обіді у мене А. С. Малишко (в присутності В. Кондратенка) признавався, що він свого... (Назву твору — здається, «Прометей» — густо заштриховано олівцем.— Уп.) написав під впливом моєї поеми «Похорон друга».

Початок листопада 1950 [року].

* Один з героїв поеми «Подорож до Іхтімана» (1950—1967).

** Написано на примірникові газети «Правда Востока» від 2 жовтня 1950 року, де надруковано репортаж «Золото и мусор».

1950 року,
грудень

Василь Степанович Швець *

Вийшла (кілька тижнів назад) книга його у вид[авництві] «Молодь» — під назвою «Світанки» (лірика для юнацтва).

Крім того, цими днями уже появилася верстка нової книги лірики під назвою «Схід сонця» (у вид[авництві] «Рад[янський] письменник»).

Цього року весь час друкувався — і по журналах, і в газетах.

На збори ходить і на секції ходить (обговорення виходу ж[урналу] «Сов[єтская] Україна», обговорення нової поеми М[арії] Познанської). Працює агітатором по виборчій роботі.

Виїздив у колгоспи (Бориспільський район, с. Дударків, м. Вороньків).

Пише зараз велику поему із періоду Вел[икої] Вітч[изняної] війни: дівчина, що попала в нім[ецький] табір, а потім цей табір перейшов до американської зони, — тікає на Україну.

Написав і друкує: за мир (кілька поезій), і про Каховку, та про інше.

Він — кандидат партії...

Настрій до роботи гарний.

Одне погано, що чогось книга його «Схід сонця» не стоїть на моїй [полиці].

По дитячому сектору працює — кілька написав [віршів] для дітей і невеличку новелу (прозою) «Все ми робимо гуртом».

1950 року,
грудень

Борис[лав] Павл[ович] Степанюк

Зараз виходить у в[идавництві] «Р[адянський] п[исьменник]» книга на 4 друк[овані] аркуші «Б'ють

* Записи про В. Швеця, Б. Степанюка, Т. Масенка, Л. Забашту, Я. Шпорту зроблені після бесід, які П. Тичина провадив з письменниками за дорученням партбюро.

куранти». З місяці ця книга була на виробництві (вірші й поема «Альонушка» — про дівчину-росіянку, яка, кінчивши лісовий інститут, виявляє себе на роботі з лісосмугами).

Творчість гальмує житлове питання. Чотири години щодня йде на переїзд. Кімната (чужа) мала: 4 душі сім'ї збилися до купи. Він говорив уже з Збанацьким Ю. О.

Але працює весь час. Готує нову книгу. Для творчості потрібно бувати в театрі, на концерті, а у Святошині нічого цього нема. А їхати до Києва — це значить: треба десь ночувати, а де ти його заночуєш?

Ще одне: в трамваях холодно, і особливо холодно на зупинках, де треба довго ждати трамвая,— від цього холоду часто відкривається рана на руці...

Власна бібліотека є, сотень до 4-х книжок. Коли є час уранці — чуть світ та у вихідний день — він читає. А в будній день, коли натовчуть тебе в трамваях, то стомлений дуже — читати не завжди можна.

І ще одне. Він приписаний паспортом своїм до Спілки [письменників] ([вул.] Ворошилова, 3), бо на ту площу у Святошині ніяк не можна прописати.

Дуже багато є задумів творчих: також і перекладами займається. Але йому дуже трудно.

По громадській лінії. Він був агітатором, а цього року членом редколегії газети для виборців (при Спілці).

На зборах буває, на парт[ійне] навчання теж ходить (група Ю. Мельничука).

Він каже, що Ю. Ол. Збанацький записав його на нові квартири, але...

Крім усього: на роботі у нього гамір щодня, [кілька] душ ув одній кімнаті (у дворі). Але він розуміє, що там уже нема ніякого виходу.

Він — кандидат партії і оце хоче подати заяву, щоб у члени партії прийняли.

Снідає і вечеряє вдома, а обідає у місті, де прийдеться...

1951 року,
серпень

Ред[акції журналу] «Вітчизна»

Петро Дорошко: «Городок», поема

Пишу коротко, бо перебуваю зараз на лікарняному листку (від комісії лікарів).

Поема, безперечно, цікава.

Недоліком її є те, що нема в ній тла. Нема пов'язаності поміж тими подіями та досягненнями, які автор побачив у рідному своєму городку, з подіями та досягненнями, що ми їх бачимо в житті всього Радянського Союзу. Також не подано в поемі і тла міжнародного.

На стор. 6 (у наборі) вгорі мені видалась скучною внутрішня рима:

...рішаю

Поїхати в мій городок!

Рішаю

і вирушаю.

Лунай, пасажирський гудок!

Це для того говорю, що, якщо автор зараз у Києві, то, може, він зверне на це свою увагу.

На стор. 3 (у наборі) — там, де говориться про мене, — можна б було й випустити це місце, поскільки я у «Вітчизні» співредактором.

Взагалі ж: ця поема — вся наповнена великою любов'ю до радянських людей, сповнена гордості за наші досягнення, сповнена гарячої любові до рідної землі.

Без дати

Саме я закінчую зараз поему «В Іхтімані мі-
тинг» *. У цій своїй поемі я висвітлюю, як Радян-
ська Батьківщина стала багата і могутня і як за-
рубіжні наші друзі, болгари, використовують ра-
дянський досвід для своєї країни.

Без дати

Незнання критиками мови.
«Перегулюється» —
«От же й гарне ви слово видумали, як новатор».
(Та це ж вираз моєї матері, вираз жителів с. Пі-
ски!)

Без дати

У проєкті курсу «Іст[орії] укр[аїнської] рад[ян-
ської] літ[ератури]»...

С[ело] Листопадове — це село таки справжнє,
а не символ якийсь **.

Там же поблизу й озера були колись (не знаю,
чи зараз вони є).

(Взяти зауваження на проєкт курсу. Взяти «По-
дорож з капелою Стеценка», *виписати децю*).

Якщо критик не знав цього — ну то сиди, й мов-
чи, й не признавайся навіть, що ти критик.

Без дати

Вірші про партію (бач, кажуть, декларатив-
ність!).

А невже ж, кажучи про партію, та треба сюже-
тик обсмоктувати та солов'їв, та канарейок сюди
у свій вірш понавіщувать? Странно, и очень стран-
но мыслит народ, занимающийся поэзией.

Без дати

Мій вірш «Ленін», написаний в 1924 році і не
раз читаний в ті дні на виступах. Опубліковано ж
його пізніше...

* Одна з початкових назв поеми «Подорож до Іхті-
мана».

** У вірші в прозі «З мого щоденника» (1920 р.).

Без дати

Так. Це ж не раз було, що у історії укр[аїнської] літ[ератури] як уже було причеплять до когось ярлика...

1952 року,
січень

По радіо слухаю, як грав Рахманінов 7-й вальс Шопена,— мене вразило оте місце перєгри, яке, як звичайно, піаністи немилосердно тарабаняють, а він — Рахманінов — ледве-ледве чути це робить.

А прекрасно ж як!

Москва, 23/I—52.

Після засідання Всесоюзного Гоголівського комітету — сиджу з Лідою у номері і слухаю радіо. А завтра ж 9-та симфонія Бетховена! Натана Григоровича [Рахліна] ми в ліфті зустріли.

1952 року,
березень

Софія Віталіївна Тобілевич (дружина драматурга Карпенка-Карого) розповідає у своїх споминах, що Карпенко-Карий дуже любляв, дуже шанував трьох російських драматургів: Грибєєдова, Гоголя та Островського.

Карпенко-Карий писав... (див. «Закарпатська правда», 1/III—52).

1952 року,
вересень

Як я галочок люблю, коли вони кахкають, по-своєму щєбечуть!

Галочки — це ж моє дитинство в Тройці...

(Писав виступ на партійні збори. Раптом крізь вікно за шумом машин почув — галочки далеко десь загомоніли — дзвінко).

5/IX—52.

Без дати

Гордість у наших людей, конкретно — гордість керівників області чи району йде по лінії не тільки зростання [сільського] господарства, промисло-

вості, а й по лінії зростання сил молодих талантів із народу.

Ніжин? чи Чернігів? Завод «Азовсталь» чи заміське літоб'єднання м. Жданова?

1953 року,
січень

22/І—53.

Із ред[акції журналу] «Вітчизна» подзвонив кур'єр Борис:

— Я до вас їду.

— А що саме? із чим? — запитав я.

— Да там якісь пакети передає вам секретар із редакції.

Чудно мені й дивно!

Ніхто з редакції ні словечком до мене [не] обізветься — ні секретар, ні зав. відділом поезії. А обвинувачувати мене на загальних зборах письменників? — весь час товариші «вітчизняни» обвинувачують: от, мовляв, нема ув'язки з редакцією.

Іще раз кажу: чудно мені й дивно!

Без дати

...По-перше, про те: де шукати новаторів? Чи тільки в молоді?

Що тобі старші кажуть? Ось Петро Дорошко...

Без дати

Малинка. 1901 р.

Малинка — кирпатий. У його ніс такий, наче то гайку підкрутили...

На ній можна й чорнильницю на вірвовочці підвісити.

Фрак у нього...

Руки завше в кишенях, шиї зовсім нема, й тому голова — то в один бік, то в другий...

Без дати

Доц крапа — і на бетонних перилах балкона краплини, мов риб'яча луска, блискотять і зразу, тут же, кудись всередину втають, зникають...

Написав 7 нових пісенних текстів як один із авторів колективної ораторії «Дума про Каховку» (до XIX з'їзду). Передавалась часто, як перед з'їздом, так і після з'їзду. Твір мав тільки позитивні оцінки, в тім числі і з Радіо[омітел]у в Москві.

Вийшла книга поезій і поем «Пісня миру» (1952, улітку). Т. Масенко подав Держлітвидаву книгу вибраних поезій — в зв'язку з тим, що в 1953 році автору минає 50 років.

Написав ряд пісень — покладені на музику Г. Верьовкою, П. Майбородою, Як. Цеглярем. Надрукував у журн[алі] «Вітчизна», а також у журн[алі] білоруському «Польмя» спогади про Янку Купалу (біля 3-х аркушів).

Переклав 25 поезій Пушкіна, які пішли в 4-томне видання.

Крім того, подано до ви[давницт]ва «Рад[янськ]ий пи[сьменник]» (у липні місяці ц. р.) книгу нарисів під назвою «Весняний Казахстан. Наша Гуцульщина» (дві назви на титулці).

Але ви[давницт]во не уважно поставилось до цієї книги, хоча це майже єдина книга у ви[давницт]ві на тему дружби народів.

У цій книзі виведено образ Олекси Десняка. Фактично лежить три місяці у ви[давницт]ві, і через це не видно повного обсягу продукції Т[ереня] Масенка.

Те ж саме ви[давницт]во «Рад[янськ]ий пи[сьменник]» проявило зволікання і щодо друку другої книжечки нарисів-спогадів під назвою «Слово про Янку Купалу» (4,5 аркуша). Спочатку ви[давни-

цт]во запланувало, щоб видати до ювілею Купали, але ця книжечка й досі не дійшла до виробництва. Не зрозуміло, через що така недооцінка цієї книжки у вид[авництві]... Адже книжка ця теж є на тему дружби народів... Це якраз і є те, що затримує роботу над новими творами. Бо треба сказати, що в[идавницт]во обіцяти обіцяє, але ж [ні] на першу, ні на другу книжку договору не складено. Цим воно, безперечно, поставило себе у вигідне становище, а автора — навпаки.

Т. Масенко дуже хотів поїхати цього року на великі будови, але ж відрядження не дали (пояснили тим, що нібито він спізнився подати [заяву]). Тим часом Т. Масенко це вже 3-й рік в[і]д[р]яд домагається відрядження — і ніяк йому не щастить в цьому...

Творчі плани. Терень Масенко хоче написати «Подорож по Києву» (поему). Розпочато роботу над циклом поезій «Борці за мир» (борці народів усього світу).

З громадськими навантаженнями встигає (у бюро поетичної секції, м[і]сцев[к]ом[і] й комісії по роботі з молодими, пісенна комісія).

Без дати

...Дуже довго (скаржиться Любов Забашта) видають наші книжки. Конкретно, в[идавницт]во «Рад[янський] п[исьменни]к» книгу її «Щоб мовчали гармати» випускало 2 роки. Ясно, що за цей час деякі теми втрачають свою гостроту і злободенність.

Незрозуміла настанова в[идавницт]ва «Рад[янський] п[исьменни]к»: не можна видавати свою книжку підряд щороку. Т[оваришка] Забашта запропонувала була книгу поезій на 1951 рік... Але

вона не вийшла саме через те, що, як сказали у в[идавницт]ві, підряд не можна видавати того ж самого автора...

Без дати

Шпорта Ярослав Гнатович

Цього літа вийшла друком (у в[идавницт]ві «Р[ад]янський [ен]нік») книга поезій «Запорожці» — на тему життя й праці металургів заводу «Запоріжсталь». Це — перша суцільна книга на індустріальну тему і конкретно — про «Запоріжсталь».

Написано цю книгу після довшого перебування на заводі «Запоріжсталь» минулого року.

Написав пісню «Застольна святкова» (муз. Жданова). Виконується по радіо.

Багато переклав у цьому році: Пушкіна, Лермонтова, Церетелі, Назима Хікмета, Емінеску, Джамбула та ін.

Пише зараз книгу про дружбу народів під назвою «Міцніше сталі». В основу цієї книги лягли враження від поїздок по республіках Союзу, а також і по самій Україні. До речі, до цієї книги увиходить цикл поезій про людей Донбасу — теж в розрізі дружби народів.

Написав невеличку поему про молоду матір-буковинку, яка приїжджала працювати в Донбас (на тему: як перевиховуються люди західних областей).

У Москві вийшла [книжка] Яр. Шпорти в перекладі рос[ійською] мовою: «Незабываемое».

Бере участь у комісії по роботі з молодими, листується з багатьма початкуючими.

Багато віддав уваги та енергії цим літом при укладанні альманаху молодих «Щаслива юність» (в[идавницт]во «Молодь»).

1954 року,
квітень

Уночі з 13/IV на 14/IV—54.

Іншу якусь роботу робив, а про це згадалося — от і написав його.

Мене лаяли й продовжують лаяти за мій цикл «В космічному оркестрі». А тим часом жоден із критиків не уявляє, як я написав його...

...Після того, як столиця переїхала до Харкова, тісно мені стало в Києві. До неокласиків я не ходив. Жодного разу! Київська філія «Літературно-Наукового Вістника» з її старими громадянами — абсолютно чужа була для мене, хоча я й числився якимсь там консультантом по поезії. Кілька місяців. Не більше. Журнали з Харкова привозили до нас у Київ раз на місяць. Іноді й поштою присилали. Валеріан Поліщук вряди-годи появлявся в Києві. Любив він пробирать усіх за те, що ми, кияни, мовляв, відстаємо від Харкова неможливо. Завжди він був криво-усміхнений на один бік, і дисонансом для 20-го київського року завжди блищали його новенькі черевики.

Ми, кияни, ходили задрипаними, дротом притягуючи підощву, щоб не відпала (я і Ліді так притягував на черевику підощву дротом, як вона бібліотекарем працювала). І хоч ми були голодні — не любили ми все-таки отих подачок гонорарських із Харкова, які привозив нам інколи Поліщук. Не тільки я, а й композитори. Від голоду моя люба сестричка Наталя до смерті швидко йшла. Мого товариша по Комерційному інституту куркулі під час поїздки на села вбили. А він був агітатором. Агітував за те, щоб хліб державі здавали. Мій старший брат Михайло у с. Хмельниці помер. І найшла на мене туга, і я з революційними мотивами вихопився вгору, понад землею побував.

У цьому моя вина. Але зате я не пішов до неокласиків. І був по всьому твердий і непорушний.

1954 року,
квітень

Олесь Донченко¹ в Лубнах помер. Як жалко!
А Юрій теж лежить увесь час. Там, як каже Сократ, день і ніч злились в одну безкраю ніч.

Без дати

Максим Горький — про Мих[айла] Коцюбинського.

«Чувство недовольства собою у мене очень развито,— не однажды говорил он мне».

Як переживав Максим Горький — розповідав нам (молодим, на одній із «субот» своїх) Михайло Коцюбинський, коли почув, що Купрін в палкій письменницькій суперечці фізичного дав ляпаса Леоніду Андрєєву.

Без дати

«Описать человека собственно нельзя, но можно описать, как он на меня подействовал».

Молодим ще будучи, записав так у своєму щоденнику Лев Толстой.

1954 року,
листопад

[У Фінляндії]².

На нічнім столику (вірніше — під) лежить Євангеліє ф[інської] мовою. Сумнівним є, щоб хтось його читав, навіть із їхніх людей (та й для чого? на ніч, мовляв... (Нерозбірливо.— Уп.) та на ранок також?).

У місті чистота. У готелі теж.

Багато реклам у місті (вогневих). Різні фірми — одна перед одною себе вихваляє. В перший вечір, як пішли ми по місту до к[рамниць], — гибель різних товарів — і англ[ійських], і амер[иканських], і іранських (солодоці), а от свого чогось — національні вишивки, плаття, сорочки, стьожки та ін., — на головних кварталах ми не побачили.

Тепло ще було. Ох, як аероплан мчав нас крізь хмари, крізь обривки хмар, насупротив вітру! (Це — з Москви).

У місті рух досить великий, але ж жодного гудка чи дзвоників — навпаки, все робиться тихо — [тихо рухаються] і трамваї, і машини, і велосипеди.

Другий день сірий. Але без дощу. А реклама і вдень говорить — вихваляє свої товари.

Гумору в них багато.

Вони веселяться, люблять сміятись. Перед вікном сьомого поверху (де ми поміщались) видно, як ріденькі, кисейні... ні, то дим вітер односить...

Інститут проф[есійних] захворювань.

14/XI їдемо на машинах в село. 9.30 ранку. Наморозь. Вся дорога в гайках березових, ялинах. Туман на полях, хоча вже сонце: туман пливе (...) від дороги, так, наче тікає від руху шляхового.

...Гарненькі чепурненькі домики фінські. На зупинках жінки стоять з кошиками, чоловіки... Автобуси назустріч нам... А по обочинах дороги все камінь та камінь — сірий, червонуватий, різнокольоровий...

Іноді збоку в гайку болітце попадеться з одсвіченими в ньому деревами.

Наморозь по всьому — на дахах, на поораному полі, на траві зелено-порижілій... Як гарно, коли за голими білими березами вирине будинок з оранжевими стінами!

...По один бік шосе — камінна гряда, а по другий — урвище (тільки стовпці огороджують шосе з цього боку), а внизу в урвищі ялиці зелені, берези верхами своїми нарівні з нами. Через те, що ялиці зелені, то здається, що й берези зелені теж. Але ні, вони оголені вгорі, поруділі. Ось озеро, а на березі з того боку будиночок — і весь він у воді одбився, з димом, що з труби йде, — а в воді йде внизу...

Озиме — таке ж зелене, смарагдове!

Характерно, що бідони стоять самі по собі в спеціальних дерев'яних будках на підставках: очевидно, машина ходить (яка цим займається) і забирає. А так ніхто їх не зачепить, не візьме.

Покажчики на всім шляху є: куди їхати, і в яку сторону, і скільки кілометрів.

Смужки в полі вузьенькі скрізь.

А ось по лівий бік нашого шляху ліс подерся вгору — і мені все видно як на долоні: поміж ялиць, що наче аж в землю вросли, все мох та мох зелений...

А ось уже знову рівнина... Жінки стоять, дівчата в міських убраннях — рожевоцокі. Амбар туди далі за ними — червоним офарбований. Тут фарби яскраві люблять...

Ялиці звалені бурею лежать — і своїм кореневищем, наче руками, вгору простягають.

Зупинились — ліс ліворуч, ліс праворуч. Так м'яко по моху ходить, що поміж камінням. Тут же зверху й білий мох-ягель.

Наші жартують на вільному повітрі, бо засиділись. Птичка вгорі з жалібним писком пролетіла.

...По дорозі наздоганяємо жінку на велосипеді, з маленьким хлопчиком, що, вчепившись, сидить за нею (в червоному теплому костюмчику).

Приїхали в Йок[юйнен]. А звідти — за 6 кілометрів — на сніданок поїхали. Сніданок був довгий. Після того поїхали оглянути їхній великий корівник.

Потім поїхали в Селекційний інститут, де директор селекційної станції прочитав нам бесіду про роботу селекційної станції. Який найбільш стійкий сорт картоплі для Фінляндії? Питання дуже важливе.

14/XI увечері. Заплутались у лісі: дві передні машини зникли десь вліво (непомітно для нас).

1954 року,
листопад

15/XI—54.

Голова Фінс[ько]-Рад[янського] Т[оварист]ва сказав у Тампере, що він вітає нас від його населення, яке співає симфонію труда (тобто тут робітництво на підприємствах).

...Сіли в автобуси — і я помітив, що площа (чи вулиця) — Алексіса Ківі³?. Да, Ал[ексиса] Ківі.

В музеї Леніна. Ті ж самі меблі, що й при Леніні були. Оглядаємо ту залу, де історичне засідання було в Таммерфорсі (до речі, на той рік 50-річчя буде).

Арендне приміщення музею.

Нижче поверхом — клуб на 550 (?) місць. Постійна труп діє.

Кафе (порожнє).

На завод поїхали (металургійний). Один із супроводжуючих запитав мене: як цей завод, чи можна його вважати великим в рад[янських] умовах? Як [це] треба було розуміти?

Дитячий будинок. Одні на 4 год[ини] залишають дітей, і[нші] на 8 г[один] залишають, 60 марок у день, а то все доплачується.

За обідом у мера міста Тампере був присутній депутат Хаккелі (правий соціаліст), який зустрічався з Леніним в Копенгагені. Йому вже понад 80 років.

У школі (в Тампере) хор (дівчаток і хлопчиків) заспівав пісню на слова Алексіса Ківі.

Сніг зривався — легко-легко!

Після огляду другої школи поїхали в найкращий ресторан найкращого готелю Тампере. Чай, бутерброди, коктейль, кава, горілка.

«Дресиров[ана]» вода (содова вода).

Потім — поїздом екстреним — до Хельсінкі.

Тут у готелі кожному, в його номері, — вечерея. Приготовлена — на білій скатертиночці.

1954 року,
листопад

16/XI—54. Рано всі ми повставали, хоча виходити з готелю призначено о 9.30, а не, як звич[айно], о 9-й.

Надворі ясно — жодної хмарки! Сонце мені в вікно світить і падає на квіти, що на столі...

Айстри заграли бордовим, блідо-рожевим, жовтим кольором. А листячко — зеленим (осяяне спідсподу).

Оглядали на околиці робітничі квартали. Були в середині квартири. Підвали, чулани, пральні.

Потім були на будовах, [дивились], як кладуть стіни, як заливають цементом.

Потім — Клуб профспілок. На жаль, чомусь один лише швейцар зустрів нас і показав зал, розказав дещо з історії спілки.

Після того — т[овариств]о «Фінляндія — Радянський Союз». Я познайомився з фінським робітничим поетом, а також з двома прозаїками шведськими (мужч[ина] й жінка).

Вечеряли в ресторані під Малим театром.

Вставка:

У лікарнях: спочатку лікареві слова записують на магнітофон, а потім сама вже друкарка передруковує з магнітофона по слуху.

1954 року,
листопад

17/XI—54. Сніжок надворі легесенький.

1954 року,
листопад

19/XI. Фінський письм [енни] к Ейкія ⁴...
Тільки я йому назвав своє ім'я й прізвище, він зразу ж: «О! Знаю, знаю! А як же!» — І поцілував мене.

1954 року,
листопад

19/XI. В Турку поїхали. О 8.40 ранку.
Школярі в школу йдуть. Дзвенять їхні голоси на легкому морозн [ому] повітрі.
Далі ідемо. Поляна сніжна відкрилася нам. Навколо (зліва й справа) лісочки ялинові. Школярі в руках тримають велосипеди. Дивляться на нас.
А сніжок на ялинах ліг, як вата...

Скрізь шляхи посипають (із машин вантажних) піском. Це чудесно, культуру видно.

Біля садів проїжджаємо. Усі дерева плодові — у м'якому-м'якому білому, аж злегка наче рожевому відсвіті стоять мовчки.

Полукіпки під снігом стоять. (Гострий полукіпок: зверху тичка). Під снігом...

По дорозі — станції, де заправлятиметься машина нафтою (пальним): «ESSO» — америк [анська] фірма, а наша фірма — «ТВ».

Озера стоять, немов відтануті на сонці, хоча сонця й нема. Важкі сині хмари збоку (лівого). Яка-то буде завтра наша посадка на аероплан?

Машина заїжджає на обочини, бо слизька дорога.

Скрізь на шляху — чудесної форми дерев'яні та кам'яні будівлі.

А понад шляхом іноді вистроюються й сосни корабельні — високі-високі і немовби підстрижені до верху. Білі дроти — як мережка...

Велика над шляхом школа. Школярі в сніжки граються. Причому — дівчатка окремо собі.

Зупинились напівдорозі, коло кафе. Проїшли всередину, там, де цукерки й журнали продають. Постояли трохи надворі. Публіка деяка вийшла із кафе. Це ті, що їдуть на Хельсінкі. А приїхали вони із Турку, куди вранці приходять пароплав із Швеції. Отже, це або туристи, або ж закордонні відвідувачі фінни.

Проїжджаємо городок Сало.

Переважно одно-, двоповерхові будинки.

Робітники на будівлі за парканом.

Селяни-фермери копають ями — садять дерева. Зелене озиме...

В машині зі мною — Єва Янівна Палтиня. Ми з нею багато переговорили про латвійську літературу, про Київ, Чернігів (де вона була цим літом разом з іншими після 300-річчя), про Гомель...

Цікаво як: поле обapol дороги, а за нивами немовби острови зелені — гаї ялинові. І видно, що ялини на високім камені поросли.

Єва Янівна потихеньку собі щось наспівус...

А ось несподівано сонце з-за хмар проглянуло...

Скрізь вузенькі смужечки на полях.

Відкрили радіо в машині: якусь симфонію передають.

А ось і передмістя Турку.

Знову радіо. Сопрано — як ананас, соковите...

Школа ремісничя.

Школи

Чистота. Парти окремі для одного.

Уміють кніксени зробити.

Чорнильніці-невиливайки.

Но в то же время молитвенные псалмы нам запели в классе.

Хліб на полях подекуди не убраний.

В школі (в Тампере) хор заспівав пісню на слова Алексіса Ківі. Один з найкращих хорів (хоча в унісон, і тільки акомпанемент, і мов у терцію).

Класи зроблено з перегородками, які (перегородки), розсовуючись, ховаються в стінах.

(Як у Турку їхали) школярі по шляху на велосипедах.

Школа ремісничка (в Турку), у дворі діти надто вже рухливі: одне одного штовхає, бігають... А всередині — станки... Кузня.

В місті та в селі. В дорозі

Чистота. Тиша (без гудків і дзвінків).

Дороги між селами. *Шлях*. І в той же самий час вузьенькі смужки вздовж дороги.

Бідони для молока стоять. Показники на всім шляху. Будиночки чудові. Жінки на велосипедах з дітьми, які вчепилися руками за маму.

Корівник великий. Але зверху вагончиків нема (щоб розвозити корми).

Вулиця ім[ені] Алексіса Ківі. І в той же час — вул[иця] ім[ені] Маннергейма.

Господарі м. Тампере вітали нас від того населення, яке творить симфонію труда. І в той же час не дуже там показували робітників...

Вел[икий] конц[ертний] зал у Турку на 1002 місця.

Яка акустика!
— Тут,— сказали мені,— виступав Н[ародний]
х[ор] Верьовки.

Нац[іональний] музей.

В Парлам[енті] на сесії... Хто стоїть спиною до президії й розмовляє. Цілі групи під стіною стоять. Теж бесідують.

Нет торжественности.

Масток Йокіойнен. Завше підкреслюють, що в цьому старому будинку, мовляв, ночував шведський король.

Ті школи, що нам показували,— чистота і т. д. Школи. Програми не однакові. Рада може їх змінити без Мін[істерства] освіти.

Дома для престарелых. Гарні.

Велике враження від одвідування Паасікві *, від його промови.

Як він ніжно орден Леніна тримав, коли йому приколювали.

Як він твердо запевняв, що й далі провадитиме політику дружби до Р[адянського] С[оюзу]!

1955 року,
лютий

До повісті про моє дитинство

«Явление трех ангелов у дуба Мамврийского»
Андрія Рубльова.

(Див. «В заштиту мира», № 41, октябрь, 1954)

У вагоні, по дорозі на Москву, 1/II—55.

До «Мого дитинства»
Лаврська іконописна майстерня.
Художник Іван Васильович Гудовський.
([Див.:] Н. Лесков, т. 6, [стор.] 450, 452).

А в яку ж майстерню батька мого малим посилали із Семипілок?

До теки «Мое дитинство»

«Явление Христа Магдалине» — карт[ина] Іванова⁵... У регента на стіні в приймальні.

Без дати

«Я постійно тремчу при думці, що врешті відкриють який-небудь секрет, який надасть більш коротку путь для того, щоб занапащати людей і знищувати цілі народи».

Монтеск'є
(1689—1755)

(Із ст[атті] «Проницательный мыслитель», журнал «Огонек», № 6, февраль, 1955, ст[ор.] 24).

Лежить на полиці «Філософія».

І особливо далі

ч и т а й

про те, що право людське заборонило б таке відкриття...

1955 року,
жовтень

[У Чехословаччині]

Прага. 10/X—55⁶.

1955 року,
жовтень

11/X — одвідання Мавзолею. Покладення вінків на могилу рад[янських] воїнів.

«Ви жертвою...» — оркестр.

Гімни.

Я плакав (тепло, як живих, уявляв).

1955 року,
жовтень

12/X. На Пльзень і Карлові Вари.
Уранці туман...
Сливи, сливи повз дороги...
Взяли вгору — сонце появилось...
Убирають цукровий буряк...

Місто Беровун. (Ізнову вниз пішли).
Прапори у місті чехословацькі і радянські...
Виїхали... Люцерна зеленіє... Жінка косою траву
косить... Картоплю збирають. Машина «Чорт», що
картоплю викопає й розкидає...

Місто Жебрак. При в'їзді написано: місто Жеб-
рак поздравляет советских друзей...

Місто Церговіц...

На границі Пльзенського краю зустріли нас
представники... Усі повставали з машин. Фірлін-
гер⁷ теж — із своєї машини (він догнав нас ще ра-
ніше). Короткі слова привітальні — і знов поїхали
(35 км)...

...Цегляний завод. Клени жовті — навіть золоті,
багрові...

На заводі. За столами. Промови. Подяки.

Історія заводу — століття. Перше торговельне
представництво було в Києві.

«В 1899 г. перешел из [одних] рук в другие, но
семья Шкоды имела большую долю». (Поглянути
БСЭ. «Завод Шкода»).

Зараз завод є комбінат. «Состоит из 7 заводов». Основне — турбіни, «оборудование» для шахт, для прокатних заводів, паровозів, електровозів, компресорів...

Який рівень культури? Був один лікар — тепер
56 лікарів.

Пішли оглядати завод. Зупинились: пиво із глеків дають...

Мартенівські печі через скло синє... Знайомимось із робітниками...

У Пльзені — каштани, липи, платани.

Ратуша, збудована в 1400 з гаком [році]. У льохи пивного заводу [зайшли]. Холодно!

А перед цим — на площі багатолюдний мітинг. Вся площа людьми заповнена!

Оркестр. Гімни. Усі встають, оплески! Скандують по-чеськи й по-російському.

Оркестр грає гімни... А вкінці ми всі співаємо за оркестром «Інтернаціонал». Уся площа співає!

Потім — промова Петра Андр[іювича] Абрисімова...

...Потім ми поїхали на пивний завод. (Під землею!) Потім у залі за столами обі[дали]. Під час закуски за столами піднесли картину, а потім почався обмін досвідом: про те, яка структура Верх[овного] Совету ССРСР і т. і.

На одно із найголовніших запитань: яким є зв'язок депутатів з своїми виборцями, — сам відповів Тарасов. Коли він сказав, що РРФСР, яка має 101 мільйон нас[елення], має 25 місць у Палаті Націон[альностей], а ось, скажімо, Естонія, що небагато має населення (1 млн.), — теж має 25 місць, — [вибухли] оплески.

Бесіда. «В Пльзене есть оперный театр». Він існує 90 років. У всій Чехословаччині 52 театри (багато), а лише оперових — 10. Спектаклі щодня тут. (Опера й драма — разом). Ставлять Шекспіра («Багато шуму [з нічого...!]), Мольєра, Лавреньова («Чорноморці»), «Золоту карету» Леонова, «Ле-

бед[ин]е озеро». А з чеських — теж багато. Білети — найкраще місце — 14 крон.

Організовується пересувний театр.

Карлові Вари

У готелі «Москва», як ми виходили, лікар прохав передати Ковпаку привіт.

Город Мшец

Єднотне земледельське друство (JZD) — ЄЗД. Район Нове Стратіце. Обл[асть], край Прага.

Після огляду свинарників і корівників знову вернулись додому (поглянули, щоправда, по дорозі торгівлю),— а потім вечера.

Хор робітничого району співав (дівчата і скрипки).

Після вечери — бесіда. Відкрив її депутат із Раменського райо[ну] Московської обл[асті]. Він сказав, що ось ми уже три дні на вашій землі,— вражень у нас багато. Сьогодні ми подивились ваше сільське господарство. Мы приехали не учить вас...

1955 року,
жовтень

14/Х—55.

Виїхали на Брно. Проїхали Колін. Туман місцями.

Ceski Brod. Попереду кілька машин, та ще позаду машини... усього 20.

А листя з дерев од руху машин чи од вітру летить, летить на машини, на дорогу...

Проїхали Гавлічек-Брод. (Тут Гавлічек⁸ родився?) Чудесна дорога!

Ліси, поля... а в містах маленьких, на стику вулиць, дзеркала великі встановлено, щоб мати можливість бачити на поворотах машину...

Жінки назустріч на велосипедах... А на полі й коло обійстя обрізають буряк цукровий і кидають у купу...

Коровами боронять...

По всіх пунктах нашого переїзду зустрічають радісно учні, жінки, робітники і в полі селяни. А ось коло двору — жінка до нас рукою — а мала дитина стоїть і від радості підстрибує на місці, немовби танцює...

По вулицях на дроту порозвішувані прапорці та стрічки...

Гавлічек-Боровський народився в селі Борово (від Гавлічкового-Броду 10 к[і]л[о]м[етрів]). А в с. Přibyslav помер Ян Жижка. У п'єсі Трасека «Ян Жижка» є місце, коли Ян Рокитян (соратник Гуса) відстояв (...) щоб не нищити Прагу (бо у Празі під той час були дві сторони: одні — за свободу, а другі — проти...)

(За 10 км від Пльзеня є й місто Рокитяни).

Піонери вітали нас, як ми допіру вернулись із заводу Баті. Усім піднесли піонерки по альбому. Марта Свободнікова піднесла мені альбом (вона учиться у 8 класі). Я її поцілував.

1955 року,
жовтень

15/X. Увечері. Внизу у барі готелю. Музиканти в національних костюмах (народна музика). Большая сердечность людей — чехов, моравов и словаков. Особенное внимание к нам...

1955 року,
жовтень

16/X утром — на Братиславу! Солнце и ветер! Синее небо и иногда белые тучки... Зеленая трава, зеленые тополя вдоль дороги. Вода рябит от ветра... А на горке — кукуруза. Навстречу нам — крестьянки в моравских ярко-красных, синих, желтых

юбках — словно картоном подшиты, расширены
внизу.

Снова поля... Сахарная свекла. Сегодня *неділя*,
и поэтому работы в поле не производятся...

Снова села, пивной завод, хмель свисает вдоль
окон по стенам зданий... А вдалеке — горы... За
горами еще (еле синеют) дальние очертания гор.
Это — Малые Карпаты.

...Группы людей — в селах и по дороге — с осо-
бенным радостн[ым] выражением поворачивают
к нам головы и провожают нас взглядом своим
и руками машут...

МТС (?) Машины во дворе, машины...

Чернозем на поле появился — уже не желто-бу-
рая земля, а бархатистая, черная... Дорога пошла
все вверх да вверх, и дальше внизу в долине —
мелкие полосы полей... И здесь, на полях Сло-
вакии, все больше кукуруза...

На границе Готвальдовского края попрощались,
розцілувались — и снова на машины — дальше.
Это уже Словакия.

...Очень хорошо придумано у них траву су-
шить — на подставках деревянных (на раскоря-
ках)...

Нове місто над Вагом (річка Ваг). Гідростанція.
Зупинились, оглядали турбіни та канал... Знову в
дорогу!

Лисніє в полі проти сонця поорана скиба...

Піешани. Курорт Ірма (світового значення). Огля-
нули сірчані джерела та парк... Знову поїхали...

...Соняшник (дрібний, кормовий) у полі... Цук-
р[овий] буряк ще й не починатий... Зелене широке
поле!

...Гуска на велосипеді (укутана в матерію якусь) дивиться на нас, як ми проїздимо. А хазяїн велосипеда теж стоїть і нас вітає... Сьогодні ж неділя ще, видно, купив він на базарі та й повезе додому.

Учора у Лугачовіцах похорон зустріли (саме ми від'їжджали). У весільному дружки йшли, а сама та, за якою упадав небіжчик, у чорному, — і свічка переламана в руці її надвос...

Чи скоро Братіслава?

Аж ось написано: «12 км. Братіслава». Та ось уже й видно її...

Мітинг... *

Коли я увійшов до свого номеру 140, я побачив, що для мене там на столі приготовлено багато книг худ[ожньої] літ[ерату]ри, а зверху написано, що це для мене.

...Поїхали на покладення вінків на могили рад[янських] воїнів — це високо-високо на горі! Унизу ж усе місто, дими із труб садять, синіє далина далека... Як тільки заграли «Ви жертвою...» — слъози у мене пішли — згадав я Женю свого в могилі... Гімн заграли чехосл[овацький] (мій улюблений гімн!).

17/X. На катері по Дунаю. Кремль старий угорі. Дикі качки з лівого боку. Дали снідати й коньяку. Ліворуч уже Австрія. Цілу історію воен тут, по Дунаю, можна згадати. Мартини — чайки літають

---

* На цьому мітингу від імені делегації Верховної Ради СРСР виступав П. Г. Тичина.

над водою — поживи собі шукають. Найшвидша течія в цьому місці на Дунаї — 12 або ж і 16, і 20 кіліл[о]л[етрів] за годину.

Тут були Кирил і Мефодій.

До кріпості Девіна допливли. Чайки-мартини, і чапля знялася над водою... За кріпостою Девін — уже річка Морава.

Девіну приблизно вже 900 років!..

...Швидко (коли припекло після подорожі по Дунаю) посідали — і знову в дорогу на машинах. Розпрощались зовсім з Братіславою!

Проїжджаємо села, які нічим не відрізняються від міста. Квіти під хатами-будинками. Жоржини, гладіолуси... Люблять тут квіти. А ще цікаво: шамповая троянда, яку прищеплюють на дереві, — і вона цвіте на дереві...

Знову кукурудза. І — чудесно! — жодної людини, яка б нас хмуро зустріла! Навпаки — тільки радісно...

Нам хваляться (ті, що нас супроводять): а ви погляньте — це ж усе нові будиночки стоять! А не було тут...

А ось і заграва МТС...

Кладовища скрізь у гарному стані. По дорозі в селах акація, клен... Велосипеди стоять... Юрби народу пішки...

Кукурудзосушилка (сафетка) — із тичок... Соняшник силосний (на силос) золотіє... Дівчата кормовий буряк порають. Клевер — і на ньому... (Не-розбірливо.— Уп.): як покосять, то сушитимуть. Праворуч озиме хороше... Ліворуч соняшничиня — цілою армією стирчить, а деяке валяється уже на землі...

Мости в гарному стані — і місточки (греблі). Через село ідемо, і все воно наче аж біле — від гусей...
Гарбузи...

Поїхали на поле.
Червоним перцем усі хати унизані...

Vitame vas! — написано на полотнищах і на стінах.

So Sovietskym Svazom na večně časy! *

Готвальд.

Галушки їли. Подарунки нам дали. Поїхали далі...

Доц не доц — а мжичка.
Мінер [альна] вода тут гарна...

Зупинились на мітинг — зустріч у м. Ново-Замки. Пам'ятник Бернолаку (він граматику першу [склав] — поглянути в БСЭ).

Африканське просо в полі.

Співав нам на вечері ансамбль «Слук».

...Варта стоїть з автоматами... На пам'ятнику 4 рядки з вірша Андрія Плавки⁹. Пам'ятник: угорі рука, пальцями складеними угору, присягу дає...

18/X—55. Доц накрапає — хмарно. Сині важкі хмари. Ідемо на Баньську-Бистрицю.

Зупинились на шляху, а звідти пішли вже на могилу партизанів і воїнів [що полягли] за свободу. Вінок поклали.

---

* Вітаємо Вас! З Радянським Союзом — на вічні часи! (Словацьк.).

Це — Кремнічка.

Зупинились у Б[аньській]-Бистриці. Під дощем мітинг. Нам зонтики дали. Потім пішли з вінком на могили рад[янських] воїнів. «Ви жертвою в бою...» — музика — і знову я сліз не міг стримати (і за братом Женею). У Алли Кост[івни Тарасової] теж сльози... Квіти свої (букети) ми поклали на могилу коло вінка...

...У Малих Татрах високо у хмарах їдемо... Дощ... Зупинились — Чортова (кажуть) гора зветься...

У Малих Татрах на самім верху дороги — ми спинились... Поїхали!.. А кругом високі-височенні гори... Темно-зелені смереки. А тут, коло нас, — камінь ясно-рудий, аж жовтогарячий, а між каменем ясна зелень — і трава зелена, та ще бур'ян рудий. Деревця (лиственні) — немов по жовтому кров'ю покрапані... Скрізь од дощів ручаї... І річечки гірські природні... Ялинки... Все нижче спускаємось і нижче... Покрівлі хат темні, а подекуди — червона черепиця...

Хмари вже одліпилися від нас — і вже вони над нами...

А річечка ізнов піняста, аж біла... Хмари все вище здіймаються, хоча верхи гір од них ще вищі...

А ось уже й на низ їдемо. Ліс уже далеко й верхівля гір. А навколо ниви у горах... Вони стоять на ниві...

І відкрились раптом перед нами Великі Татри. Але найвищі вершини — у хмарах...

Дикі качки літають табуном.

М[істо] Ваґес проїхали...

У «Правде». Вручення Севастополю [ордена Червоного Прапора]... а також див. передову.

У «Правде» за 15/Х — «Обращение Всем[ирного] Совета Мира».

1955 року,
жовтень

19/Х. Уранці сніжок пішов. Погода хоч і нахму- рена, але ж досить видно все. Гори бовваніють...

За столами. Мне очень понравилось, что словаки старались находить общие корни в словах словацких и русских. Точно так же и в отнош[ении] мотивов песен — ходы музык[альные] общие.

А сколько театров в Словакии! 10 театров (на 1,5 млн. населения, 101 район, 6 областей).

Костюмы народные носят. Песни свои старин- ные (и новые тоже) за обедом пели.

Поїхали в гори. Сніг біліє в дальніх горах і по- лянах. Село. Характерні словацькі хати дерев'яні.

А ліворуч — височенні вершини і всі в снігах... А ось уже і ми у сніг уїхали. Їдемо... Білі гори, трохи відступивши, дивляться на нас — високі-ви- сокі!.. І знову зелена трава — сніг минули... Гори відступили...

Здалеку біле... Я думав, що то санаторій... Аж то сніг на квадратних ланах.

Марія (Федорівна) Вранслкова — депутат Ч[ехо- словацьких] Нац[іональних] зборів (завод «Татра Світ», окрес Попрад). Позналилися в Замку Мис- ливецькому, с. Яворина.

Позналилися з че[хословаць]ким мол[одим] поетом.

...Камін. Вогонь тріщить.

Їли м'ясо, смажене на природі. Велике вогни- ще — і на ньому шашлик печуть. Сніжок зверху

падає, гори — злегка синіють за сніжком. Співали пісень, вино пили, а сиділи круг вогнища на чурках або ж чурбаках дерев'яних.

Вернулися до готелю. Вечеря. І зараз же виїхали потягом на Остраву.

Более 80 тисяч наших сов[етских] людей свою жизнь положили за свободу, за освобождение Ч[ехословакии].

Я взяв собі слово: про «колодець», про «Младу».

Пісня:

Од вечора до рана
Музика іграла,
А я пієм, пієм
Лен з того пугара.

(Оркестр грав, і співали всі за вечерею).

Коли заспівала дівчина-словачка (хористка) під акомпанемент ансамблю і пішла собі під аплодисменти, то наша Таїра Акперівна Таїрова догнала її, поцілувалась із нею і, скинувши з себе золоте намисто (кручене золото), наділа на неї...

А під кінець вечері поставили стільці поміж нашими стільцями — і ось увійшли швиденько до залу співачки в нац[іональних] костюмах та співаки теж — в нац[іональних] гірських убраннях (деякі з топірцями) і заспівали пісень. А потім знялися з місця наші і, підхопивши кожен собі дівчину, пішли танцювати. Танцюють дівчата рухливо-легенько, бо всі в *лапоточках*, перев'язана нога ремінцями... Ох же ж і гарно! А як вони усміхаються!.. Та всі ж дівчата обіп'яті тонюсінкою узорчастою білою наміточкою, яка стирчить за спиною. Тож як тільки мило поверне вона головуською, то так і вся будова білої намітки повертається... А на чолі у них — під наміткою — немовби

кораблик, розшитий бісером різнокольоровим та усипаний блітками...

І знову танцювати пішли вальс... Скрипки свій мотив який веселий затинали!

Як закінчили вечерю — вийшли всі із зали, і в переднім широкому двосвітнім холі хор показав нам свою гру «Весілля».

1955 року,
жовтень

Уранці 20/X прокинулись у вагонах рано-рано. Станція Hodslavice. Тут родився Палацький¹⁰.

У готелі Viřina під час обіду прийшли вітати піонери. Маленька дівчинка прочитала по-російськи вірша, який закінчувався словами: «Ми не хочемо війни!» Потім проспівав пісню хлопчик-піонер (чудовий альт!): «Он пал у деревни...» (назва села). Та такі ж усі русявенькі та чорнобровенькі слов'яночки! А дівчинка, що співала першою на самім початку,— прізвище Dočkalova (Дочкалова).

А мені за обідом піон[ерський] галстук пов'язала маленька піонерка Марія Журкова.

Верх зветься Радегаст (Радгошт, Radhošt). Та це ж ось де корінь «Млади»!

Тут найбільш релігійний район цієї області Остравської. Та й у самій Моравії релігійність велика.

— Але проводимо роботу,— мені каже секретар партії (обласного парт[ійного] комітету,— ось на горі, погляньте — із вікна ж ось видно — на самім вершечку костьол. Туди ходять люди (в тім числі й молодь) на прощу, а зараз ми намагаємось відтягнути молодь від релігії — і поряд з костьолом для молоді один раз на рік влаштовуємо кілька днів свята.

(Металург, Герой Соціалістичної Праці, депутат Національних зборів,— а сам є католиком. Така вже обстановка тут. Та про нього кажуть, що Герой Соціалістичної Праці — цілком наш і йому католицтво не заважає,— або ж вірніше — не мутить голови).

Мітинг. Скільки десятків тисяч народу — й не злічити (це — на площі).

Коли в кінці після виступу Лаптева запитали, чи потрібен переклад,—

— Ні, перекладу не треба.

(Мій вірш переклав мол[одий] поет із Брно).

Семилітній школяр до мене: «Товарищ!!!»

Могили. Семенова Ніна, Ковальчук, Мурзев, Варшутін, Ольга, Першин, Попова...

Після одвідання могил пішли до готелю «Острва» і там, розбившись на групи за столиками, проводили бесіду — кожна по своїй спеціальності (обмін досвідом).

Вернулись до готелю за 40 км од Влчіна. За вечерею вручили нам подарунки — мені, як і іншим: лампочку шахтарську та сопілку. Увійшов ансамбль. Дівчина-хористка прочитала вірш Вітезслава Незвала, а потім заспівав хлопчик-альт, а його поцілувала Алла Костівна Тарасова. Після того друга дівчина заспівала жалібної (вона — старий член партії — Шаблатурова). Так! Дуже високо стоїть справа співу!..

Потім подарунки ще поприносили: голові [делегації], Аллі та іншим жінкам. А солістка (старий член партії) підійшла до Тарасова М. П. і каже, показуючи на свої руки:

— Нічого я не принесла,— (подарунку),— але ж серце своє принесла.

І... розцілювала...

Коли вже виходив ансамбль, почав говорити Фірлінгер — за те, яка гарна й важлива рос[ійська] мова.

Познайомився з композитором Кубіним¹¹. Запитати Гр[игорія] Гур[овича] Верьовку: хто є із чехів в консерваторії, і розкажу про Кубіна...

Без дати

ІУ Києві.

Добавить (у звіт про поїздку):
Ком[мунистическая] партия Ч[ехо]слов[акии].
Тяжелая промышл[енность].
Леош Яначек¹².
«Продана наречена».
Про чеських письм[енни]ків.
Свій виступ у Братіславі.
Марія Майєрова¹³. Тарас Шевченко.
Про сесію Нац[іональних] зборів.
Театри.
Дім у Празі, де був з'їзд партії...

1955 року,
листопад

Про Нежевенка¹⁴ по радіо з охотою послухав я словечко хороше. 23/XI—55.

Напишу ж я йому листа! Із ним же я разом у Литві на великому святі був.

Ліда привезла мені подарунок від Л. А. Оз[єрова]¹⁵ — Прешерна книгу, а також збірник «Поэзия западных и южных славян».

А ось: пісень в обробці Леонтовича заспівали! Які вони чудесні — ці пісні наші.

Вечір. Тільки що поїхала Ліда додому. Славна, славна, хороша, благородна душа. Ліда весь час мене підбадьорює. А сама уже років 8, як зовсім

у санаторіях не буває — мамі 81 рік. Не хочеться маму залишати. Та й боїмось...

Без дати

Про те, як С. Я. Маршак, при перекладі вірша Муси Джаліля, дві строфи з'єднав ув одну і як від цього виграв сам вірш.

[Пише про це] «Дружба нар[одов]», № 8, 1955, стор. 182).

Без дати

Деншавайська справа

«Під впливом російської революції 1905—1907 рр. у Єгипті почалось піднесення масового антиімперіалістичного руху, поштовхом до якого послужила розправа англійських властей над селянами села Деншаваї в 1906 р.».

БСЭ, т. XV, стор. 456, Єгипет.

«Деншавайська справа» — прочитав я [про це] ще й у т. XIV БСЭ 6/XII—55.

Санаторій у Пуці-Водиці.

Але цікаво: коли ж саме Верхарн свою книгу випустив у світ — перед червнем чи після червня 1906 [року]?

Дорога Ліда це все мені привезла із Києва.
І ці два томи теж. От уже спасибі їй!

1956 року,
березень

22/III—56.

О 9-й г[одині] ранку по радіо передавали.

Друга рапсодія Миколи Лисенка.

Яке обрамлення чудове—початок та закінчення!

Скільки роздуму та запитань в коротких і прямих реченнях музичних на початку і в кінці!

Це не скарга й не журіння, а іменно запитання до життя.

Це — філософське усвідомлення життя.

1956 року,
серпень

Нема більшої муки для творця, як відняти від нього слух (Бетховен), або ж ноги (Мик. Островський), або ж руки (Іван Франко).

VIII—58.

1956 року,
серпень

Малесенький нічний метелик спав зі мною разом.

Уранці, прокинувшись, я руку простягнув до книжок, що на стулі (про Франка ще звечора читав я), а з них якраз злетів метелик.

Та, сонний, знову сів, потім швидко поповз — і ще далі між папером та книжками десь загубився.

Ну що ж, не буду ворухити я книжок на стулі, щоб, бува, метелика не придушити. Адже від одного руху руки моєї він відчуває вітер, коли не буран великий. Як устану — потім випущу його. Він утомився. Хай досипляє ще. Цікаво тільки: що ж саме він ізвечора читав, що й досі уставать не хоче?

Ні, мислення у нас із ним не одне, та й пружини мозку не однакові — різні. І лінія життя. Й продовженість віку.

Так і я, малесенький метелик, на одній з планет, що разом з галактикою спішить кудись, ще часто досипляти мушу і набиратись сил: багато ж бо про що подумати ще треба.

І рука всесвіту, кожного разу, щоб не зчинити бурану, від мене тихенько віддаляється. І світ світає.

Старовинний годинник нагорі, де Ліда спить, зозулькою шість прокукав. Унизу мама ще спить і Юрка *. Я встав і подивився із вікна: радісними, оптимістичними плямами — то червонясто-золотими, то золотисто-червоними — на сході прокидалося. Немовби тези мосі доповіді про Франка.

Це коли б наші критики свійські та почитали, що я нагородив тут, неодмінно тридцять метафізик знайшли б і тридцять одну містику. І на бісового батька їм волю дали, щоб вони нас калічили?

Без дати

— Чи всі вже!? — лоцман.

Ми збуджені були. Це ж ми востаннє перепливаєм пороги!

Уночі вчора писав у темноті, згадав, як ми з Пилипенком, з Остапом Вишнею, Кириленком, Маслюченчихою¹⁶ та багатьма іншими перепливали пороги.

1956 року,
листопад

«Человек один не может ни черта».

Із роману Е. Хемінгуея «Иметь и не иметь» [в російському] перекладі. Слова героя роману Гаррі Моргана.

(Взято: із «Лит[ературной] газ[еты]», 17/XI—56, № 137, ст[ор]. 2, «Прощай, одиночество!»).

Без дати

Про те, що дала поетові Україна, — див. [у] В[олодимир] Луговського: «Карпаты» (кінець самий):

А если лететь, как ветер,
тогда ведь и смерти нет.

(Вл. Луговской: «Избр[анное]», 1956 р., ст[ор.] 186).
Те ж — і на стор. 7 — про вітер — в автобіографії

1957 року,
червень

5/VI—57.

Виглянув у вікно я вранці. Тополі на фоні жовтої стіни міністерства колихаються від вітру. Злегка бунтуються і ясени. Звідки вітер — з південного сходу? Ані хмариночки на небі! На тротуарі, який раненько поливали, сколок дзеркала великого. О ні, то світиться калюжка води якраз поміж двома кленками проти неба...

Оце якби пройшла ангіна — то так би добре поїхалось у Кременчук!

Без дати

«Ой видно село, широке село під горою...»

Цю пісню ми з Лідою й Демком співали часто в 1918—19 рр.

Без дати

Ранок зустріли близ Тясьминської дамби.

Дніпро, брат мій, висихає,
мене покидає.

Т. Шевченко.

1957 року,
серпень

Як часто ще наші критики мислять по-готовому! Докоряли мені деякі «критики» (в лапках), що я в «Листах до поета» беру й даю читачеві такий, мовляв, еретичний рядок (тобто ересь на радянську дійсність нібито вигадую):

Я — комуністка, ходжу в «чужому»,
обрізала косу...

А тоді ж ходили в тому, що висіло на вішалці гуртожитку чи комуні (я згадую ту комуну, де Василь Еллан жив, і що в спішці схопиш собі на плечі — та й пішов). А ось див.— «Комсом [ольская] правда» 8/VIII—1957 року що пише (в статті В. Чікіна «Рожденный в борьбе»):

«На трибуні перед делегатами съезда (VI з'їзд.— [П. Т.]) виріс худощавий, середнього роста паренек

в серой фуфайке, рваных сапогах, с очень утомленным лицом, на котором неожиданно страстно горели живые карие глаза. Это был один из самых молодых участников съезда (представник Спілки соціалістичної молоді товариш Алексеев.— [П. Т.]). Ему всего лишь 21 год, а за плечами пять лет партийной, революционной деятельности, аресты, тюрьмы».

Тут мова йде лише про драні чоботи, а не про позичання «чужого одягу». Але ж, мудрі,— будьте мудримися, а «говорящие» (з масами через критику) — будьте чесними.

Конча-Заспа, 12/VIII—57.

Павел Кустов

БАВЫ

Вызов бросая старинке,
В бурный семнадцатый год
Женщина в красной косынке
Смело явилась на сход.
Только что срезала косы,
Бабий повойник сняла
И по насущным вопросам
Спор с мужичьем завела...

і т. д.

(Журнал «Нева», № 8, 1957, стор. 70).

Це до того, що я таки правий... Горе-критики зауважували мені щодо мого:

...ходжу в «чужому»,
обрізала косу...

Без дати

Мы на картине видим: Гоголь слушает лирника. Так бы хотелось, чтобы этот лирник был знаменитый Остап Вересай.

Не может быть, чтобы Гоголь не знал Вересая, который пел:

А уже правда [у панів в темниці],
[А щира неправда] з панами [в світлиці...]

Не может быть, чтобы эти слова, так широко известные в народе, не были известны Гоголю.

Во всяком случае, за правду постоять — это было первым делом...

1958 року,
січень

А воно з тобою балакає і усміхається, наче мамину на долоні подає.

Молоденьке дівча, що обід носить.

Пуца-Водиця, січень 1958 р.

1958 року,
лютий

Див. у журналі «Жовтень», № 2, 1958 р., — як за шаблоном критичним, як за рабською вірністю старшим критикам б'є мене задніми копитами Н... І то ж — ні з того ні з сього, а тільки так, по дорозі зачепив, як критикував Самійленка¹⁷.

Без дати

До виступу в День Черв[оної] Армії.

Я не був військовим. Свої до цього були причини. І основна із них — це серце, болісний стан серця.

Але завжди про Черв[ону] Армію: чи я в Києві, чи в Каневі, на могилі Шевченка, чи в Смілі, в Черкасах, Тульчині, Одесі з капелю Ст[еценка]... Нас причіплювали лише до потягу військового. На станціях я знайомився з червоноармійцями.

А вже під час Вітч[изняної] війни...

Ось лист до мене за кількома підписами: Фінько та ін.

Вірш «Відповідь бійцям на фронт»...

З М. І. Подвойським увесь час...

1958 року,
травень

8/V—58 р.

Напишу я Ліні Костенко на книзі своїй...

Талановиті, щонайтонші почуття свої висловити
уміє. Але: найтонше — звідки ж воно береться?
А воно теж невідділимо від ґрунту реального, твер-
дого, а часом і жорстоко [о].

Без дати

Безруч Петр.

БСЭ, [т.] 4, [стор.] 394.

Він же мені книгу свою з написом передав.

Без дати

За моїм записом пісні на слова Т. Шевченка «По
дїброві вітер виє» композитор Г. Верьовка створив
пісню. Так само на слова пісні, записаної з нотами
від Валеріяна Поліщука (глянути в бібліографії
Бойка¹⁸), композитор Козицький написав багато-
голосий хоровий твір під назвою... (Пропуск.— Уп.).

Без дати

До циклу («На будові КремГЕС»)

Із далекої Якутії.

Поглянути в статтю (із газети «Соц[иалистиче-
ская] Якутия») про їхні гідроелектростанції, що на-
мічено будувати і що вже деякі розпочались буду-
ванням.

П. Грабовський в Якутську Декабристи.

Без дати

До циклу («На будові КремГЕС»)

Із Татарської респ[убліки].

Поглянути, що саме у них там на Волзі буде-
ться.

Тукай.

Муса Джаліль.

«Він Фадєєва і Вас згадав»*.

---

* В Моабіті М. Джаліль, чекаючи страти, написав:
«Прошу передати моє вітання О. Фадєєву, П. Тичині, моїм
рідним». П. Тичина познайомився з М. Джалілем 1939 року
в Києві.

1958 року,
червень

Коли стежкою йде жінка, а вітер їй у спину дме — фартух її попереду, мов прапор, розвівається, та все вперед, лопочучи, показує, веде.

15/VI—58. Конча-Заспа.

(Темперамент — збудливість і сприйнятливність людини до вражень зовнішнього світу).

Без дати

Розмаяні поли жіночої одежі, а потім і чоловічої.

Подвойський у Волод[имирському] соборі показав мені (Васнецов).

Рафаеля «Мадонна» (ще в Тр[оицькому] монастирі).

Рафаель... «Виведення Петра з в'язниці» (на ангелі бганки жіночої одежі).

«Десь надходила весна...» (В закінченні тільки натяк на те, що рух розмаяної одежі міг бути).

«Гуляв над Тібром Рафаель...» (Тут тільки само собою розуміється, що одежа мусить бути розмаяна).

«Мадонно моя».

Стаття про Руставелі (початок).

«Збудження весни» (вітер роздуває плаття).

1958 року,
жовтень

Учора, 15/X, перед сном узяв книжку Ніколая Заболоцького і вірша три-чотири прочитав його.

Сьогодні ж, удень, Ліда, прийшовши з міста, мовчки показала мені на некролог в «Лит[ературной] газеті».

Отже, щось же підсвідомо потягло мене почитати вірш Ніколая саме тоді, як він уже лежав мертвим.

16/X—58.

Без дати

«Хай наше життя не буде буденним перебуванням на землі».

Ніколи не треба забувати: до якого народу належимо.

Без дати

Далеке дитинство моє! Як пильно придивитись — ось і тепер мою дитячу пам'ять затьмариш!

З сьогоднішніх днів дивлюсь на тебе я, немовби з гори високої — туди кудись, аж у долину. Там над тобою скупчились хмарини. Затьмарили вони геть-чисто все, але як пильно придивитися, то бачу, як крізь них продираються промені сонця. Ці світлі промені то в одному році мого життя падають, то в іншому році. І я відновлюю в своїй пам'яті: хто саме з людей, мені близьких, стоїть під отим сонцем коло мене, якої пісні наспівує над моєю коліскою, що мені говорить...

1958.

Без дати

До автобіографії]

Сприйняття образу

Ще в ранньому дитинстві, коли мені на голову надівали тонюсіньку червону (чи, може, жовтогарячу) шапочку з поворозками для зав'язування підборіддям і коли мати чи старша сестра підносила мене в хаті до вікна й, постукуючи пальцем у шибку: «Ну, Павлусь, та дивись же, та ні, он туди дивись», показувала на місяць червоний, який, мовляв, таку ж саму, як і в мене, шапочку носив, — я від радості якоїсь раптової, поміж булькоту слини дитячої в роті, щось незрозуміле безсиллим сміхом виявляв: «Дди... і... дге-е...» — і певен був, що у місяця шапочка...

Без дати

До ст[атті] «Дитинство»

— Мітла в небі! Ось глянь ото — бачиш?

Так батько літнього вечора підводив мене з призьби, і ми, посеред двора постававши, дивилися вгору, на небо.

— Он бачиш?

Мітла вогненна, аж за нею хвіст простягнений,
довгий, не тільки над Пісками, а може, й над Яро-
славкою чи Ядлівкою.

Дивись до цього — у Шевченка, в поемі «Марія»:

...Мітла з востоку
Над самим Віфлеємом, боком,
Мітла огненная зійшла.

У поемі — аж двічі, в двох місцях!

Можливо, що батько мій і не знав Шевченкової
поєми «Марія». Але ж вислів у народі був такий —
бо ніхто ж не казав (крім учительки) — комета,
а всі: мітла та й мітла...

Без дати

До ст[атті] «Про моє дитинство»

Через паркан дивлюсь у цвинтар. Висока, три-
кутна, із дощок тісно збита халабуда, з навісом
над столиком. Це означає, що на цьому місці сто-
яв жертovníк, як ще була стара церква. Там далі
за нею — чотирикутна капличка з дощаним висо-
ким дахом, який увінчує з заліза викуваний узор-
ний хрест. Капличка побілена. Жертovníк у синю
фарбу покрашено. А на синьому тлі білою фарбою
змальовано чашу, а з боків їй дві квітки (в роз-
різі), які часто малюють і на скринях — тільки
на скринях вони повні, як живі півонії, а тут
немовби розсічені впродовж і змальовані в роз-
різі.

Я довго дивлюсь на ці квітки й думаю, все ду-
маю: як гарно бути малярем!

Як гарно вміти малювати!

Як малювали святих

Глей із колодязя. Ось вохра. Камінчики з-під маслин. Чорну фарбу з них роблять!

Церкву фарбували. Горобця покрасили й пусти-ли. Він поскакав у кущі. Бо не зміг злетіти.

У Левона в клуні фронтон (косяк).

Одежа святих — чисті фарби (без домішки) — жовті, сині, жовтогарячі, зелені, коричневі, фіалкові, малинові, бордові (бурякові), іноді білі...

1899—1900

Дома.

На стіні картина — «Переяславська рада».

Полковник Тичина нібито був такий тоді, — бать-ко про це сказав хтось...

І я довго дивився на картину і вгадував: а де ж той Тичина, наш предок?

Ще як я був малим

Приїхав із Ядлівки двоюрідний брат батька (дяк) зі своїм хлопцем — таким малим, як і я. І от, за столом випивши чарку, почали вони хвалитися: хто з нас, співаючи кожен зі своїм батьком на кри-ласі, знає, що саме і після чого співають... От ді-йшла черга до мого батька, то він і хвалиться: а от мій — дак усе чисто знає... — і, обернувшись до мене, запитав: ану, скажи, що співається після «Апостола» (тобто після читання вголос «Апо-стола»).

А у мене саме в голові продовжував співатись мотив за прещеної пісні «По синим волнам океана»...

Що ж, «незамедлительно» дістав я потиличника. Батько аж кипів з досади:

— Ах ти ж... та це ж заборонена пісня,— скільки разів тобі казав! От іще. Скільки я разів тобі казав, що це заборонена пісня!

Без дати

Написати,

як мені хлопці (такі ж, що тільки ще з безштаньок вийшли), як мені вони порадили бубон маленький напнути, бо ж губна гармонія уже була (мені із Києва привезено), а добре, коли б ото і в бубон хто з хлопців вибивав під музику.

Федось Рябко, що на нашому кутку жив, дістав мені обрізочок кругленький заячої шкурки. «Оце треба цю шкурку розмочити, а для цього укинь її у невеличкий горщик з водою і закопай її десь — хочеш, на дворі, хочеш у хаті. А тоді вже одкопаємо та й напнемо її на обручку, що нею закривають хвіртку (накидаючи зверху)».

Я закопав її у хаті під лавкою, де колись спав дід покійний.

Мати (кажуть) побачила, що дуже вже подовбана долівка під лавкою... одкопала...

Мати у плач.

Аж тут і я убіг до хати... «Ой мамо, та це ж я на бубон... мені дав Рябків Федосій».

«Дякуй богіві, що батька нема дома. Він би всю шкуру зняв на тобі за це. Як же це так можна?»

«Дві двійки, негідник, привіз!»

(Це так на Ваню наш батько — до Ів. В. Крюкова).

А що таке означає «двійка», я зовсім не уявляю — і заглядаю Вані то в корзину його плетену, що замість сундучка з собою возить він, то в кишені його пальта, що на жердку перекинута.

Де ж вони, оті двійки? Може б, і я їх лозиною шмагонув хоч раз!..

Без дати

Колядки й щедрівки... І сам я, слідом за дорослими, ходив із звіздою червоносяючою (бо всередині ж — свічка!).

Без дати

Одного весняного ранку я прокинувся, бо на мене щось упало. Лупнув я очима: та від того, що це ж Євгенова торохтілочка. Вона блискотіла на моїм плечі — кругленька, на держаку.

Малесенький Євген із своєї колиски, танцюючи, до мене ручки простягав: дай, дай, дай!.. Сміявся...

— Та стій же, а то впадеш! — моя старша сестра Поля, підтримуючи його. — А ти, Павлусю, побіжи до мами, вона тобі щось іскаже.

Я, як був у самій сорочечці, так побіг у другу.

— Полю! — в цей час почулося із-за дерев'яної перегородки (голос мами). — Чи вже Павлусь устав?

Я чимдуж, як був у сорочечці, так і побіг до мами. Вона саме підсовувала брачкою горщик до вогню в глибині печі і, не повертаючи до мене голови, обізвалась:

— Тобі ось батько скаже...

Без дати

Це було влітку.

Мій брат мене готує в бурсу до вступу.

До Галабуцького ходили вдвох із Ванею. А тут саме хату нашу розбирають: у Йолпинову перебрались тут же, на кутку. Нам теж дуже цікаво — походити по стелі зверху (бо вже ж і стріху, й крокви навіть зняли).

Отже, ми, дійшовши до хати Галабуцького, постоїмо-постоїмо перед хвірткою — та й... І каже тут до мене мій старший брат:

— А ти знаєш, ніяк каблучки не зніму із хвіртки, високо ж дуже... Давай краще додому підемо, скажемо, що дома Галабуцького не застали.

І от ми додому знов... Та коло майстрів, що хату розбирають, теж ходимо, а батько ж не знає: чи ходили ми на урок, чи ні...

І уже аж потім, як його Галабуцький зустрів та запитав, чого це не приходять ваші хлопці,— почав нас пробирати:

— Ах, ви ж, сякі-такі. Що ж це ви собі в голову взяли?..

Без дати

Батько мій камертон загубив — і потім дуже запечалився з цього.

Без дати

«Мое дитинство»

Слово «талія» («талія не дозволяє»), що я чув від батька і від селянина Чмира Пантелія в селі Пісках.

«...мільйони селян, які невтомно працюють, щоб виплатити талію королю...»

Із вступної статті В. Пікова до книги Дені Дідро: «Соб[рание] соч[инений]», том VIII. Изд[ательство] худож[ественной] лит[ературы], 1939 р., стор. 5.

У Тюрго є стаття — див. про це у цій же книжці Дені Дідро, стор. 34.

Без дати

В моєму дитинстві

Пісня народно-українська й російська, а також пісні на слова поетів.

По-перше, на старому погребіщі (наполовину закиданому землею; старий великий казан — для

польової каші),— я дзвонив у нього (точніше — у два великих кільця) й співав своїх пісень, яких уже на той час знав я:

від батька (під гармонію, яку він у Києві купив за 50 [копійок], а мо', за 1 крб., не пригадую); він ще вразив мене тим, що чув у Києві спів крилосного хору «Седе Адам проти рая і плакася горько...»;

від дяків у клуні (під час храмового свята трійці) — мене, малого, ще тоді страшенно вразили приспіві однієї народної пісні, яку співали дяки в навстіж розчиненій клуні (уже після пообідання); кр[асиві] слова:

Стук-бряз
в віконечко:
вийди, вийди,
сонечко...
Дай коню води-и,
дай
коню
во-
ди...

від сусідки Мелахи Мороз (чоловік у неї Ладимер Мороз): «А воли-и... ой за-ремигають... вавв...»;

від сестри найстаршої Проні (слух і голос винятковий): «По синим волнам океана...», «Тече річка невеличка...»;

від парубків (на колодах біля Романенкового двору).

Батько. Увечері пізнього літа. Темно вже зовсім. Батько, спершись на низенькі ворота, слухав уважно щось. А я ж на призьбі сидів. І раптом він до мене потихеньку:

— А йди сюди, Павлусю, ось послухай!

«Ліру» парубки імітували (два голоси), у квінту гули, у квінту, а один заспівував — жалібно, як лір-

ник. (Усі ж інші брати мої ще були в Чернігові, їх повіз батько до бурси та в Тройцю. А сестри — служили в Києві у панів).

Ой, як же мене по-чудовому вразила та «Ліра».

Од дівчат пісківських (коли вони на вулиці увечері співи заводили:

У Києві над горою
з великою булавою...);

від мамі (заговорюван[ня] зубів; а вона ж від баби-шептухи Оксани навчилась)...

Без дати

Україн[ська] нар[одна] пісня, кобзарі, Пархоменко, лірники, скрипалі в моєму житті, вплив їх на вироблення музичних моїх смаків.

1) В дитинстві в с. Пісках чув, як співали інші:

Ой з-за гор-гори
їдуть...—

(конкретно — у нашій клуні дяки співали — ті, що на храм були з'їхались у Піски — на тройцю), від батька, від Серафими Мик[олаївни]...

(Вклинився якийсь чернець-регент, що жив у Пісках. Сильвестр його побив — через залицяння до своєї жінки; чернець-регент зовсім інше вносив у мій смак).

І такі ж сумні та щемливі мелодії розучував з набраним у Пісках церк[овним] хором — ще ченця цього виписав піп Галаган. Я ще зовсім малим був і іноді присутнім був на співанках. А то все від старшої сестри Полі чув деякі мотиви церкви. Саме в Пісках фарбували церкву нову та золотили хрест на церкві.

Красильник із Києва — похабних пісень співав щовечора, гуляючи з дівчатами неподалеку — зараз же за ворітьми нашого двору.

Батько не міг цього терпіти й завжди кликав мене, дітей, із призьби в хату.

Увечері на колодках співали парубки «Ліру».

У Слеському. В слелі Локнистому.

У Тройці. Переймали колядки, щедрівки та пісні під час свят різдвяних від старших своїх товаришів, що в них голоси спадали, а ще ж «доспівували» свого строку навчання в бурсі («З козою...», «Грод-цар»...).

Від М. І. Подвойського (як читав він нам Чехова у ліщині; «Вертеп» і «Ляльковий театр», Гоголя — «Вій»; але він мало що «прямо» робив, — певно, боявся, щоб не дійшло десь до злих людей, що він вчить нас пісень проти царя — бо сам уже ж він був тоді, як тільки в зрілі мої роки мені стало відомо, — був він у партії...)

Без дати

Коли саме в мої дитячі роки глянув із книжки на мене Тарас Шевченко, — не можу точно сказати. Пам'ятаю лише одне: він глянув несподівано.

Уперше я про Тараса Шевченка почув у Пісках від тесляра Данила Филоновича Коцюра.

...Як зараз пам'ятаю: батько послав старшу мою сестру Полю до тесляра Данила Филоновича Коцюра.

— Тату, — став я проситися, — пустить, і я піду із Полею.

Це було в 1900 році, влітку. Одного разу в ранні обіди батько зібрався в Нову Басань до шевця на прізвище Дуга, щоб чоботи собі пошить — і мені хай чобітки пошис.

Я страшенно зрадив і зараз же взувся в старі чобітки. По дорозі він раз по раз озивався мов як до дорослого:

— Незабаром ось і осінь. Я знов повезу тебе до Чернігова — хай регент поспробує голос твій — то, може, й зостанешся там у Єлецькому хорі. Торік же в Троїцький хор не прийняли, сказали: і малий, і хай ще підросте.

З сучкуватими ціпочками (це від собак) ми виїшли на шлях новобасанський. По дорозі я іноді скидав чоботи і йшов босим; хтось нас підвіз.

І ось ми уже в Новій Басані. Я ніколи до того ще не був у жодному містечку. Перше, що мені подобалось, — це дошки, помощені по обидва боки тієї вулички, де жив Дуга.

— Тату, — сказав я, — а в Чернігові не так, як тут?..

Батько засміявся:

— Авжеж, що не так — ти побачиш, там-бо ще лучче...

І батько став стукати у хвіртку. (У дворі було чути дзвінки голоси дітей). Одчинила нам хвіртку дівчинка — старша на вигляд од мене, а за нею прибігли й менші од неї хлопчики, які продовжували сперечатись між собою:

— Ой, не брешти, я ж через увесь двір на одній нозі проскакав, а ти й не видержав, ага?

Дівчина повела нас у хату, а хлопці, переставши сперечатись, теж за нами то на одній, то на другій нозі поскакали.

Із обличчя темний Дуга, поголений, тільки вуса; пахла юхтою комірка, огорожена дощатою стіною. Стінка обліплена шпалерами.

Батьки, — як звичайно, всі батьки, — один перед другим стали вихвалитися своїми дітьми. І коли мій батько сказав Дузі, що «мій Павлусь багато чого знає», Дуга, показуючи пальцем на маленький портрет на стіні, запитав мене:

— Ану, скажи: хто це такий? — я, роздумуючи, відповів:

— У вусах? Похожий на Тараса, тільки дядько Тарас лисий, а цей ось у шапці.

— Ага! — (І тут з радістю батько підхопив: — А все-таки знає! Ну, що ти скажеш, — знає ж, я ж казав!)

— Ну, тоді молодець. Правильно!

— Я й Коцюра знаю...

Без дати

Могутній геній, але слабкий характером.
(Про Берліоза — Р. Роллан. «Музыканты наших дней», стор. 14—15).

Без дати

До «Мого дитинства»

Пам'ятаю, навесні келейник архієрея (у гостроверхій скуфії й підряснику з тісними рукавами), в післяобіденний час, на якусь годинку виходив за браму монастиря і там, на лавочці сидючи, спостерігав усе те, що діялось на дорозі поміж стінами монастиря з одного боку — і дерев'яним одноповерховим будиночком регента. Поряд з будиночком регента ще був «странноприимный дом», а перед ним — високий частокіл монастирського саду, — отже, усе це створювало враження цілої вулиці. Проходили в напрямку поля, можливо, до села Жавінки, селяни з клунками; робочі монастирські з лопатами верталися із саду через браму на «чорний двір» монастиря; до будиночка регента хтось на візнику під'їхав... Брамщик Кабарга поодаль мітлою одмітав від монастиря пилкуку...

В такі хвилини архієрейський келейник часто підзивав до себе нас, хлопчаків-співаків, що гуляли поблизу десь. І обома руками, рівненько розставивши круг себе, важно повідав, як оце усього годину тому, як келейник приліг по обіді поспати,

ангел господень торкнув його перстом своїм (іменно: не рукою, а перстом!) — отже, торкнув у плече й сказав: устань! іди і проповідуй людям про чудеса господні!.. «І я схопився, — повідав далі келейник, — схопився та весь тремтю, облитий потом: — Господи! — воскликнув я...»

Тут на деякий час робив собі передишку келейник, виймав із тісного рукава підрясника хусточку пом'яту, тьмяно-зелену, аж руду, на хвильку притуляв її до сухих своїх в червоних зіницях очей і — ще раз: «Господи! — «сокрушено» промовляв, схиливши голову набік. — Я чую тебе, господи! Я встаю од сна і йду, — іду і проповідую славні діла твої, господи!..»

Промовивши це, архієрейський келейник «возводив» свої очі «горе» й «умиленно» дивився на небо... І ми, хлопчаки, позадиравши голови, теж дивилися на небо. Там ластівки, у сьйві полуденного сонця, з тонким свистом і писком, одна за другою носилися стрілою; галки майже на кожному поверсі високої дзвіниці розлючено-тривожно цокотали, б'ючись за насиджене гніздо... І ми, побачивши, що келейник заплющив свої очі, потихеньку та помаленьку, один одному моргнувши, відступали від нього, а потім зразу дременули крізь браму до своєї хати...

...Коли вже в хаті розповіли Миколі Іллічу Подвойському про те, що келейнику архієрея сьогодні по обіді ангел господень явився, — він похитав головою і мовчки дав нам рукою знак, щоб ми посідали круг нього.

— Діти, — сказав він, — я хочу, щоб ви добре розуміли, що ніякий ангел не приходив до келейника. А те, що келейника щось ніби пальцем торкнуло в плече, — так це буває: це просто кров застоюлась...

Без дати

Мій напис на рівному заґрунтованому шматку жерсті олійними фарбами: «Школа грамоти». Це — батько, бачучи, що я вже з своїм ящиком малювальним (подарунок М. І. Подвойського) приїхав у відпустку влітку додому, загадав мені таку вивіску намалювати. Адже батько був одночасово — і дяком, і вчителем школи грамоти. Отже, коли я вивів олійними фарбами на жерстці ці два слова: «Школа грамоти», — він прочитав друге слово так, немовби воно звучало по-російському: «грамоті».

Без дати

На храм у Троїцький монастир, що святкували два дні впідряд (троїця і день святого духа), я ой як, було, не діждуся закінчення служби (обідні), щоб по обіді швидко чкурнути в лісок, що недалечко від монастиря по дорозі до міста. Там — я вже знав наперед — будуть грати в різних місцях, [там буде] не один кобзар...

Перед обіднею — то вони сиділи рядком на землі з засунутими за плечі кобзами й, поставивши перед собою з дерева видовбану мисочку (полаковану й цяцьковану), мовчки ждали милостині...

Без дати

Уже кінець серпня чи, може, й вересня.

Коло Троїці в яру труп отрусної людини, бо от же й пляшечка з отрутою валяється.

Жінка, обкутавшись ковдрою, сидить на землі, і коліна її під ковдрою. Очі міцно стулені, сліди муки на обличчі...

У трупа розкритий рот. Судовий слідчий палкою в рот... пояснює щось присутнім...

Це на мене сильно вплинуло. Бо перед цим велике враження на мене зробив дух [овний] концерт Бортнянського «Скажи ми, господи, кончину мою». (Цер [ковно] слов [ьянську] мову тоді усі учили і добре її знали).

Я вже тільки в зрілі роки свої прочитав, що сказав про цей дух[овний] концерт П. Чайковський (за раних років ми всі співаки-хлопчики Чайковського знали тільки як дух[овного] композитора).

Без дати

«Мое дитинство»

Пісню «Солнце всходит и заходит» я співав ще в Чернігові — в Тройці.

Без дати

До моєї автобіографії

На чернігівські ярмарки ходили ми гуртом, одпросившись у репетитора. Любив я на ярмарках балаган, каруселі, коло гончара, що продавав горшки й миски, завше зупинялись і розглядали очима їх поливу — темно-жовту — брунатну, бронзову, блискучу. Звичайно, заходили і в ятки пишок попробувати. Там при тобі за дві копійки пальцями нащипають тіста (галушок) у олію на гарячій сковороді — і на тарілочці подають на стільчик маленький. «Пишки» на дві копійки з'їдались за хвилину, а нам все ще сидіти хотілось. Запах же який ішов од сковороди! А жарти куховарки з дорослими! А приповідки які! — і слухаєш, і дивишся, і сидиш, роззявивши рота, аж поки нам не скажуть:

— Ану, хлоп'ята, наїлися? Виходьте вже собі, виходьте!

Без дати

До образу дійсного — мого брата Михайла

В останніх класах семінарії він читав Горького, нові п'єси його йшли в Чернігівському театрі.

(Пам'ятаю: він і Жигунов. Жигунов, у протилежність Михайловим порадам, казав мені: та киньте отее вчити, краще гуляйте).

Регент семінарії.

Оркестр наш — як він слухав у дворі (у дворі ж ми й грали) — і особливо помітив мого ясного кларнета дзвінки ударні кінцівки на високих нотах.

Без дати

Від Серафими Миколаївни знав я [про Кравчинського].

Кравчинський Сергій Михайлович (літературний) псевдонім Степняк, 13/VII 1851 — 23/XII 1895).

...Був одним з ініціаторів «ходіння в народ». Помер у Лондоні.

Твори в 2-х т[омах] — М[осква], 1958.

Укр[аїнський] переклад: «Підземна Росія». Львів, 1901; «Джузеппе Гарібальді». К., 1920; див. Франко Ів., т. 18, 1955.

«Собр[ание] соч[инений], тт. 1—3. Харків, 1928; БСЭ, [т.] 23, [стор.] 191—192.

Без дати

До «Мого дитинства»

«Странствія владичня» — а ми співали:

— Станція Ічня.

«Дева днесь» — наприкінці, як десь у степу, — вигукують в октаву¹⁹, — і особливо слова «со звездой путешествуют».

Старші поясняли, що це, мовляв, зірка на небі попереду волхвів бігла і їм вказувала дорогу.

...А мені здавалось, що це волхви й пастухи — із зіздуо в руках — отією зіздуо, що парубки на різдв[яні] свята ходять попід вікнами і співають.

Без дати

Батько як зостався зо мною один (бо всі пороз'їжджались на зиму вчитись), — то він зо мною говорив, як з дорослим. Бувало, садимо щепи в саду восени, а він мені: оце якби поставити отут біля колодязя крамничку, хай би Поля торгувала.

Без дати

— Сьогодні у нас як та неділя — еж Павлуша прийшов!

(Це Поля так мене зустріла, як я з Бобровиці прийшов ранесенько на початку червня — 1909—10—11?).

А мами дома не було: вона так раненько пішла десь по людях — позичати у когось, чи що...

Без дати

До теки «Мати моя»

Бувало, мама й каже: не займай павука, викинь його легенько з віничка — хай лізе.

(Священна тварина із Індії? Китаю?)

На першій співанці в Єлецькому — у сінях проходила співанка. Підлога в них кам'яна. Але повитирана за довгі роки ногами тих, хто тут жив. Як глянути — то ямки і долинки, ямки і долинки. Великі плити зміцнені цементом — і на цих місцях долівка не була стерта і утворювались наче гірські хребти, по яких ступаєш обережно, щоб не звихнути ногу. А коли почали розучувати церковні співи про те, як стародавній Ізраїль переходив Червоне море, то [підлога] хвилями застиглими видавалась...

Без дати

(...) Отец часто рассказывал нам о своей тяжелой молодости. Его отец, а мой дед Тимофей, никак не хотел его учить. Этим воспользовались два его родственника: диакон пообещал Тимофею, что если Григорий послужит срок над Десной у него 2 года, то он (диакон) отдаст его в училище. Будучи еще мальчиком, отец чистил конюшни этому диакону без всякой перспективы на обучение его в училище. Тогда воспользовался второй родственник — поп из села Семиполок — взял к себе молодого Григория. И снова — те же конюшни — и больше никаких результатов.

...За одну ніч, було, верхи через Броварський ліс у Київ по фарби, не раз од вовків утікав. Вирвавшись од експлуататорів-родичів, уже парубком, батько заходився коло коней учити катехізиса. На дяка склав іспит, здається, у Веніаміна, архієрея в Чернігові.

Батько дуже любив співи й музику.

Мало тямлячи в камертоні, він страшенно був засумував, як по дорозі в Н[ову] Басань загубив цю магічну річ. Коли ж на весіллі закричали на все село кларнет, тромбон з барабаном та скрипкою — батько цілу ніч сидів на призьбі і все слухав. Ходив також батько і на іменини до Раковича — послухати військову музику з Козельця. Слух у батька був дуже тонкий. Це не тільки щодо співів. Було, увечері на призьбі: а цить, Павлушо, он чугунка на Бобровицю їде, чуєш, як торохтить? Звичайно, я не міг так напружити слух, тим більше, що Бобровиця від нас — 18 верстов.

Батько дуже любив читати «Тараса Бульбу». Ще як я був малим, у нас у хаті на стіні висіла лубочна картина «Переяславська рада». І батько, було, показує пучкою на запорожця, що з лівого боку на якомусь пню, чи що, сидів: — Оце полковник Тичина. — Можливо, що це була романтика, хоч правда, у так званих «Полуботківських міліонах» було й наше прізвище. Любив ще батько пасіку, садівництво. А всі його листи до нас часто кінчалися до прикладу.

Батько грав на гармонію, учив мене імітувати дзвони Лаври й руської церкви. Тоді якраз я з батьком проїхав був через два міста — Київ та Чернігів.

Без дати

Кокотюха розповідав таємно, як при переодіванні мощей святителя Феодосія (при замкненому зсередини соборі, в присутності архієрея й декількох священнослужителів) йому впало в око, що п'ятка Феодосія згнила зовсім.

М. І. Подвойський (серед тенорів) розповідав упівголоса про це. А я, як роздатчик нот, кладучи на ослін, що коло них, усе це чую.

Без дати

В період життя у Тройці

Робітник свічного заводу Максименко, а також баритон Іасон.

Пожежник — старший брат Альоші Юценка. Він нам під балалайку співав «Отречемся от старого мира». Від нього ж я почув фразу, як жандарми учаться стріляти в людей на чернігівському глинищі, тобто — розстрілю[вати]. (Це, очевидно, десь за б[увшою] дачею Тіволі).

Книгоносець Успенський (під гітару):

Ночь тиха. Лови минуты...

Трудно сказати, чи належав він до якоїсь революційної організації, а чи просто...

Без дати

Якраз же саме ремонт гуртожитку.

Та замість 2-х тижнів — тягнувся він 2 місяці.

Повиносили залізні з жерстяними перепонками ліжка. Встановили у дворі своєму (внутрішньому) коло архієрейської конюшні. На голих дошках спали, бо й матраци в ремонт пішли.

Уночі бугай (з хазяйственного двору випускають).

Аркадій спав на даху (кілька разів). Там, де два дахи сходяться під прямим кутом і така утворюється ніби долина.

Спали ми на каштанах за дзвіницею, пристроївши дошки на вітах.

Галдарейка.

Спали на возах у сараї поряд з убиральною. Написи на стіні. Біля завалених печер насупроти Іллінської церкви цілий день сиділи.

І, нарешті,— «вам черга співати» в підземній Іллінській церкві.

Без дати

До... «Моє дитинство» (У Тройці)

Понеділок чи вівторок. Саме був перший тиждень великого посту. Нам, співакам-хлопчикам, треба було говіти. Але ж перед говінням (у неділю) ще цілий тиждень треба на поклони ходити. Уранці, о 7-й годині, як тільки задзвонить «постовик» (а цей же дзвін такий якийсь був противний!), ми зараз же схоплювались з-під холодних потертих ковдр і, не пивши чаю, йшли до «домової», так званої «теплої», що при архієрейських покоях, церкви. (Бо великий собор на всю зиму й напровесні закривався і там уже не правили зовсім).

...Напівморок у церкві... На криласі (лівома) щось давно читають. Аж ось у чорній епітрахилі із вітаря виходить ієромонах і — як тільки почне молитву св. Сирини і «Господи и владыко живота моего», — як тут же вся церква одразу на коліна падає (то не просто стає на коліна, а падає), а потім уже й головою до підлоги... Що я відчував, як падав на коліна? По-перше, дійсно чогось страшно було: ось тут тебе бог, мовляв, так зразу візьме та прикончить! А в той же час лізло в голову всяке. І я іноді забувався підвести голову тоді, як

усі підводили. І, як на зло собі, підведеш голову, а тут — ієромонах: ти знову мусиш падать головою вниз. А ми ж саме в класі тоді в бурсі учили вірш Пушкіна «Молитва Єфр[ема] Сирина» — і я її, не слухаючи, що бурмотів ієромонах, повторяв собі: «Отцы-пустынники и жены непорочны...»

А це в один із таких ранків з «поклонами» я думав ось про що. Як би його так зробити, щоб одержати одного карбованця — того, що сестра мені Проня раптом прислала? Але ж (от гріх який) — повістка ще звечора чогось запала була за ліжко мого товариша, під його койку, а він саме упісявся, повістка поруділа, я її висушив...

Без дати

В Єлецькому

З корзинкою до пристані Мик[олу] Ілліча проводжали.

А ми за возом — у Тройцю, на нове місце.

У бані мені гидко чомусь, як регент свіже яйце собі на голову розбиває.

Мені гидко, коли регент репетитрові розкажує, що йому досить уранці зимою ступити босою ногою на голу підлогу (без килимка), як у нього уже нежить.

Мені гидко, як регент лисичими очима (чорними, вузькими) то наліво, то направо ворочає, оглядає, а губи у вусах і бороді широкій по-злючому складаються, неначе хвіст у курки, а потім губи його розтуляються — нечутно хіхікає, хитро, тишенько.

Мені не подобається хода регента, коли він з текою під пахвою йде вуличкою (всередині мона-

стиря) до архієрейських покоїв і його зад по-жіночому хитається — то вправо, то вліво гойдається...

Без дати

Мик[ола] Ілліч Подвойський — і Леонід Глібов (власне: Подвойський — про творчість Глібова, його розповідь нам, коли ми спиналися на колючі залізні копія огради круг могили байкаря і розбирали вірш український, висічений золотом на пам'ятнику)...

Без дати

1901?

У Єлецькому

Два пункти було, куди наш хор мав їхати на освячення церкви: у Вихвостів та у Локнисте.

Але зараз моя пам'ять не зберегла в точності, в яке саме село їздили ми. Знаю, що це було взимку, морози люті стояли, на санях їхали (ноги в соломі) і так же перемерзали, що й не знати як! За селом, пригадую, була замерзла річка — і по льоду переїжджали. Розташувались по хатах. І там я по обіді вперше почув від наших же співаків пісню «І лід тріщить, і вода плющить» і як «кум до куми судака тащить». Початок цієї пісні для мене, малого, чогось здався якимсь нечистим...

Без дати

До моєї «Автобіографії»

Подвойський Микола Ілліч водив нас, хлопчиків, у театр. В Чернігівському театрі я, не одриваючись, дивився «Ревізора» Гоголя і потім «дома», у монастирі, розігрував перед усіма хлопчиками роль Осипа. Також ще одну п'єсу пам'ятаю, назву якої забув, але пригадую, що на сцені ми побачили самого Кутузова в оточенні генералів. І, коли спустилась завіса (а вона в Чернігівському театрі

спускалась, а не розсовувалась), ми всі плескали в долоні, а Микола Ілліч у долоні, приставлені трубою до рота, на весь театр викликав артистів: «Помпадурський! — кричав він.— Помпадурський!»

Водив також М[икола] Ілліч нас і в цирк. Анатолій Дуров. Клоун. Танець «Кек-уок».

А через рік ми вже свій «театр» завели у себе в Троїцькому монастирі. Із простинь поробивши завісу й куліси, ми грали «По ревізії» Кропивницького (я виконував роль Гараська), «Як ковбаса та чарка...» (виконував я роль Шпоньки). Взагалі, мені комічні ролі подобались — і я, змінивши голос, витворяв таке, що всі за боки брались...

Без дати

Єлецький хор

На лаві увечері вийшов я із келії посидіть. Сидючи, лапнув під собою лаву, а її, чую, і рукою обхопити не можу. Ціла пластина товстенна. Уже обшморгана вітрами й пальцями людей. Моя келія — якраз навпроти того завороту оградки, що огороджує могили — навколо собору. А їх тут сотні. Над деякими, де пам'ятники, лампадки миготять. Сиджу. Слухаю. А десь далеко-далеко ледве долітає свист паровоза. Це ж наш чернігівський вокзал, що аж за мостом, за Десною. Так сумно він погукує-свистить. Може, тато поїхав уже? Так ні ж, він ще десь ночує в «странноприймальній» коло Троїці. А в Пісках і мама, і Оксана, і Костик маленький...

Без дати

Давид Ойстрах. «Мой путь», [журнал] «Сов[етская] музыка», № 9, 1958, ст[ор]. 98:

«Сколько бы я ни перебирал в своей памяти, не могу вспомнить себя в детстве без скрипки. Мне

было три с половиной года, когда отец принес в дом игрушечную скрипочку...»

Так починає свою автобіографічну розповідь Давид Ойстрах.

Скрипки дитячі робили.

На весілля ми, діти, пробирались у двір чужий, як тільки чули звідки троїсту музику.

(Кобзарів уже в Чернігові я знав добре).
Лірники.

Шарманка з папугою.

Дівчата в селі.
Й парубочі теж співи.

У Києві над горою
З великою булавою.

Батько мій раз пізнім вечором, спершись ліктями на ворота, стояв і слухав незвичайну імітацію парубків (парубки сиділи на колодах, під тинном сусіднього двору) — імітацію «Ліри». В пізніші роки, як я уже виріс, приблизно такий же спів нагадав мені запис Демуцького²⁰: весь контур голосу-заспівувача тримався на квінті...

На трійцю (храм у Пісках):

Із-за гор-гори
Їдуть мазури...
Стук-брязь в віконечко,
Дай коню води...

Гармонію батько привіз із Чернігова[ва].

«Хуторок», «Тече річка невеличка», «запрещенная» — «По синим волнам океана»...

Пилку широку батько привіз із Києва. Повісив її в сінях (це було літньої пори, і двері з сіней до хати майже цілий день не зачинялись). Отже, я, узявши дві палички, показував нені, як дзвонять у Києві (а я вже ж був там із батьком у старшої сестри Проні, що служила в панів). І так я вже надів батькові своїм дзвонінням, що він тільки махне рукою: оцей іще мені Павлусь!

На камені я вуглем малював.

Дід Тимофій.

Книги: на припечку, где всегда лампа стояла, лежала книжка «Киево-Печ[ерская] Лавра». Это мама с односельч[анами]-богомольцами ходила пешком в Киев и принесла оттуда.

Также была книга, которую часто читал нам отец или же моя старшая сестра Поля. Это — «Тарас Бульба».

Автора этой книги я еще не знал тогда.

Сераф[има] Ник[олаевна] Морач[евская].

Однажды зимой зашла она к нам в хату. Это было в воскрес[ение]. Я, набегавшись по морозу (в Тиц[енковой] дол[ине] с хлопцам[и], спускался на «ковганке»...

Нарисованные мной пьяницы нашего «кутка» (тупика улицы)...

— Слух и голос... Везите его.

Отец повез. Попробовали гол[ос].

— Хороший, но сам еще слабенький — пусть в следующем году...

Без дати

Впечатлення от парохода, от Днепра, от Десны, запаха лугов, от вида пасущихся стад, от хлопцев-пастухов, которые при виде нашего парохода бежали по берегу и кричали: «Киньте сахару! Грудочку сахару!»

Без дати

Мик[ола] Ілліч щовечора питава кожного з них *, чи виучили на завтра уроки, і роз'яснював їм те, що було трудним для них і неясним. Одні хлопчики-співаки ходили в гімназію, другі в реальне училище, а деякі в училище міське («приходское училище»), а також духовне училище.

Микола Ілліч Подвойський учив своїх маленьких співаків — своїх духовних дітей:

— Будьте чесні і вірні своєму народові. Учітеся, як заповідав Тарас Шевченко.

(А у нього в маленькій кімнатці стояв гіпсовий білий бюст Тараса Григоровича).

Микола Ілліч казав нам усім: учітеся. Я хочу, щоб із вас повиходили люди! І от ми й бачимо, що учні Миколи Ілліча Подвойського стали ученими, критиками, письменниками, композиторами, академіками, а такі, як композитор Григорій Гурович Верьовка, об'їздили з своїм Народним хором і дві Німеччини, Болгарію, Фінляндію, несучи в світі українську народну пісню...

Без дати

1906

Батько помер.

Телеграми прийшли мені й Євгену.

Увесь поїзд здавався мені наповненим печаллю.

На другий [день], як поховали батька, я пішов на свіжу могилу. Там уже на колінах стояла мати,

маленькі сестри мої Саша й Наташа принесли батькові снідять (у мисках і в тарілках), і мати все це поставила на могилі, сказавши: нехай старець чи странник якийсь це знайде.

Мені цей звичай народний дуже подобавсь.

Без дати

Спочатку захоплення «кодаком» — власне, не їм самим, а тим, щоб його якось купити. До речі, я так і не спромігся купити його (1 крб. коштував нібито, за газетними об'явами, але газети були не чернігівські, отже, за Чернігів вони не відповідали!). В Чернігові «кодака» не знайшлося. Потім було захоплення стрілянням із пістолета — не справжнього, дитячого, малюсінького. А потім — пароплав у кориті та вертеп (Микола Ілліч), а потім військова муштра, збирання трав та камінців, потім — крадіжка горіхів у архієрейському саду, порічки і холерини, бібліотечка власна в сундучку, потім театр, та самодіяльність, та цирк, потім видання [рукописної] газети «Лопар» та «Метелик», потім — оркестр із картонними сурмами, лірники й бандуристи. «А ти ж аристократ!» Гра в чоловіка і дружину. По рибу, Білоус (дача Шестерикова), луна в лісі — монахи горілку п'ють...

Без дати

В середині червня місяця 1907 року, після закінчення мною чотирьох класів Чернігівського духовного училища, я перейшов у перший клас семінарії. А саме ж у цей час і голос мій почав спадати, і я вже перестав співати в Троїцькому архієрейському хорі. Отже, ціле літо жив я в Пісках (Ваня продовжував те, що й батько наш, — робить по службі), а мене запросила Серафима Миколаївна шкільну бібліотеку переписувати. Я там випадково знайшов книж[ку] Бйорнстєрне Бйорнсона.

М. І. Жук вперше повів мене (з деякими друзями моїми семінаристами) до М. Коцюбинського.

М. І. Жук передав мені листа від М. Коцюбинського з острова Капрі.

М. І. Жук повідомив мені (а я саме йшов із нотами під пахвою до семінарської церкви — бо я ж був регентом на всенощній) про смерть М. Коцюбинського.

М. І. Жук напровесні водив мене на виставку картин і графіки (своїх творів і польських) на Валу, в літньому театрі.

М. І. Жук розповідав нам із Кривош[есм], В. Елланом у малювальнім класі про Станіслава Виспянського ²², який був директором Краківської Академії мистецтв. (Сам же М. Жук учився в ній).

М. І. Жук, що в бурсі вчився я в нього малювати... М. І. Жук малював ікони таким чином: спочатку небо вимазував, а потім чоботи й ноги святого, а потім доходив до пояса і перебігав до сіяння круг голови святого, а потім саму голову починав зверху, а потім уже й бороду, і т. д., і т. д. — усе це М. І. Жук висміював перед нами і передавав нам досвід Виспянського й його принцип малювання: декоративний фон із непомірно збільшених рослин у розрізі.

Я саме тоді, будучи учнем, завідував малювальним класом, бо й сам малював і готувався вступити до художньої Академії в тодішньому Петербурзі, але не вступив тільки через те, що коштів не було

проїхати до Петербурга на іспити, а тим часом після закінчення семінарії загрожувала мені перспектива попасти солдатом до ц[арської] армії,— отже, я ладен був вступити до першої-ліпшої школи в Києві, а саме — подав прохання до Комерційного інституту.

Мешкаючи на Солом'янці, я весь час ходив через пугі залізничні до міста...

Без дати

От увольнення из семинарии защитил меня ректор семинарии Баженов — потомок архитектора Баженова, автора реконструкции московского Кремля.

Ректор благоволил ко мне как к регенту семинарского хора.

По совету Баженова (а он сам в прошлом был регентом Киевской духовной академии), наш хор, вместо устаревших песнопений, исполнял произведения Глинки, Чайковского, Римского-Корсакова, Ипполитова-Иванова, Гречанинова, Кастаньского, Чеснокова...

Таким образом я удержался в семинарии,— а на «субботы» к Коцюбинскому ходил по-прежнему, хотя и с предосторожностью.

Без дати

[1914 року] улітку

В статистиці.

Ціле літо на підводі та по селах.

Записував од підвідчиків (найнятий на місяць в одному повіті, а потім другий в іншому повіті) прислів'я.

Записна книжка пропала в час находу на Україну гітлерівських людоїдів.

Зупинялися на кілька днів по містечках та селах і хуторах.

Без дати

1914-го улітку

Дорогинка²³ (історію заворушення її селян я від учителя записав). Носівські степові хутори, носівські лісові хутори. Ніжинський майже весь повіт. Галиця, Монастирище. (А Кагарлик? На мапу гляну).

На степових хуторах діди з ціпками.

— Що за напасть така? для чого це?

Люди здебільшого перепис наш, перепис оціночної статистики, приймали як щось небажане й страшне.

Я їх заспокоював, бо розмовляв з ними українською мовою і вони мене розуміли.

Без дати

Сторінка мого життя

Як я по-серйозному хотів з диригентства свого перейти на диригента оркестру симфонічного. 1921 рік.

Моя подорож 1920 року з капелою К. Стеценка на Україні воскресила в моїй душі бажання повернутися до диригування хорового. Мій хор в 1921 році — і окремий хор Гр[игорія] Гур[овича] Верьовки, мого товариша по Троїцькому архієрейському хору, — и вот, поскольку эти два хора были в одном и том же районе, мы решили их объединить.

Зарегистровананы они были в Главполитпросвете.

Без дати

Уловити присутність музики Бетховена в душі К[ирила] Г[ригорови]ча.

«Егмонт»*.

...такти за рахунком від початку. Allegro²⁴ — це немовби по драбинках збираєшся на саму гору, а слідом за цим, торкнувшись рукою висоти, зараз же спускаєшся драбинками вниз. Наївним це видається для музикантів, але ж я передаю тут тільки враження своє від найчудесніших музичних ходів Бетховена.

Безвільний романтизм, відірваність від життя... Все це, чим жили пізніше імпресіоністи, Бетховен відкидав.

(Е. Браудо. «Бетховен», ст[ор]. 38).

Без дати

М. Леонтович сказав, як ми були в його хаті — а йому ж було ще за кілька днів до нашого приїзду (всієї капели) передано мою книгу «Плуг», —

Не може ж так бути, о, я чую, я знаю,
під регіт і бурю, під грім од повстань
од всіх своїх нервів у степ посилаю —
поете, устань!

1919 [року написано ці рядки]. Із кн[иги] «Плуг»,
[вірш] «І Белий, і Блок...».

Без дати

Як у Стеценка, так і в Леонтовича великою невлаштованістю в їх творчості були другорядні, а то й зовсім третьорядні автори текстів. Друкувались уже й тоді в газетах та журналах — і Василь Блакитний, і Василь Чумак. Але жодного твору їх не взяли наші видатні композитори.

* Музичний твір Бетховена, що його в юнацькі роки (в 1910 р.) виконували П. Тичина, Г. Верьовка в складі самодіяльного симфонічного оркестру під час концерту в Чернігові. Кошти від концерту пішли на допомогу політичним засланцям.

Без дати Про «Мечты и звуки» сам Некрасов згодом в повісті, що відноситься до 1842-го або й до 1843 р., каже: «...ні тіні життя, ні щонайменшої ознаки дійсності...»

Без дати Взяти «Новый мир» за серпень 1958 р., повість «Джаміля» Чингіза Айтматова.

Його повість Луї Арагон переклав на французьку мову й передмову написав до неї.

(Див. ж[урнал] «Культура и жизнь», № 7, 1959, стор. 39).

Без дати Якщо я не відчуваю запаху квітки свого краю, то я не відчуватиму квітки й другого краю.

1959 року,
вересень *Замітки для майбутньої книги «Як я писав»*

«Іній»

Цей вірш піднаголовку не має. Я б поставив під ним наголовок «Станси»... Ми, як новатори, не повинні глядіти на те, що станси, мовляв, тільки певним розміром пишуться. З якої це речі, справді? Хіба старі, давніші форми ми не маємо права зміняти, чи як? Адже настрої тут стансів? То чо-го ж тоді й не назвати їх стансами? Вірність старині — дурниця, якої я не додержуюсь.

Писано в темноті, в сумерки, без світла.

29/IX—1959.

Без дати

На зупинці

Із клена тихо листя опадає: немовби й без вітру одне по одному, поволі, коли йому самому захо-четься...

А там далі — акації. Каштан уже верхів'ям підгорів.

Без дати

Завжди цікаво те, як письменник починає свій твір. З цього ж бо яскраво видно: від чого письменник відштовхується і на що саме настроює він своїх читачів. Можна б було щодо цього силу-силенну навести прикладів. Я приведу їх тут — тільки деякі з них.

Ненавистю до визискувачів і до царя з перших же абзаців повісті «Мати» Горького увесь цілком заражається читач, коли він читає, як, покірні заклику фабричного гудка, люди «із маленьких сірих домів вибігали на вулицю, неначе злякані таргани», як після закінчення роботи «фабрика викидала людей із своїх кам'яних надр, немов спрацьований шлак».

Ненавистю до царського режиму проймається читач після перших же абзаців оповідання Коцюбинського «Що записано в книгу життя», ненавистю й огидою до багатіїв і ситих, через яких мусять голодувати бідні.

...Ось як звучить початок нарису Десняка під назвою «Ненависть»:

«Вперше я їх побачив десятирічним хлопчиком у квітні 1918 року. Картина та врізалась в мою пам'ять — живе й досі.

Вони піднімалися на узвишшя мого рідного села з Макошинського шляху, озброєні до зубів, з картами-десятиверстками в руках. Їх вела на Україну Центральна рада — збіговище зрадників, буржуазних націоналістів.

Загін зупинився в селі. Ввечері німці почали діяти.

Троє стали біля двору Кальченка:

— Давай свиню!

Господиня, дрібні діти впали на коліна:

— Одна, не беріть, нам жити треба!..

— Цурюк! — єдине слово, вимовлене німецьким офіцером.

Багнети скеровано в груди господині, на плечі їй упав приклад, притис жінку до землі.

Візьмемо приклад другий. Ось як збуджує в читачах радість за Радянський Союз Олесь Гончар на початку свого відомого всім твору «Прапорносці»:

«Кордон! Ми повернули сюди, і вартовий став на тому самому місці, де він стояв 22 червня 1941 року. Ми не забули нічого, але багато чого навчилися. Ми живі, змузнілі й досвідчені.

А чи живий ти, ворожий авіатор з залізним хрестом на грудях, ти, який у ту далеку чорну неділю скинув на цю прикордонну будку першу бомбу з свого літака?

Чи думав тоді ти, що не пройде й трьох років, і бійці нового, народженого битвами 2-го Українського фронту в своїх зелених гімнастерках знову з'являться на берегах цієї ріки і перепливають її?»

І ще один приклад.

Ось як збуджує у читачів гордість за радянську людину Яків Баш на початку своєї повісті «Професор Буйко»:

«Є люди, що їх у всьому хочеться наслідувати. Такі люди мають у собі якісь особливі, внутрішні чари. І де б це не було — чи то на роботі, чи в побуті, який би смуток не облягав тобі душу, але досить з'явитися такій людині, досить тільки заговорити з нею — як весь сум, вся туга одразу спливає, в серці спалахує радість і життя стає привабливим.

Таким був професор Буйко».

Без дати

В 1919 році критик говорив:

Вже

на все

ваше (тобто вороже самому критику.—

[П. Т.] нам позакладало.

Годі.

Минулося.

Ми вчені (вже).

(Із ж[урналу] «Мистецтво», 1919 р.)

Але: хіба основне завдання наше повинно полягати в тому, щоб нам позакладало і щоб ми зовсім не чули, що діється в світі? *Навпаки.*

Все треба чути.

Все треба знати.

У своєму вірші «Мій травню золотий» я писав (1946 р.):

Мій травню золотий, зелений травню!

Ми знов свою почули силу давню!

Ми знов у музиці, металі й житі.

Хай в'януть недруги лихі.

Ой, скільки шелесту у світі!

Ми все те чуєм — не глухі...

Справді! Не закладати (вуха, а навпаки!).

Без дати

Про пісню

Пісня і фейлетон.

Пісня повинна нас піднімати над побутовщиною.

Фейлетон — навпаки — цупко тримає нас в побутовщині, хоча й дошкуляє.

Тому не треба в пісні зайвої — тим більше побутової — деталізації. *Пісня повинна давати синтез.* (Це однаково стосується й до пісні побутової — приклад: «Пісня про Купер'яна»).

Пісня і епоха.

З епохою міняється й пісня, тимчасом як ми часто хочемо саме дати таку пісню, щоб вона нічим не відрізнялася від народної пісні. Це помилка. Пісня мусить відрізнятись — на це є причин багато і економічного, й політичного, й іншого порядку...

Зміст і драма [тургія] пісні [овинні] [бути] глибоко національні.

Зміст класовий.

Образи пісні [овинні] корінитися в народі.

Отже, ясно, чому саме *пісня інтелігентська* (Апухтін, К. Фофанов, Микола Вороний, Блок, Олесь, Я. Савченко, Петніков) не може бути досягненням народу. П[існя] інт[елігент]ська — вузька, дрібна, щемлива...

Пісня і частушка.

Всяка пісня коріниться в імпровізації, але єсть епохи, коли нема часу творити, епохи переходові — тоді пісня, так [би мовити,] замерзає на своїй початковій стадії...

Частушка, наприклад.

Отже, частушка — не є щось особливе від пісні — це *пісня*, від якої родиться пісня. Афористичність частушок говорить за те, що це уламки пісні саме політичної (та й побутової теж), отже, філософія їм потрібна, синтезування. Синтезування ж, як я казав уже, не встигає відстоятись. (Можлива деяка аналогія з *рубайят* ²⁵).

Часто буває: ті, що потерпіли на поезії, і у них проза поетична. Бо всю вони силу поезії переносять у свою прозу. Гоголь, Коцюбинський, Йогансен, Оксана Іваненко.

Йогансен — [проза] наставницька.

Ок[сана] Іваненко — лірична.

Перший досягає свого стилю безнастанним стислим ствердженням, які ідуть одне за одним.

Другий автор — запереченням і тільки запереченням...

1959 року,
травень

«Оця порепана на глибині земля...»

Ці слова приснилися Ліді з 1/V на 2-ге (1959 [року]). А якраз же 1 Травня ми були — разом з іншими — на обіді... Там під час свого короткого виступу (усі ж виступали — коротко, тепло й прекрасно) читав новонаписаний вірш «Юності непереможний дух».

У цьому вірші є слова:

Багата будь ти, земле наша, нене!
Люблю твоє поритеє чоло!..

Оці ж слова, у зміненому вигляді, й приснилися Ліді...

Без дати

Отец учил нас стоять за правду, за справедливость.

Однажды, — рассказывал нам отец, — когда еще был он восьмилетним мальчиком в услужении у священника из с. Леток, его потрясла такая несправедливость. Крестьяне, лошади которых забрели было в овес поповский, падая на колени и целуя покрытые пылью сапоги попа, просили возвратить им лошадей и не лишать их куска хлеба. Но поп с канчуком в руке упорно стоял на своем. Тогда мальчик Григорий бросился к попу, вцепился в его руку зубами и в иступлении начал кричать, что крестьяне не виновны и что лошадей их надо отпустить. Но за это Григория поп жестоко канчуком отпорол тут же, при крестьянах.

Это было приблизительно в годы освобождения крестьян от крепостной зависимости.

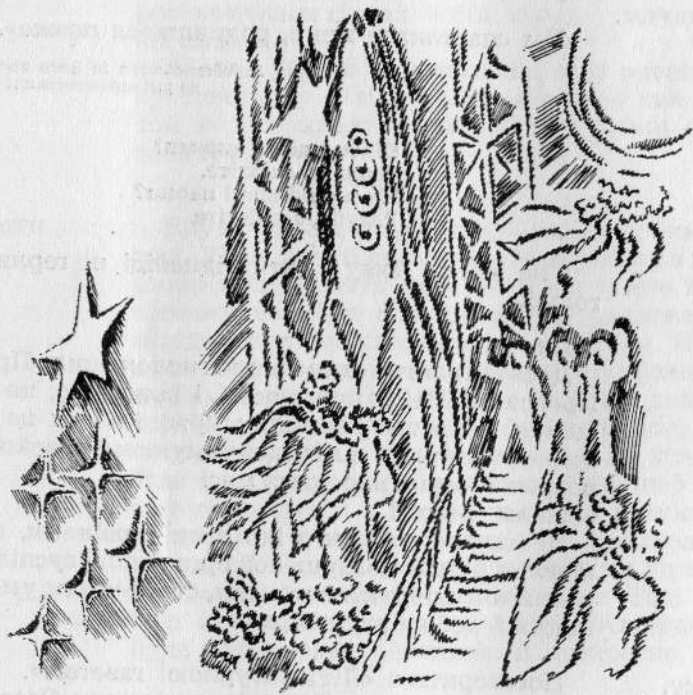
Без даты

«Я прежде стал революционером, чем писателем, и когда взялся за перо — был уже сформировавшимся большевиком. Несомненно, от этого и мое творчество стало революционным».

А. Фадеев.

А у нас, письменників, буває й навпаки.
І навіть у наш час...

1960-1967

Без дати   Справжнього поета наша епоха не може не торк-
нути в серце.

Без дати   «Почему я пишу? То, что у меня на сердце, дол-
жно найти себе выход. Вот поэтому-то я и пишу».
(Ромен Роллан. «Мысли Бетховена», т. 2. 1954,
стор. 71).

Без дати   «Вы счастливее меня, родившиеся позже».

Слова Лобачевского із його звернення
до університетської молоді.

Без дати   Щастя, де ти живеш?
Горлиці, скажіте.
Чи в полі вівці пасеш?
Голуби, возвістіте.

І не могли йому * дати відповіді ні горлиці, ні голуби.

Про щастя.

Досить взяти одне лише положення Проекту Програми КПРС про щастя, і воно вже, це положення, обростає образами; краще взяти це положення з кінця, а саме: ідеї комунізму завойовують розуми й серця народних мас.

Яким чином?

Не шляхом війни з інш[ими] країнами, а прикладом більш довершеної організації суспільства, розквітом продуктивних сил, створенням умов для щастя й добробуту людини.

1960 року,
лютий

Поговорити з «Літ[ературною] газетою».

Нехай доручать Льву Адольфовичу Озерову (в Москві) заїхати до Павла Сениці на Подсосенський

провулок і написати про нього для «Літ[ературної газети]».

Бо чорти-егоїсти із Спілки україн[ських] композиторів зовсім його забули.

Вночі 6/II—60.

Без дати

За ніч — снігу напало. І на деревах саду, на розкарячених гілках — білі ковдри, скачані в трубки, лежать.

А одно дерево — далеко від себе одставило гілку товстюцю — гілку під снігом, — і так, немовби той кореспондент, на піднятому коліні щось собі записує...

Без дати

Внутрішній світ дитини — надто тонкий і ніжний. У цім його й складність. І не кожен з письменників може знайти вхід до нього. Чисте й попервісному жадібне сприймання у малятка чи вже в підростаючих хлопчика та дівчинки. На всі навколишні явища дитина дивиться широко розплющеними очима. Так же само повинен дивитись на світ і дитячий письменник. Але для цього потрібно не пригинатися в своїй творчості до дітей, бо це буде фальшу, а потрібно тільки одно: щоб письменник тісно зрісся з дітьми, щоб він розумів кожен їх крок, кожен натяк і намір до здійснення ними якоїсь дії. Тоді про пісні, розповіді чи вірші даного письменника заговорять самі діти. Тоді і тільки тоді їх ми голос почуємо, їхні переживання. І це буде натурально. Правдиво й прекрасно.

В українській радянській літературі багато працює видатних наших письменників: повістярів, казкарів, драматургів, поетів. І серед цих останніх одним із найкращих є поет Валентин Бичко.

Без дати

Люди завше вважали сонце за свою старшу, чудесну, здебільшого добродіючу силу,— так само вважаємо і ми, й зараз уважаємо ще й більше,— але ж відповідно з поступовим розширенням відкриттів наших учених, як також і учених інших країн, про незміримі глибини, чи висоти, чи бокові коридори космосу (бо в космосі ж аж надто умовним буде поняття про висоту, про низ і про бокові сторони), наш[ому] рад[янському] народ[ові] захотілося іще і побратись із сонцем. І ось здійснилось це: уже із Рад[янського] Союзу злетіла космічна ракета й, обминувши Місяць (бо він же нікуди не втече),— просто стрімголов увігналася на орбіту, яка круг Сонця йде. Хіба ж це не дивовижно? Хіба ж...

Усі народи на Землі — аж на здибочки встали од зачудування...

Без дати

«Від Шевченка повинні ми взяти те,— писав я в 1940 році,— без чого ми, письменники, поети, диxати не можемо, а саме — *політичну поезію...*»

(«Сила Кобзаря», т. III, [стор.] 128—129).

Я стою й зараз на цьому.

Хай мене як завгодно називають скороспілі критики: відсталим, позбавленим нюху та очей, що я, мовляв, малувато приділяю уваги фіалочкам, анютиним глазкам... Я — без нюху? Ну, що ж, продовжуйте й далі так думати про мене. Я — без очей? А ви самі протріть свої очі, товариші критичні скороспілки-недоспілки...

Без дати

Щодо форми у молодих.

Їх пристрасні думки й слова не можуть передати себе в повільних темпах довгих багаточастинних поем.

Пристрасні думки й слова вириваються з гарячої душі, вони зараз же хочуть знайти своє оформлення.

Ось через це: поки що не в лірику тонку, а в епос розповідний, а в маршові звучання впадає, в заклики, у величні ораторії...

Без дати

У Дан[ила] Філ[оновича] Коцюра — я і Поля.

За сволюком — книжечка.

Тексту — один рядок: «Катерино, серце моє...»

Пушкіна, Жуковського, Лермонтова, Л. Толстого («Скільки людині землі потрібно») [я вже читав]. Бо в шкільній бібліотеці вони були. Тараса ж Шевченка не було...

...А ось мене батько повіз до Чернігова (багато ж дітей, — а вчити всіх не було за що. Одна тільки втіха, що у всіх нас — як хлопчиків-братів, так і в сестер — чудовий слух і голоси хороші).

— Ану, ходім у келію Миколи Ілліча, — пробує голос регент Єлецького хору... Присутній і високий, з білястими вусиками семінарист у сірій тузурці з посрібленими гудзиками. У келії одне вікно, маленький столик. У стіні (ніша) для хліба й чашки. В куточку — залізна койка з подушкою, прикрита облізлою шерстяною ковдрою. А в кутку, що від дверей, — шафа, а на ній... ой же ж і знайомий чоловік у шапці. Ага, це ж той, що я його і у Данила Коцюра у книжці бачив. І мені згадалось:

Катерино, серце моє...

У Тройці. Я вже в 1 класі бурси (духовного училища). Усі ми за возом ішли з Єлецького аж до Тройці. І Микола Ілліч... пилуки не було... за возом... І ось я бачу, як М[икола] Іл[ліч], поряд із возом ідучи, на дорожніх вибоїнах підтримував

рукою зав'язане у велику хустку біле погруддя Тараса в шапці (з каменю чи, може,— думав я,— з глини, бо ще не знав і самого слова *ginc*)...

Отець Іоанн Поммер. Він жив за стіною. Після закінч[ення] дух[овної] акад[емії] він постригся в ченці. І от-от, через якихось два-три місяці, мали його підвищити на ієромонаха, а потім на архімандрита, щоб потім уже й на єпископа.

Одного разу я, повертаючись із додаткового уроку малювання в бурсі, купив по дорозі на Лісковиці на рундучку на три копійки сала. Бо голодний був. Та й добре ж знав, що трапезна наша у Тройці вже на замку. У нашому приміщенні, де кругом столу попід стінами койки, я висунув до половини свій ящикок у столі (а їх було по числу койок — дванадцять: шість по один бік стола і шість по другий) і, читаючи книгу, що дав мені мій товариш по класу Іван Єфимовський, складаним ножиком одчикував тонюсінькі листочки сала й разом з кришками від чорного сухаря кидав їх до рота... (Не закінчено.— *Уп.*)

1960 року,
квітень

Землетрус у Чілі

Що є смерть спокійна? Що є смерть нагла у бою?
І що є смерть стихійна?

...І верхні шари Землі, стискаючись, стають диба, зсипають кладовища, мов з дошки сміття вниз: шари землі, перевертаючись, пресують — халупи, хмарочоси й санаторії, живих людей, кістки та черепи аж десь аж там, на незглибимій глибині, на дні землі — де не санаторій вже, нове вже утвориться місце відпочинку на цілі століття вперед — для продумування не зрозумілого на перший погляд струсу, для осмислення приписаної великим

законом руху життя Зміни, для незалежного запровадження в данім секторі землі мовчання, яке, одначе, не є мовчанням абсолютним.

6/IV—60 р., уранці.

Без дати

«...Группа русского языка разучивает новую песню:

А я цветов нарвала
в лесу на бережку.
Березка мне кивала,
кукушка куковала —
«ку-ку!».

(Ж[урнал] «Болгария», № 6, 1960, ст[ор.] 27).

1960 року,
вересень

(1901—1902)

[Іллінські печери]

Після того, як я на Іллю співав у печерах (20/VII), ночами спав я неспокійно. Мені все снилось щось таке... і я кидався уві сні... І... я б ніколи не залишився на ніч в тих печерах. Там душно, там тісно, там страшно!

Там кістки у печурках, абияк, не до ладу складені, поглядають на тебе жалісливо — забери ти нас звідси і поховай у землю — чого ми тут? Задля чого? Там вузький прохід (земляний під ногами, а кам'яний навкруг — по боках і над головою) веде кудись тебе, на поворотах роздвоюється загадково (куди ж його повернуть? і де та дорога далі, а де тупик?). Там печери все вниз тебе ведуть та вниз — куди? І чи далеко вже зайшли? І де кінець йому? Там я кричав би уночі і рвався б на волю. О, виведіть мене звідси, винесіть на крилах — крізь товщу кам'яну, закам'янілу — і поставте на м'який ґрунт землі — в саду, у полі, на березі річки, на городі! ...І я вві сні кидаюся

Без дати

До «Подорожі...»

Євген Григоруk³⁴.

«Марш перемоги», 1920 [рік], Київ.

Читав мені, якось зустрівшись на вулиці.

Без дати

Кожного разу, коли Павло Васильович Гойда раптом зробить рукою заковику в повітрі і почне сам собі усміхатись,— ми вже знаємо наперед, що він от-от якусь штуку нам упере.

Або коли тпрукає губами собі — це вже значить: стережись! — от-от щось мудре вискочить із устен його.

Без дати

Остання співанка

Ол[ексан]др Станісл[авович] працює щелепами, говорить-говорить, в ритм його говорінню — на підборідді клапті...

Без дати

До «Подорожі...»

Споминалося вночі — а вдень я зводив на голос, як Мелаха Мороз співала на порозі своїх сіней, роблячи свою роботу:

А воли — ой да ремигають — ввав...

Без дати

До «Подорожі...»

Ніколи не писав я сонетів заради сонетів. Тобто: якщо й писав сонет — так неодмінно на сучасну тему, а не просто так, як голе наслідування класикам. Мені можуть сказати: — Та як же це так?! Адже й «суровий Дант не презирал сонета». — Правильно. Вірно. Але ж Дант ніколи ж і сучасності не «презирав». (От у чім секрет). Це одне. А друге — це те, що сонет в часи Данта був ще дієвою формою поетичною,— тоді як у наш, скажімо, час

сонет є повторення минулого, а не новаторство. Справді. Чи бачив хто у Маяковського захоплення сонетами? У час Революції!

У час Революції захоплюватись сонетами та октавами — це справжнє назадництво. Це боязнь нового.

Ось вийшла моя книга «Замість сонетів і октав». Чи скажете ж хоч хто-небудь із критиків: чого я так назвав цю книгу?

Без дати

Я згадав цю перепалку тут до того, що й у нашій українській поезії частіше полюбують спокій класичних форм, а не шукання нового. І що гірше всього, що це й серед молодих спостерігається.

Без дати

Ломоносов думкою своєю творчою й науковим поясненням проявив життя — ніколи не був безсилим.

Радищев ніколи не був безсилим. Сковорода — теж (щодо вияснення забобонів особливо).

Пушкін в історії.

Шевченко — згадай його пророцтво в «Журнале»: міркування над винаходом машини Уатта; згадай його агрономічні поради; згадай його думки про Лібельта та ін.

Христо Ботев...

Без дати

До «Подорожі з капелою...»

«Живем комуною» — там відчувається *все* про Леніна, — тільки не сказано...

«Плуг». 1919 рік. Наркомвоєн М. Подвойський. Він про Леніна (розказував мені).

Без дати

До «Подорожі...»

Євген Григоруk³⁴.

«Марш перемоги», 1920 [рік], Київ.

Читав мені, якось зустрівшись на вулиці.

Без дати

Кожного разу, коли Павло Васильович Гойда раптом зробить рукою заковик у повітрі і почне сам собі усміхатись, — ми вже знаємо наперед, що він от-от якусь штуку нам упоре.

Або коли тпрукає губами собі — це вже значить: стережись! — от-от щось мудре вискочить із устен його.

Без дати

Остання співанка

Ол[ексан]др Станісл[авович] працює щелепами, говорить-говорить, в ритм його говорінню — на підборідді клапті...

Без дати

До «Подорожі...»

Споминалося вночі — а вдень я зводив на голос, як Мелаха Мороз співала на порозі своїх сіней, роблячи свою роботу:

А воли — ой да ремигають — ввав...

Без дати

До «Подорожі...»

Ніколи не писав я сонетів заради сонетів. Тобто: якщо й писав сонет — так неодмінно на сучасну тему, а не просто так, як голе наслідування класикам. Мені можуть сказати: — Та як же це так?! Адже й «суровий Дант не презирал сонета». — Правильно. Вірно. Але ж Дант ніколи ж і сучасності не «презирав». (От у чім секрет). Це одне. А друге — це те, що сонет в часи Данта був ще дієвою формою поетичною, — тоді як у наш, скажімо, час

сонет є повторення минулого, а не новаторство. Справді. Чи бачив хто у Маяковського захоплення сонетами? У час Революції!

У час Революції захоплюватись сонетами та октавами — це справжнє назадництво. Це боязнь нового.

Ось вийшла моя книга «Замість сонетів і октав». Чи скажете ж хоч хто-небудь із критиків: чого я так назвав цю книгу?

Без дати

Я згадав цю перепалку тут до того, що й у нашій українській поезії частіше полюбляють спокій класичних форм, а не шукання нового. І що гірше всього, що це й серед молодих спостерігається.

Без дати

Ломоносов думкою своєю творчою й науковим поясненням проявив життя — ніколи не був безсилим.

Радищев ніколи не був безсилим. Сковорода — теж (щодо вияснення забобонів особливо).

Пушкін в історії.

Шевченко — згадай його пророцтво в «Журнале»: міркування над винаходом машини Уатта; згадай його агрономічні поради; згадай його думки про Лібельта та ін.

Христо Ботев...

Без дати

До «Подорожі з капелюю...»

«Живем комуною» — там відчувається *все* про Леніна, — тільки не сказано...

«Плуг». 1919 р[ік]. Наркомвоєн М. Подвойський. Він про Леніна (розказував мені).

Без дати

До «Подорожі...»

«Зараз мушу спішити до Дніпросоюзу (за оперним театром). Там наші підводи».

Перед тим, як виходити мені з нашої хати (на Кузнечній, 107), я кажу Катерині Кузьмівні: — Ну, що ж вам привезти? — Катерина Кузьмівна: — Та що ви там, Павло? — (А потім, глянувши на Ліду, що стояла під грубою і грілась).— А може... як будете в Одесі, то солі привезіть хоч трохи.

Ліда мовчить. Вона, певно, втомилась. Бо після своїх лекцій в інституті та ще ж ходить на Деміївку — як репетитор... Небагато їй платять — а треба ж хоч щось заробить.

Без дати

До «Подорожі...»

Вагон (критий) — для перевозки зерна, цементу та інших вантажів.

«...З обох боків засувні двері й люки у верхній частині кузова».

(Рис. № 13 на ст[ор]. 508 [6-го тому БСЭ]).

Бачу на малюнку:

люки, на щастя, приходяться ближче до ніг, а не до голови, особливо це торкається лівої частини вагона, в кінці якого ще є відкрита (кондукторська?) стояночка з кількома приступцями знизу.

Без дати

Додати до статті про Стеценка капелу

«Stabat mater» Россіні.

Диригував Гончаров (а я був помічником його).

Це — в 1916 році у великий піст в театрі М. Садовського.

Без дати

До «Подорожі з капелою...»

Я взяв з собою бібліотечку підібраних мною для себе книг — цілу в'язку велику. Цю бібліотеку я поклав на полиці в головах у себе (на верхніх нарах я спав поряд з К. Г. Стеценком).

Я з першого ж дня сказав усім: якщо кому яку захочеться з цієї бібліотечки книжку — будь ласка, вона вже в мене розв'язана, беріть. Але щоб знову повертали на те ж саме місце. Бо вони мені потрібні.

Разом з книгами цими — я дещо взяв і з своїх нот, а також і книги та брошури з музики: Саккетті, Ферручіо, Бузоні.

Історії окремих губернь, сіл і міст, а також про декабристів, бо наперед же всі ми знали усі ті пункти, де ми даватимемо концерти.

Без дати

До «Подорожі з капелою К. Г. Стеценка»

Я весь час із Шухевичем³⁵ (тобто з книгою його) жив — на своїй полиці.

Дещо, уривками, ділився з К. Г. Стеценком. Але як тільки помічав, що він дуже вже замислений в себе, — я припиняв свої балачки про книгу (записи) Шухевича.

Зелена неділя та ін.

Без дати

З мого дитинства я багато чого згадував Кирилу Григоровичу. Зокрема, про те, що тільки в архієрейських хорах співалося і діялось, — наприклад, «Омовеніє ног» перед «Тайною вечерею» (це в кінці великого посту), або ж «тиждень православ'я» і проклинання безбожників протодияконом з високої задрапірованої драбини. К[ирило] Г[ригорович] слухав мене мовчки, кивнув головою й ледве чутно обронив: «Містерія». Я теж замовк і одійшов.

Мені здалось, що він з особливим якимсь змістом обронив це слово,— і не зрозуміло було мені: чи він ними захоплювався в дитинстві (так само, як і я), чи він їх уже в зрілий свій вік зненавидів (так само, як і я).

Без дати

До «Подорожі...»

А як часто мені хотілось би стати на чолі хору й продиригувати так, як я диригував семінарським хором (не тільки в церкві. Особливо в ті моменти, як я диригував своїм хором — світськими піснями — в жіночій гімназії. Це — на запрошення самих гімназисток — організаторів свого вечора).

Без дати

«Із капелою Стеценка»

Персі-Біші Шеллі.

Сильно-сильно, дуже та й дуже любив і люблю весь час цього поета!

«Визволений Прометей».

«Ченчі».

Без дати

До «Подорожі...»

Чи любив Кирило Григорович Веделя?

Щось я цього не чув. Із його уст не чув. Хоч і певен того, що й він, будучи семінарським регентом, захоплювався ним. Але ж потім, під впливом народної пісні, розчарувався — та вже ж і Демуцький був.

Народні мотиви, народні ходи в хорових своїх творах — і, зокрема, в творах церковних...

Чи любив він Бортнянського? Маю думку, що любив. Так, як і Шевченко («Бортнянського співали по нотах»). Коли перший цілком у солодкій італійщині, то другий подекуди ще озирається у своїх духовних творах ще й на світську пісню.

От хоча б, скажімо, у творі «Діва днесь пресущественного рождаєт». У цьому його творі кожде музичне положення закінчується на манір світської пісні — в октаву.

Якби Бортнянський хоч раз би та дав пісні закінчення на квінту, як це у Кирила Григоровича в пісні «Ой на гороньці, в золотій корчомці»! А які великі ходи у басів!

Як Кирило Григорович ставився до Демуцького? На жаль, не удавалось мені про це з ним говорити.

Та мені й без того ясно.

1963 року,
квітень

«...У горняка Кривбасса есть одна профессиональная примета: ладони у него, от вьевшейся под кожу железной руды, словно багрянцем покрыты. «Солнце в руках держал», — говорят о таких люди».

(«Правда Украины», 4/IV—63, 2-га стор. «Солнце в руках»).

А чому ж наші долоні, долоні письменників, в тім числі й молодих, не покриваються багрянцем в час вивчення героїчної праці шахтарів, металургів, будівельників, кукурудзоводів, доярок? А чому ж ми не діємо так (під час зустрічей з працівниками, з героями нашої епохи), щоб аж сонце залишалось у нашій душі, — червоне сонце творення нового світу комунізму!

Без дати

...Це моїм слухом схоплювалось у кількох творах — як українських композиторів, так і російських та світових.

Ось перший переклад із звучання ес-ного (кларнета *riccolo*³⁶) в одному місці «Запорожця за Дунаєм», перекладеним на духовий оркестр, аж

тричі—на запитання всіх інструментів—мотив «Відкіля це ти узявся?» — дає короткі, як блискавка, кларнет piccolo.

«Stabat mater» Россіні...

Без дати

Вол[одимир] Самійленко.

У році 1915, коли я жив у Самійленка в Добрянці, я розповідав Вол[одимиру] Ів[ановичу], що ще в 1902 році знав вірш його пам'яті Глібова (на пам'ятнику в Тройці). Щоправда, вірш був без підпису.

Без дати

До кн[и]ги] «Як я писав»

«*Ĉu konas vi mirmuron de c'tili...*» [Вірш мій —] в оригіналі і в перекладі (Nikola Koldajev).

У Добрянці я показував цей переклад В. І. Самійленку. Він не дуже вірив у есперанто. (Бо ж мови знав він! І мені рекомендував їх вчити!)

Коли приходив пішки до мене із Дроздовиці Дмитро Петровський³⁷, я хотів, щоб він послухав переклад мого вірша (він хотів до хати зайти).

— Ну, що ж, покажи! — злегка зневажливо сказав Дмитро і усміхнувся: — Есперанто? А що воно нам дасть?

Я кинувся у хату, щоб журнальчик «Есперанто» показати. Але ще в коридорі я побачив, що якраз тим видертим аркушиком, де вірш мій, молоко накрито. Ольга...

Іще заходив до мене й пок[і]йного] Петра Трубеньова родич.

Без дати

До статті про Тар[аса] Шевченка

Коли я жив у Володимира Івановича [Самійленка], він на бандуру пригравав не раз приспів: «Поет живе в серцях с[в]ого] нар[оду]».

Вірш В. Самійленка «На роковини смерті Шевченка» (1888): «Поет живе в серцях свого народу».
[Виконував] хор (в помешканні муз[ичного] училища в Чернігові)...

Без дати

В. Самійленко. Він мені про Мих[айла] Обачного³⁸ з сміхом розповідав.

Я питав його про Петра Кузьменка, який нашу семінарію закінчив. Та той давно помер.

[Питає] про Гната Хоткевича, про Вас[илия] Стефаника, Мих[айла] Старицького, Олену Пчілку, яка мені лист надіслала.

Він чув про Меланію Загорську, про Соловйових: Оксану й Марусю...

В. Самійленко. «Наша славна Україна». Сам він співав мені під гітару.

Співає — й дещо виправить у нотах, що перед ним. Я з його дозв[олу] списав ноти на ці його слова.

У т[омі] 1 [двотомника В. Самійленка] під цим маршем немає дати (стор. 131).

Без дати

До ст[атті] про Волод[имира] Самійл[енка]

Добрянка, посад. (Брок[гауз] и Ефр[он], т. 20, [стор.] 834).

Генрі Джорж, син.

Старообрядчество. ([БСЭ], т. [40,] ст[ор]. [510], див. «Бібліографію»).

Добрянка.

Лермонтов.

Дм[итро] Петровський.

(Вел[имир] Хлебников, Маяковський),

Без дати

До ст[атті] про В. Самійленка

Я із його бібліотеки брав Гр[ицька] Григоренка³⁹.

(Краса виробів вище, аніж природа).

Перечитував «Війну і мир».

О пісне, о пісне блаженна!

Без дати

До ст[атті] про В. Самійленка

Див.: «Револ[юционна] поезія», стор. 187.

«По поводу положения о Думе» (6 августа)
1905 [р.].

О. Компан. «Питання про заселення України в XVII ст.».

(«Український істор[ичний] журнал», № 1,
1960, стор. 67. (Лоев).

«Бон-Віван...» Про нього я чув іще в 1915-му (а може, й раніше) — від Воло[димира] Ів[ановича] Самійленка.

Вол[одимир] Ів[анович] у шафі своїй, де жужмом запхано було: французькі романи Поля де Кока⁴⁰, обривки струн від бандури, подерті панчохи, сургучу уламок,— знайшов мені дві малесеньких книжечки Бон-Вівана.

У словнику псевдонімів Ол. Тулуба: Л. Глібов—Дідусь Кенир (стор. 11), Капітан Бонвіван (стор. 13)...

В 1929 р., коли мене обрали академіком, я написав про це до... (Пропуск.— Уп.) і дав комусь (уже не пам'ятаю) в Академії. Але вони побоялись кудись його пустити...

Без дати

«З капелою по Україні»

Я нагадав К[ирилові] Гр[игоровичу], як ми з ним ще перед Жовтнем познайомились за кулісами театру Садовського.

А потім — і про В. Самійленка.

Співав я пісню К[ирила] Гр[игорови]ча «Тихесенький вечір» разом з Вол[одимиром] Ів[ановичем], який підігрував на гітарі. (В Добрянці).

1964 року

Подзвонити О. І. Петровському*:

попрохати його зв'язатися із Спілкою письменників СРСР і довідатись, на коли саме у них призначено провести 100-річний ювілей Ованеса Ованесяна (Иоаннеса Иоаннисиана)⁴¹, бо у вірменській (російською мовою) газеті «Коммунист» від... (Пропуск.— Уп.) числа, місяця... — сказано: «у червні місяці»...

1964 року,
лютий

1/ІІІ, чи 2/ІІІ, чи 3/ІІІ, чи 4/ІІІ...—

десь у перших числах березня для Радіокомітету — на 29 хвилин, тобто півгодини, — тема:

«Вплив Шевченка на мою творчість». Що написано мною під враженням поезій Т[араса] Ш[евченка?] Перше знайомство з «Кобзарем» — в дитячі, в юнацькі роки.

Плотник Данило Коцюр.

Через С. Морачевську.

Через М. Коцюб[инського].

Подвойський.

Без дати

В 1914 р. (в Комерційному інституті) — свято Шевченка. Козаки. Володимир Ілліч Ленін писав...

В 1915 [році] у Самійленка жив...

Без дати

«З незабутнього «Кобзаря» я повибрав не тільки справжні приказки, од народу взяті, а й вірші...»
(«Українські приказки й прислів'я», Номис, стор. II).

Без дати

Куліш називає Шевченка геніальним дикуном. Сумцов: у Шевченка «мало совпадений с Пушкиным» (стор. 84).

Ну, авжеж, що мало! бо совпаденій взагалі не може бути.

А може бути лише джерело.

Без дати

«Какая-то штука, которая дымила и пыхтела на Сене, издавая при этом такие же звуки, какие издает барахтающаяся в воде собака, сновала взад и вперед под окнами Тюильри от Королевского моста к мосту Людовика XV: это была никчемная механическая игрушка, выдумка пустоголового изобретателя, утопия — словом, это был пароход. Парижане равнодушно смотрели на эту бесполезную затею».

(Виктор Гюго, «Отверженные», кн. 3, глава 1, т. IV, 1954 г., стор. 144).

А наш Тарас зовсім-зовсім інакше око мав, інший погляд на винаходи, на історію, на людей. Розумом далеко бачив.

Без дати

До ст[атті] «Шевченко в моєму житті і творчості»

Двічі був директором Інституту літератури АН УРСР ім. Т. Г. Шевченка.

У Мих[айла] Коц[убинського]: «На горі Тарасовій...»

У статтях моїх — зокрема: [про] Париж, Лондон, Аберд[ін]...

У Фінляндії.
У Бехера...
У Чехословаччини, де ще подвизались і на-
ціоністичні фашисти.
У Польщі.
В Туреччині (хто з них знав Шевченка?).

1964 року,
квітень

Сьогодні розстанемось

Прокинувся я рано ж, рано. Ковдру скинув. На дворі за вікнами сіро. Небо наче й без хмар, але ще сонця й не чути, бо ж вікна в музеї Леніна не блищать, не одсвічують.

Вулицею ніхто ще не проїжджає, вулицею ніхто не ходить. Ліда спить, на правий бік схиливши голівку. Потиху скочив я на ноги. У коридорі ясно як удень: світло горить електричне в передпокої. Віко од труни за вішалкою стоїть, опершись об стінку. Високе воно. Мовчазливе. Грізне. Хоча смирно стоїть — самого його ще дрімки беруть. Прочинив я двері до кабінету. Вся в білому, аж сніжному, лежить наша мати-матуся Катерина Кузьмівна. Це ж якби не вона, то із мене чи й вийшов би поет. Хвилі вічності все піняться, вишумовують, шумують. Хвилі вічності, нікого не питаючись, десь тебе викинуть на берег — і ти вже маєш можливість ворухитися, оглянутись, посунутись, підлізти уперед. Ну, що наша мати Катерина Кузьмівна із своїх багатств мала? Чесне життя своє трудяцьке, вічну напружену боротьбу за шматок хліба і Ліду. І все це обарвлено було у неї добротою до людей. Не до всіх, звичайно...

Без дати

В 1943 р., коли я з родиною жив у «Новомосковськiм» (готелі), несподівано прийшов до нас Павло Михайлович Губенко (Остап Вишня).

Яка це велика була радість для мене, для Ліди Петрівни і нашої мами — Катерини Кузьмівни! Ми його, як тільки могли, тепло привітали у себе. Першим чином пригостили як слід, я йому подарував (Ліда знає, що саме ми подарували...).

Без дати

Наш обов'язок, обов'язок Спілки письменників, — дбати за молоде покоління письменників, за поповнення Спілки художників слова.

Без дати

Дорогой читатель!

Редакторы настоящего сборника моих произведений в переводах на грузинский язык просили меня написать обращение к грузинскому читателю.

...Это — будто бы распахнутое окно к читателям Грузии.

Нет, не окно, а двери — и поэтому я испытываю одновременно и радость, и строгость встречи с моими писанными в разное время произведениями.

Без дати

Я писал и не раз еще буду писать о большом влиянии на мое творчество со стороны М. М. Кочубинского, а через него — и влияние М. Горького.

Здесь же мне важно сказать (хотя бы и кратко) о том, кто еще из грузинских людей от искусства на мое творчество влиял...

Без дати

Меня просят написать обращение к грузинскому читателю. Какая, казалось бы, простая, нетрудная тема, а вместе с тем я долго не мог подобрать настоящего ключа к разрешению ее... Дать в этом обращении к груз[инскому] читателю бесконечное число фактов из своей биографии — это значило не понять самой темы и сбиться на самовосхваление. Рассказать о том, как я работал над своими

произведениями,— это уже уведет далеко нас от темы непосредственного обращения к читателю. Вот я решил кратко сказать только о том, что, наряду с произведениями моих литературных учителей М. Горького и М. Коцюбинского, на мое творчество [влияло] также [творчество] грузинских деятелей искусства [, оно] дало мне толчок к новаторству в моем творчестве.

И я очень благодарен судьбе, что она дала мне возможность прикоснуться к творчеству гениального сына груз[инского] народа Котэ Марджанишвили (Марджанова Константина Александровича).

Марджанов, работая в те годы на Украине, много способствовал становлению украинской советской культуры.

С Котэ Марджанишвили я встречался часто в Киеве, ибо мы оба [были] в ред[акционной] коллегии журнала украинского («Мистецтво революції»). Что он мне дал? Его постановка Лопе де Вега раскрыла мне новые ходы в своей поэзии — расширила мой круг деяния, умение схватить то, чего ни в одной книге-учебнике искусства не написано.

Еще в детстве моя учительница С. Н. Морачевская много говорила о народе грузинском. В учебнике школьном я видел нашитые на груди — справа и слева наискось каждое — места для патронов. Аулы, сакли, где на крышах жилищ происходили не только [драматические сцены], но и танцы...

В бурсе Черниговской — во время учения там (в детстве тоже) был один из преподавателей — грузин. Он отличался добродушием и особым

каким-то расположением к ученикам, в том числе и ко мне:

— А ты не бойся,— бывало, на экзаменах подбодрял меня,— а ты не бойся; то, что знаешь из заданного,— говори.

Откуда он появился на украинской земле? Может быть, из числа оставленных Елизаветою полков на Украине и расформированных?

Больше всего я понял грузин во время моего студенчества — в Киевском коммерческом институте. Там, в числе многих «громад», существовал [о] и так называемое отделение грузинское. О боже мой, как благородно, как высоко, как гордо показали себя студенты-грузины! Тогда, во время Шевченковских, запрещенных властью, [празднеств,] — ознаменования 100-летия со дня рождения Шевченко! И по сей час еще живы те бывшие студенты-«коммерсанты» грузины, которые, не боясь нагаек казаков, готовы были причислить себя к украинцам, когда их, уже арестованных, допрашивали в полиции. Из них — повторяю — некоторые и до сих пор живы и работают в области искусства, в частности — искусства кино... Это было поистине братство, тесное содружество сплоченных навеки — перед лицом преследований царского правительства.

В. И. Ленин писал об этом в 1914 году.

Без даты

Проще говоря: достаточно было мне увидеть на сцене работу Марджанишвили и хотя бы отрывочно беседовать с ним в редакции, чтобы из его богатейшего новаторства щедро капнули капли и в мое творчество.

Как и в студии Леся Курбаса, где одно время по литерат[урной] части [я работал...].

Ты мой любимый, близкий,
Ты мой брат родной.

С груз[инскими] писателями я ездил на Первый антифашистский конгресс писателей, созванный А. Барбюсом, а также и на [съезд] писателей в Болгарии, где мы вместе говорили о Лесе Украинке (я ездил на гору [Владая] искать ту хату, где жила Леся).

Мне очень приятно, что мою книгу стихов перевели на тот язык, на [котором] писал еще Шота Руставели. На Украине волею судеб поселился и творил Давид Гурамишвили. В детстве, когда я еще учился в бурсе, был одним [из] учителей — грузин.

Вместе с Галактионом Табидзе в Париже язык звучал грузинский...

Какой богатый язык! Мне при переводе из Д. Гурамишвили не хватало причастных форм, деепричастных форм на «аккорд».

Я не знаю, кто ты!

Я не знаю...

Но к тебе моя душа тянется...

Я писал свои произведения, как ты — привык не только читать, но читать и напевать, а то и петь...

Без дати

Ред[акція] жур[налу] «Мистецтво».

Я увіходив до складу редколегії, Чумак, Марджанов та ін.

Без дати

«Витязь в тигровій шкурі!» Руставелі в пере-
к[ладі] К. Бальмонта.

Окремі строфи напам'ять я знав ще за часів сво-
го студентства.

Справитись:

а коли ж саме Президент АН Заболотний скли-
кав першу сесію АН (з виборами)?

Глянути: в бібліотеці на написи на книжках мені
від турецьких письменників.

знайти (там же) Бюлетень Асоц[іації] сходи-
[знавст]ва;

поглянути в анкету і в журнальчик, де знято
М. С[крипника], В. З[атонського], мене та ін.

А в Лубнях перед цим іще були. Коли ж саме?

Я знав про Гурамішвілі ще далеко раніше, бо
брав книгу в Наморадзе «Грузинська література».
Наморадзе давав мені лекції груз[инської] мови.

Не забути, що я ж у ред[акційній] колегії жур-
налу разом був з артистом-режисером, грузином
Марджановим (в Києві). Під впливом Марджанова
я написав др[аматичну] сцену...

Без дати

Ната Вачнадзе⁴²

На засід[анні] СРПУ, як прийшла черга до мене,
то і я сказав про неї своє, поскільки міг я, хороше-
хороше слово. У президії, пам'ятаю, сидів Ол[ек-
сандр] К[орнійчу]к, (а ще хто — не пам'ятаю).

Який це рік? І з якого приводу грузини при-
їздили до нас? Гурамішвілі свято? Але ж ні, Гу-
рамішвілі, ми, здається, вже після війни [святку-
вали]. А може, й помиляюсь...

Без дати

До ст[атті] про перший наш візит
на чолі з М. І. Жуком до М. М. Коц[юбинського]

Я тоді й місяць, що на небі низько стояв, розглядав, як живу істоту, яка присутня була при такій важливій у моїм житті події, як знайомство з М. М. Коц[юбинським] у його власному домі, у садку і на балконі. Ах ти ж, місяцю, того незабутнього вечора місяцю! Мені часто й зараз здається, що ти так же само, стоячи на схилі неба, згадуєш зі мною вечір той, коли ми, семінаристи, були у Коц[юбинського].

Без дати

Про виступ більшовиків у Думі.
Див. ж[урнал] «Світло», кн. 9, 1913 р., травень.

А я ж почав працювати в ред[акції] ж[урналу] «Світло» лише з пізньої осені 1913-го. Бо перед тим із Серг[ієм] Медведєвим зняв за 4 карб[ованці] на місяць кімнатку на Борцагівській вулиці у шевця, потім перебрався з ним на Маріїно-Благовіщенську, а потім на Фундукліївську у дворі (на один двір далі теперіш[нього] будинку письм[енників] і, нарешті, на Солом'янку (там переді мною мешкав Ст[ефан] Васильченко) — і аж тоді вже переніс свої речі в ред[акцію] ж[урналу] «Світло».

О ні, це я заскочив аж у 1916 рік!

Без дати

У Михайла Коц[юбинського] мати — Гликерія Максимівна Абаза — була молдаванка. Тому він мав велику обізнаність з молдавською та румунською мовами й піснями.

(«История Молдавии», 1951, [стор.] 515).

Без дати

«Він дуже часто розмовляв про демократію, про народ»,— згадує О. М. Горький у своїх спогадах про Коц[юбинсько]го.

«Він... якимось особливо близький до гарного, і в ньому кипить органічна огида до поганого».

І далі:

«...в ньому живе почуття громадянина...»

«Потрібно б провадити із року в рік «Літопис вияву людяного», щорічно випускати огляд всього, що створено за рік людиною в ділянці її піклування про щастя всіх людей».

«Почуття незадоволення собою у мене дуже розвинене».

Без дати

«Хіба ревуть воли, [як ясла повні?].»

«Вот и прекрасно — вот теперь и хорошо. При чем в этом заголовке нет ничего предосудительного ни против царя, ни против царицы и их наследника».

А люди і ми з ним, читаючи, бачили, що весь зміст роману Панаса Мирного той, що волам немає чого їсти, бо в яслах же порожнява, а тому вони й мусять ревіти.

Без дати

Мачтет Григорій Ол[ександ]рович.
(Брокг[ауз] і Єфр[он], т. 36, ст[ор]. 828).

Цей том був у книгах, що бібліотека Дніпросоюзу помилково передала нам у купі книг, уже «зданих» читачами бібліотеці.

А про Мачтета, пам'ятаю, розповідав нам, молодим одвідувачам «субот», М. М. Коцюбинський.

Без дати

Мудро сказав колись політичний діяч і письменник Стародавнього Риму Катон Марк Порцій Старший:

— Життя людське подібне до заліза. Якщо вживати його в діло — воно стирається, а якщо не пускати — іржа його з'їсть.

Без дати

1920 рік. Кирило Григорович, під час нашої подорожі з капелою по Україні, прохав вибрати для нього щось із творів М. Коцюбинського.

Я згодився інсценізувати «Сміх».

До цього див. «Літературну Україну» 10/VIII—64 р.: «На сцені Андрій Волик».

«Першим за інсценізацію творів М. Коцюбинського взявся Павло Тичина. У 1923 році для колективів художньої самодіяльності він підготував і випустив у світ одноактівку «Сміх», видавництво «Гарт», яка потім неодноразово виходила масовим тиражем».

Без дати

Про М. Асеева.

Чим далі ти відходиш від нас, то тим більше ми згадуємо тебе. Я і моя дружина. Ти — сміливий, прямий і справедливий.

Без дати

Приблизно о 1-й год[ині].

Пішов дощ — і трохи наче аж посутеніло в хаті. А на панелі повно розкидано золотого листя...

Але яким світлим, яким багатонадійним і радісним душа моя бриніла, коли я «Тронку» перечитував...

Про «Тронку» О. Гончара.

Коли його суто літературні ходи та перевести на мову музичну (хоч я й не музикант), то побачимо, що у творі Олесея Гончара немало є так званих

крещендо — тобто три моменти мистецькі: підвищення, висота і спад. Ось, наприклад:

«— Оце наспівались, мілейший,— підморгує до Віталія Грицько Штереверя, вкублившись між дівчатами, і всіх розсмішило це його «мілейший», бо знають, в чий город камінець, одна Ліна, ображена на батька, глянула на Штереверю гостро, серйозно:

— Хочеш, щоб я встала? Зупиню машину й зійду!

І сміх ту ж мить припинився, а Тоня, щоб загасити інцидент, вигукнула буйно:

— Гляньте, відьма наша нас доганяє!»

«Відьма» в її устах — це ота пузата цистерна-молоковоз, що від самої центральної кушпелить услід грузовикові, далеко...

(Подальші сторінки не знайдені.— Уп.).

1964 року,
вересень

9/IX—64.

Уранці, коли я знову увійшов у мамину кімнату, щоб продовжувати писати — про Коцюбинського вступне слово, — я став на табуретку і відчинив квартиру. Хай повітря свіже ввійде. І раптом — бачу: ліворуч од лівого боку вікна, знадвору, там, де виноград наполовину вже червоний став, — раптом фіалковими очіцями щось тихо-тихо дивиться у небо. О! Та це ж кручені паничі. І піддали вони мені енергії творчої і радісного сміху. Глянь — і дзвіночки. Тихі-тихі. Ні слави їм не треба, ні огризань на недобрі слова дуже вже «добрих» знайомих твоїх. Ні. Дзвіночок, що між виноград-дям затесався, немигаючим поглядом своїм уперся в клени, ще зелені, у тополі, що там он далі, під самим колишнім Міністерством освіти: уперся в небо, поки що не зимове, а м'яко-хмарне осіннє, і думає собі, і думає — про все, про все...

1965 року,
січень

Коли в тиші вечірній у кімнаті санаторію ти почувеш, як по трубі десь (у внутрішній стіні проходить) почне шуміти вода (хтось відкрив її),— тобі виразно чути в тому шумі велику терцію... Хоч то шум, а не [музичний] звук.

В санаторії, Конча-Заспа, 18/І—65.

1965 року,
лютий

16 томів «Української Радянської Енциклопедії» купив я й подарував бібліотеці колгоспу імені М. І. Подвойського.

Лютий 1965-го.

Без дати

До ст[атті] про [Максима Рильського]

Наша дружба ще давня.

Я його першу книжку «На білих островах» знав, ще будучи в Чернігівській семінарії.

Уперше я побачив [Максима Рильського] в 1915 році в театрі Садовського на перерві вистави. (А я в театрі М. Садовського служив тоді помічником хормейстера).

А ще в [19]10 р[оці] читав...

А в 1924 р[оці], будучи в Берліні у Йоганнеса Бехера, а потім у Празі, перебуваючи в гостях у... (Пропуск.— Уп.) говорив про М. Т. Рильського...

Без дати

Гр[игорій] Гур[ович] один час жив у бібліотечній кімнаті був[шої] редакції «Нова Рада» (це — після закриття рад[янською] владою газети «Нова Рада»). Він жив серед книг. Я іноді приходив до нього в гості. Пригадую — вибрав я з бібліотеки книгу Янки Купали й переклав вірш (на тій сторінці й написав, де вірш).

Без дати

[Про Яна Райніса]

Додати (там, де про Донелайтіса ⁴³): «широку сатиру на землевласників XVIII віку».

Вплив Шевченкового «Заповіту». Віра в перемогу революц[ійного] класу.

«Ті, що полягли в бою», заповідають поховати їх на високій горі, щоб було чути їм, як нове покоління в оновленому світі буде життя своє щасливе. Припускаю думку, що цей твір написано під впливом «Заповіту» Шевченка.

Слово перетворюється в діло. Ще молодий Гете у своїх записах говорив колись, що на початку створення світу було *не слово*, як це церковники віщають, а діло.

«Стань гострим, слово!»

У Лесі Українки трохи подібний мотив:

«Слово, чому ти не гострая криця?» *

«Зламани сосни» — це геніальний, глибокий вірш. Поет насміхається над правлячими класами, він немовби говорить: ви зламали сосни, але ж оті сосни, як матеріал, лягли в основу корабля, який плаває в морі. Як стисло, образно і разом з тим переконливо сказано тут про те, що думка людини — це теж є сила вічної матерії, за допомогою якої будується світ новий, революційний.

...Мене цікавить: чого саме до свого вірша «[Мрії квітів]» Ян Райніс узяв мотто із твору Гете «Прометей»? У мотто говориться, що багато із тих, які ми сіємо, гинуть, але ж все одно треба сіяти...

Без дати

З Аркадієм ** розмова про поезію. В Чернігові, біля лозняка густого по березі р. Стрижень, близ семінарії. (1915?)

---

* П. Г. Тичина цитує неточно. Треба: «Слово, чому ти не твердая криця?».

** Йдеться про Аркадія Казку.

Без дати

Василь Симоненко. «Україні». (Зб[ірка] «Земне тяжіння». Поезії. Вид[авництво] «Молодь», 1964, стор. 14).

Чудесно написано. Стихло. Всеоб'ємлюще. Крилато.

У нього цей вірш іде від Шевченка, можливо, від Грабовського і, безперечно, від Еллана, Чумака.

Але в жодному разі не від Самійленка, не від Вороного:

Та коли ж України не кохаєш,—
Ти не моя,—

не від Олесья.

Без дати

Як я Женю — свого брата — рятував у 1923 році. У Чернігівському ЧК т. Цікліс? Чи, може, Цепліс?

Ні-ні, здається, що Цікліс. Та ще т. Новиков. Вони дуже здивовані були, що я знаю латвійську літературу.

1965 року,
березень

До збірника укр[аїнських] письменників, який видає вид[авництво] «Радянський письменник» до 20-річчя Перемоги над фашистською Німеччиною.

Збірник відкривається мою статтею, яка була надрукована в «Правде» 22/VI 1941 [року] *.

Редагує збірник О. Корнійчук.

«Лит[ературная] газета», 16/III 1965, № 34,
стаття Вад[има] Собка.

1965 року,
квітень

18—19—20/IV—65.

Розмови з студентом Ів[аном] Ільєнком, якого посилають читати лекції про укр[аїнську] літ[е-]

* Статтю було написано 22 червня 1941 р., а надруковано в «Правде» 24 червня.

рату]ру, й зокрема про мене, в Азерб[айджансько-
му] держ[авному] університеті (філ[ологічний]
відділ) у Баку.

Поради йому давав хороші, адресу Гасан-заде,
який три місяці тому — там же, в Азерб[айджан-
ському] д[ержавному] універ[ситеті], захищав
свою докт[орську] дисертацію про азерб[айджан-
ської]-укр[аїнські] літ[ературні] зв'язки.

Уранці 20/IV—65 р. т. Ільєнко дзвонив мені те-
лефон[ом] із Борисполя, і я йому встиг ще перед
посадкою в аероплан дещо додати до своїх по-
передніх порад.

1965 року,
травень

Мене особливо цікавлять ті вірші на тему В[е-
ликої] В[ітчизняної] війни, в яких поети говорять
від особи героя, що поліг у бою за Вітчизну.

«Монолог полеглого» — вірш Степана Литвина
(«Літ[ературна] Укр[аїна]», 4 травня 1965 р.); «Ба-
лада про першого», вірш Б[ориса] Олійника («Лі-
т[ературна] Укр[аїна]», 7 травня 1965 р.).

У таких віршах відчуваємо особливу близькість
автора віршів до загиблого бійця — відчувається
проникнення в психологію героя.

Та і в самого ж у мене є подібне («Напровесні» —
про «Арсенал»).

1965 року,
травень

23 травня 1965 р[оку].

Група студентів-математиків Кам'янець-Поділь-
ського педінституту була у мене в гостях — на ши-
рокій дружній бесіді.

Для їхньої інститутської бібліотеки я передав
деякі свої книги, а також і книги сучасних письмен-
ників України (а я ж їх купую для себе по кілька
примірників) та ще ноти — музику на слова поетів.

Щороку ми на день Іллі, що їздить колісницею в грозу по небу,— [співали]. Я пам'ятаю, як [це було] одного літа...

Холодний піт, глухо, голосу свого не чути...

Тісно-тісно!

Странник з веригами, якого я ще раніше бачив.

А нас же на Болдину гору завше водив Микола Ілліч.

І вивів мене за руку Мик[ола] Ілліч із печер на повітря — і я ледве оддыхався...

— Ах, ти ж...

Без дати

До спогадів про О. Архангельського

«Страх и трепет прииде на мя...»

Він на співанці спільного хору в Чернігові вразив мене ще тоді, малого. Він так яскраво пояснив хору (зупинивши його на першій же реченні вокальнім), що означає послідовне наростання коливань двох суміжних нот (у півтоні) на словах «страх» і «трепет», і чому саме потім на верхній ноті не треба робити крику — форте-фортіссімо, хоча там і стоїть таке страшне слово, як «страх». Дрож може пробрати слухачів і без цього крику.

Без дати

Треба написати:

Про «Сонячні кларнети».

Моє дитинство: як ми ховали архієрея; як на мене вплинув театр («Ревізор») і цирк (А. Дуров), концерт О. Архангельського; кишеньковий годинник Єфимовського (і спав з ним разом), малювальний ящик.

Про мову наших часописів, радіо тощо...

Без дати

Розвадовський⁴⁴, художник. (УРЕ, [т.] 12, [стор.] 309).

Мене, малого ще, мій старший брат Михайло водив на виставку картин Розвадовського, яка містилася у великому шатрі про[ти] собору в Чернігові. Або в 1903-му, чи, може, в 1904 році було це.

1965 року,
листопад

До кн[иги] «Як я писав»

До гекзаметрів «Чистила мати картоплю...»:

1) Див. в «Бібліографії» [І.] З. Бойка (здасться, там є одне місце), що мене пробирали (конкретно й В. Затонський та ін.) за слова одного персонажа...

2) Див.: «Лит[ературная] Россия», 5/ХІ—65 р., № 45, Єлизавета Драбкина. «Надежда Николаевна» (Леніна називає одна жінка антихристом).

Без дати

Навчився читати сам, без нічого. У нашій [хаті] поміщалась школа грамоти: батько вчив. Стояло дві довгих парти...

Без дати

Яким був мій батько

Був він по службі дяком. Дяк? Але це дуже вже звучить покладисто й велично. І так, наче він вершив усіма ділами. Дячок? Так це аж надто вже пахне гоголівським типом дячка — в куцо́му підряснику, з заплетеною косичкою за шиєю. Псаломщик? Це більш уже підходить до того, як його називали. Бувало, гуляю (якщо це в літній час), гуляю на вигоні — аж тут під'їздить підвода. Тпру! — дядько віжками осаджує коняку.

— Хлопчику! — питає мене дядько. — А де тут пасаломщик? Біжи скажи, нехай скоренько виходить батько та сідає на воза, а потім і до попа. Скажи, що з хутора Мочалища, печатать треба...

«Печатать» — це означало: піп надіне ризу — там, на місці, на могилці, — того, кого поховано без попів. «Пасаломцик» щось «у книжку» прочитає та разом з попом проспівас жалібне церковне послів'янському... Попові подадуть заступа, і він ним — цюк, злегенька торкне заступом у головах могилки, цюк у ногах, та по боках цюк — от і запечатали.

— Спасибі ж вам, батюшко, що запечатали, тепер хоч душі буде легше.

А потім, почухавши за вухом, наче невзначай докине слова:

— Може, колись нехай...

А піп, скинувши ризу через голову, поправить свою бороду розкуйовджену і теж собі скаже:

— Ну що ж: хай і колись... Може, зайдеш колись, дрова в сараї поколеш. А то... може, іще...

— Та стій! — осіпне тут віжками коняку дядько. — Ич яка!..

Без дати

До оповід[ання] «З мого дитинства»

«Татку, закурить попи» (уночі).

«Кокольо, ціціні!» — (Руки свої батько розняв — і я сміюсь, вириваючись на волю, а це ось знову руки стулилися — і я знов весело, аж вимогливо кричу: «Кокольо, ціціні!»)

Полин сундучок блакитний. На ньому книжка якась товста. Це (як пізніш узнав я) календар, що з Києва привезла Проня. Там — Ісакійівський собор. Головна баня церкви (а мене поправляла Проня: собору), еге ж, згоджувався я: собору! — велика, а дві інші по боках чогось так далеко одна від одної. Адже у нашої церкви маленькі «кумпольи» — (бані) — одна коло одної туляться...

Без дати

Хто більше хвилював мене в дитинстві: Шишкін?
чи Айвазовський?

Це — коли я, співаючи на хорах Спаського со-
бору в Чернігові, думав про них. І особливо про
Айвазовського («Хаос»).

1902 рік приблизно.

Рєпін? чи Суриков?

1901 рік — пам'ятаю про це точно. І початок
1902-го.

Без дати

...хоча у Рембрандта Авраам — це звичайнісінь-
кий (наш чи їхній) батьюшка. Тобто: коли ти
(художник чи поет) занадто вже осучаснюєш істо-
рію, — твій твір завжди виглядатиме небажано-
свіжовимитим, як та ганчірка, якою допіру витерли
мокру підлогу.

Далеко краще подано «Явлення трьох ангелів»
угорі над брамою монастиря Троїцького.

Без дати

Про кобзаря Пархоменка. Поховано його в Во-
лосківцях.

Цей кобзар завжди грав у Троїці.

Без дати

1910.

Смерть Л. Толстого.

Я намалював його портрет і в класі повісив. Ми ж
його по підручнику Саводника вивчали твори.
А про М. Горького майже нічого не було. І тільки
В. Г. Дроздов...

Смерть Марка Вовчок.

Брат (менший) М. І. Подвойського приїздив до
Чернігова, заходив по обіді в старші класи семі-
нарії і розповідав багато... Від нього я довідався
про (подальшу долю) Мик(оли! Ілліча.

Без дати

1909.

Коли були баби у мами, я їм читав Т. Шевченка або ж Тимоф[і]я Бордуляка «Дай боже здоровля корові». При читанні твору Бордуляка я західно-укр[аїнські] звороти заміняв нашими, пісківськими.

— Еге, еге,— похитували головами баби,— бач, як добре списано... Ну чисто ж так, як і в нас ото було.

Без дати

1909.

Кларнет на канікули брав із семінарії.

Мати привикла, що я грав постійно в хаті, та не тільки привикла, а й гордилась.

А раз увіходить до хати стомлена (після смерті ж батька весь час вона то там, то інде позичала для нас, дітей, муки) й питає: — А чого ж це ти не граєш? — Та ось... клапан... — Так давай я в кухню однесу! Там поправлять.— Справді?

Я потім ковалеві «Кобзар» Шевченка подарував.

Без дати

М[икола] І[лліч] одного разу засперечався з регентом, як той прийшов до нас з лінійкою в лівім рукаві свого підрясничка (від чого ліва рука не згиналася).

Без дати

«Та гей, бики, чого ви стали!»

Але ж і поле, і сам плугатар добре знав, чого для панів урожаї великі, а для...

[Ос]новне питання: чого рідко ростуть коло-сочки?

Без дати

Коли я лікувавсь у Кремлівській лікарні (в хірургічному відділі) року 1943-го і 1945-го,— я про М. І. Подвійською розмовляв не раз з Землячкою, яка тоді там же лікувалась, але вже в іншому акомуь відділі,— а стрічались ми разом на верх-

нім поверсі в бібліотеці Кр[емлівської] лік[арні]. Тоді ж саме — в Кр[емлівській] лік[арні] про нього говорив я з артистом МХАТу, що постійно грав Луку в п'єсі Горького «На дні»...

Без дати

Д. Ф. Коцюр —
ще в дитинстві.

А потім, як я вже в семінарії вчився й студентом став...

А вже в [19]25 році я прислав йому з Парижа листівку. А в Харкові, після мого повернення з Парижа, я подарував йому фетровий капелюх (— Оце, — сказав я йому, — хочете, носіть в селі! — Та де там таке поміж брилів надівати, — нехай уже хоч коли та на баштані надіватиму!).

Без дати

І іволги, і зозулі... А ти все згадуєш...

...Як вертаються вниз з гульні лівокриласники, то спочатку через ограду, а потім на хрест ногами.

— Ой, чого ж на хрест? — ізнов боляче робиться.

— Гімназист і гімназистка на дзвіниці, — (хіхоче чернець).

А Петрунь не все добирає, про що вони кажуть. Трапезна. Грубість. Що подали — те й їж. Одригування ієромонахів. Читання під час трапезування. А в вікно зазирають обірвані селяни, що прийшли на прощу. «Чи не дасте хлібця хоч крихту?»

Ієромонах: — Ах, какой это беспорядок. Да одженіть ви од вікна отих... Закрийте вікно... — (А з вікна ізнов: хлібця якби дали). — Ієромонах (розлютившись): — Ну от, хлібця... Работать нада, а не... — Еге, еге, — підкивує йому головами весь монашеський стіл. — Саме главне — работать. —

А ієромонах, одригнувши, погладить голову свою і ще раз скаже: — Хлібця... Откуда я його візьму?

Він був десь аж з-під Гомеля і завжди говорив: *скажéть*.

— Скажеть мені на милость божу,— откуда?

Петрунь погляне у вікно: ой, чи не з Пісок це часом? І бачить, як селяни одійдуть собі покірно й посідають на траві ждати всенощної. А в Петруня в голові все так і стоїть сторчаком оте недобре, зле: «откуда?».

І десь іздалеку, всередині душі, щось починає співатися.

«Откуда, звез[дочка-краса...]».

...І, засинаючи, думає Петрунь: чи й досі ото не помирили Кожич із Нагорським. А справа була ось яка. Піп Кожич да вкрав був корито у попа Нагорського!

І Петрунь намалював...

Без дати

До статті про Шевченка

Міша приїздив у Піски (після смерті батька?).

Уночі по двору ходили. Він розповідав, як у хорі Миколи Віт[алійовича] Лисенка співав: «Ой нема, нема...», «У туркені по тім боці...».

Без дати

Це мені 9-й рік ішов, як я у Пісках на Подолі з Полею-сестрою та троюрідним братом щипали лободу на борщ (власне, не 9/III точно, а десь пізніше на півмісяця чи й місяць) — і почув про відлучення від церкви Льва Толстого.

9/III. Це ж по всіх газетах опубліковано було. А поки дійшли на села розпорядження від святийшого синоду...

Без дати Пісня «Чумандра», що співав я її в дитинстві (у хорі Народного дому).

Збірник «Чайка», Київ, 1876 р., сторл. 21.

Без дати Радуйся, монахів зброд!
Рядом же пивний завод,—

це часто говорив так М. І. Подвойський.

Без дати Запитати у Ів[ана] Зах[аровича] Бойка, чи не знає він часом книжки (року приблизно 1906-го) під назвою (теж приблизною) «Чернігівські силуети» якогось Коваленка, чи щось подібне. Там є про єпископа Ісидора.

М. А. Кибальчич розказав мені про це.

Про Ісидора (Колоколова) див.: моя «Автобіографія» (II том, сторл. 501, угорі). Треба сказати в дужках, що він же у 1916 р., як прихильник Распутіна і його кліки, всупереч настроям синодських сфер, погодився поховати за церковним обрядом Гришку Распутіна (газета «Киевская мысль»⁴⁵ за грудень 1917 р.).

Портрети свої Ісидор усім тим, хто на прийомі був у нього, [дарував]. Тобто він сам собі хотів створити популярність. Але ж сильна була і протидія як з боку атеїстично настроєних, так і з боку революційних елементів [серед] співаків архієрейського хору. І дійшло навіть до того, що хтось із цих же «милостиво нагороджених» вивісив його портрет на видному місці в надвірному відхіднику. І Ісидор з цього часу перестав роздавати свої портрети.

(Дома поглянути в російських толкових словниках: «сортир»).

Без дати ...Коли цвинтар наш (після того, як поставили нову церкву) обгороджували парканом (з верхнім штахетом), плотники, вкопуючи ушулу, набрели

заступами на склеп могильний невідомої давності. У могилі, коло черепа, знайшли вони чотиригранну бутель з горілкою, яку їй випили гуртом, а потім довго хвалились цим перед селянами, немовби вони щось героїчне зробили.

«Декабристо»

Подорож у Вороньки.

Після того, як ми повернулися до Чернігова, ре-гент (Кузнецов) часто сердито кидав у бік альтів чи сопран (коли ті невірно по нотах співали): та що це ви?! Ошаліли, чи що? Глядіть... що аж покажеться, що ви декабристо. (Хоча ми, хлопчики, ще майже зовсім не розуміли, що це означає: «декабристо»).

Без дати

Що читав М. І. Подвойський нам, хлопчикам-співакам 1901 року у Тройці:

Горбунова, Чехова. Зрідка Раєвського ⁴⁶. Короленка — «Дети подземелья».

Без дати

До кн[иги] «Про мое дитинство»

Тройцьке теля

(Розділ)

Я коло дошки. Бекаревич ходить по класу. Клас завмер.

Бекаревич (підходячи до дошки, де я безнадійно, мов кульку, одно пересовував, одно обгладжував трьома пальцями шматок невинної мені крейди в правій руці): — Ну що, не розв'язав і досі задачі? Що, що? Розв'язав? Ну то розкажуй...

Я: — Коли ми візьмемо... Коли візьмемо й напишемо, що...

В той час, як Бекаревич одвернувся, хтось із першої парти мені почав шепотом підказувати.

Бекаревич (граючись брелком від ланцюжка годинника, що в кишенці жилета): — І ну...

Я: — Коли ми...

Бекаревич: — Та вже ж чули.

Але я запнувся — і далі хоч трісни — забув усе, та й годі.

Бекаревич із-під пенсне з чорною дужкою на перенісці глянув на мене, як мені здалося, не дуже сердито (він же мені по географії доручав креслити й аквареллю розмальовувати мапи і взагалі, як співака архієрейського хору, любив мене, бо ж і сам керував бурсацьким хором), — отже, глянув на мене, та й кинув з досадою:

— Ех ти... тройцьке теля! Марш на місце!

Я поклав шматочок крейди на нижчий поріжок дошки та й скоріш до парти своєї.

Але не встиг ще я дійти до неї, як з легким брязком відчинились двері (шкляні до половини) й надзиратель Кисіль виголосив:

— Тичина — на похорон Мілорадовича!

(Це означало, що по мене в бурсу нарочито післаний прийшов хтось із нашого хору і що моє несподіване звільнення від уроку погоджено з начальством...)

Без дати

І. С. Нікітін.

Яке моє, власне, ставлення було в дитячих роках до Нікітіна? Я полюбив його. Він увесь увійшов до мене.

Без дати

Ще в дитинстві своїм я любив дивитись на малюнки (де тільки знаходив їх) Мікешина: особливо в ілюстраціях до видань Гоголя.

Пригадую (в 1902 р. влітку), Мик[ола] Ілліч Подвойський возив нас, хлопчиків-співаків, пароплавом до Києва. Софія. Мих[айлівський] собор. Военно-Нікітський та Володимирський. Я побачив твори Васнецова, Нестерова, Врубеля.

А коли я, закінчивши бурсу, в 16 років перейшов без іспиту в 1-й клас духовної семінарії, на той час Мих[айло] Жук уже викладав предмет малювання і в семінарії. Ну, мені тоді зовсім пощастило.

А вже як я вчився в старших класах семінарії — тоді мені доручено було завідувати малювальним класом. Це мені багато чого дало для мого розвитку, бо ж я мав ключ від малювального класу — отже, після уроків або ж і протягом усього вечора я мав можливість замкнутись там ізсередини і малювати чи то писати поетичні спроби...

Без дати

Іванов: «Явлення Христа Марии Магдалине».

Я тільки вже згадав, коли вчився в бурсі й із Тройці ходив по обіді на уроки малювання під керівництвом Михайла Івановича Жука, — звернув увагу на прізвище автора картини.

Без дати

«Сребра своего не наде в лихву и мзды на неповинных не прият».

Це місце концерту Бортнянського мотивом своїм нагадує звучання гавота.

В дитинстві ж я не міг цього знати. Співав концерт цей часто (у хорі). Він усім нам, співакам, подобався.

Без дати

Мик[ола] Лисенко в моєму житті

М. В. Лисенка не знав я. Не довелось мені й побачити його за життя. Одначе він у моєму житті дуже часто був присутнім. Ще в Тройці (в бурсі).

Глянути в збірники пісень, які мені діставав Ів[ан] Ст[епанович] Єфим[овський]. Поїздка в Локнисте — 1-й клас бурси. Бекаревич і Зосимович (хор). Хор з'єднаний Народн[ого] дому (П. Добровольський). М. І. Подвойський. Подорож з ним пароплавом до Києва. У Смолін (уже без нього). Кобзар Пархоменко. «Пчолка», «Як ковбаса та чарка...»

Батько поряд із «Седе Адам проти рая і плакася горько...» учив нас і народних пісень... Чи знав він Лисенка?..

Без дати

1915.

Мати померла.

Як я ще був у семінарії — то святкували на Укр[аїні] ювілейну дату Ів[ана] Франка.

А в 1915 р. в Чернігові виконувалися (як я був субдиригентом) хору великого) «Підземні ковалі» [С.] Людкевича, теж і [К.] Стеценка: «Сон» і «Рано-вранці...», з оркестром.

Зробило враження на ме[не].

Без дати

Про Мик[олу] Карп[овича] Садовського

Коли ми — тобто весь хор у костюмах театральних — починали співати за кулісами колядки, Микола Карп[ович], було, не витерпить і зразу із своєї убіральної вибіжить до нас.

— Що це ви, — закричить, — за віршовку кобилу на пашу ведете? Ану, давай живіше! — І він, розмахуючи руками, почне диригувати й вогню піддавати хористам.

Без дати

Свій вірш «Скоропадські гнилки» * (ще перед «воцаренієм» його на гетьманстві) віддав С. Єфремову в редак[цію] газ[ети] «Нова Рада».

Я гадав, що газета та обстоювала більш-менш лівий курс, аніж...
Аж воно зовсім не те вийшло.

Без дати

Подвойський у Києві.
(Через нього я так близько-близько Леніна відчуваю).
Після параду — трохи вдалося поговорити з ним.
А потім він пішов у супроводі своїх [товаришів].

Без дати

В. Чумак у мене в хаті на Кузнечній, 107.
Збірник його поезії*. Розмовляли довгенько. Я від нього записав на ноти народну пісню «Вари, мати, вечеряти».
Яку співають в Ічні.
Там і дата стоїть — під записом моїм, — коли саме він був у мене: «Серпень 1919 р.».

Без дати

Василя Чумака, найлучшого, любимого поета, деникинці убили.

Без дати

1921—1922 рр.
Хор-студія ім. Леонтовича.
Диригентство. Ми співали в пальтах, у шинелях. Ніде ж бо не опалювали. Перші ряди слухачів часто не покидали лузати насіння (хоча репертуар був для них цілком приступний — народна пісня), але більшість слухала уважно. Де тільки ми не виступали! По всіх районах Києва. Майже скрізь безплатно. Повертались із концертів пізно додому. Ідучи в трамваї, співали. Публіка і там охоче нас слухала.

В нашій хорovій студії Альшванг Арнольд.
Альшванг читав у нас про творчість Шопена.
Е, ні, слово «читав» тут не підходить. Він викла-
дав, він грав на піаніно, а потім знов пояснював
і знову грав.

Які були задоволені наші студійці!

Альшванг провів у нас кілька лекцій,— вони
дали дуже багато слухачам з хору мого, а особливо
усім хористам, що злилися з двох хорів ув один.

Як багато дав Арнольд Альшванг незвичайним
своїм слухачам! Адже хористи наші були здебіль-
шого працівники-залізничники, працівники фабри-
ки, швачки, касирші кооперативів, бібліотекарі,
службовці, студентки.

Без дати

1920—21 рр.

Катерина Кузьм[івна] постачала мене бланками
кооперативу (Київ-Товарн[ий]). На цих бланках я
писав свої ноти, писали мої хористи та адміністра-
тори капели наші об'яви про концерти.

Без дати

До ст[атті] про С. М. Морачевську

Про трієр для села Пісок (весь свій гонорар я
віддав на це).

Див.: «Бібліографія» І. Бойка (друкована на
машинці).

Рік (пропустив).

Чи ще тоді вчителювала С[ерафима] М[икола-
ївна]? Здається, що ні. Але ж вона раділа цьому.

Дуже раділа.

Без дати

Петро Пилипович Якубович (літ[ературні]
псевд[оніми]: Л. Мельшин, П. Я., М. Рамшев, П. Гри-
невич). 3/ХІ 1860—30/ІІІ 1911.

Коли він помер, я його збірку російських поезій у когось — не пам'ятаю — взяв.

А також і статті його читав.

Без дати

Рейнгардт Макс ⁴⁷ (9/IX 1873 — 30/X 1943).

«...від 1924 р. по 1933-й керував театром у Берліні...»

Уточнити:

«В дожовтневі часи під заг[альним] реж[исерським] керівництвом Р[ейнгардта] у Києві в театрі «Соловцов» було поставлено «Царя Едіна» Софокла.

А тоді ж, здається, Лесь Курбас у М. Садовського у театрі працював.

«Помер у Нью-Йорку».

УРЕ, [том] 12, [стор.] 192.

Без дати

Спогади про Якова Степового

Я знав твори його ще в семінарії.

Також, як був студентом, співав з своїми товаришами (Мих[айлом] Омеляновичем Коновалом, реалістом Андрієм Педьком, Сергієм Медведєвим та ін.) його дуети й хорові речі.

Був я на його авторському вечорі в Будинку вчених у Києві на початку революції.

А в 1921 році часто стрічався я з Я[ковом] С[теповим] у Т[оварист]ві ім. Леонтовича.

Подарував йому книжку. Я[ків] С[теповий] написав «Арфами, арфами...».

Приходив до нього, коли він (на Прорізній) лежав хворий. Безнадійно хворий. Не впізнав уже нас — Ол[ександ]ра Станісл[авовича] Чапківського * й мене.

Ховав його.

---

* Адміністратор капели К. Г. Стеценка.

Без дати

1925 [року] у Празі.
У клубі на виступі трьох нас.

Не ждїть, пани, добра,
Даремна гра...

1925 [року] в Парижі заходив до ред[акції] «Юманіте», та не застав Барбюса (він, здається, у від'їзді був), не було заступника його.

Без дати

Про О. М. Горького

Та що ж мені, пишучи про Горького, ще думати: звідки починати? Починати ж мені — тільки з Коцюбинського. Бо якби не він, то й не був би таким близьким до мене Горький.

Без дати

План статті моєї, ще не написаної, про те, що я саме в 1927 році послав листа О. М. Горькому

Не буду тут говорити про те, що я ще в Тройці (Чернігів) чув про нього і від хористів лівого криласу та хористів архієрейського хору (маю на увазі старших, тобто басів і тенорів — робітників свічного заводу, семінаристів, таких, як М. І. Подвойський, вічно проходячих співців, що на той час саме в Тройцький монастир із міста співати ходили).

Не буду говорити тут про те, що — по закінченні бурси — я в семінарії його читав багато, з товаришами про нього часто розмовляв;

про те, що уже в старших класах семінарії сам Коцюбинський давав мені «додому» в семінарію читати «Мать» Горького (а перед цим розповідав нам, молодим, про свою подорож на Капрі і перебування там).

Не буду широко згадувати й про те, що я вже в 1913 році, здійснюючи свою обіцянку М[ихайлу]

М[ихайлови] чу неодмінно писати про монастирське життя (бо «тільки ж ви один, здається, добре його знаєте»), я хотів почати цілий ряд оповідань про життя в Тройці. Тим часом написав лише одне оповідання «Спокуса» *... (Не закінчено.— Уп.).

Без дати

Такий я радий був, коли з Барбюсом познайомився в Харкові в 1927, а потім в 1935 р[оці] в Парижі на Всесвітньому антифашистському конгресі [зустрівся].

(Нас чотирьох із України: О. Корнійчука, П. Панча, Ів. Микитенка та мене представив тоді Луї Арагон).

Також я зустрічався з ним в Одесі в 1929 р., коли вернувся я з Туреччини.

1965 року,
червень

Учора, 15 червня, разом із Лідєю слухав по телевізору Вана Кліберна виступ. Грав він симфонії Брамса, Бетховена і Ліста.

Без дати

Про обмеженість світогляду Єсеніна говорить і сам К. Зелінський (див. маленька книжечка із БП (Библиотека поэта). С. Єсенін. «Стих[отворени]я». Л[енинград], 1953, ст[ор]. 23).

Там же, на ст[орінці] 23, Єсенін про себе каже (у вірші «Русь уходящая»): «Я человек не новый! Что скрывать? Остался в прошлом я одной ногою, стремясь догнать стальную рать, скольжу и падаю другою» (ст[ор]. 23).

(А на 24-й пояснюється це впливом імажинізму).
«Но это вовсе не вождь крестьянских масс».

(К. Зелинский, Библиотека поэта, 1953, ст[ор]. 27).

---

* П. Г. Тичина написав також (у 1913 р.) оповідання «На ріках вавілонських» та «Богословіє».

Любов Єсеніна до Росії — без всякого протиставлення «русских другим нациям»...

1965 року,
жовтень

Про Григорія Гуровича [Верьовку]

Він, певно, відчував великий біль у серці, як вмирав, бо три спідніх пальці лівої руки були зведені в жменьку. Бо, очевидячки, він ледве-ледве витримував біль в той час, себто в хвилину смерті.

На сесії В[ерховної] Р[ади Української РСР].
22/X—1965.

1965 року,
грудень

Про Євгена дорогого дзвонили з тов[ариства], із Ак[адемії] наук...

І зробити хоча б екстракт його наукової праці.

(Саме сонце сходить за лежачими ребристими хмарами...)

16/XII—65, Конча-Заспа, санаторій.

Без дати

1934 [рік]. На I з'їзді письменників.

Іван Кулик представив мене О. М. Горькому, як той уже зійшов, разом з іншими, з трибуни, в кімнаті президії. А Горький зараз же познайомив мене з Марією Іллівною, сестрою Леніна, яка стояла тут під руку з якоюсь жінкою (не пам'ятаю) і — видно було — хотіла щось йому сказати.

Отже, я недовго поговорив з О[лексієм] М[аксимовичем], щоб не затримувати його. Але на весь час зосталася в душі моїй радість велика, що я познайомився з сестрою Леніна.

Без дати

1934 рік.

I з'їзд. (Горький). Я коло нього. Кулик познайомив. Відбувся I пленум після з'їзду — в залі-«апендициті».

У нього були в Л[енінських] Горках.

На терасі самі українці. Горький [про] нараду: виключно про народний театр, про пресу, про укр[аїнську] культуру, про історію; висловив бажання, щоб у Москві був заснований театр, у якому б народи Рад[янського] С[оюзу] показували всі кращі досягнення своєї драматургії. Тобто теперішній Кремлівський театр є втіленням думки Ол[ексія] Макс[имовича].

Потім О. Толстой підійшов і Г. Шенгелі («женить його!», «на розі трамвай» *).

Нагулялась письменницька публіка.

Ми пішли, сіли за столи. Коли один із товаришів (артистів) ** почав імітувати голос О. М. Толстого і коли потім сам О. М. Толстой теж почав був своїм! — але ще більше утриваним тоном імітувати когось іншого, то О. М. Горький зауважив з місця (так, що всі добре чули, приблизно): «А это вам, А[лексей] Ник[олаевич], и совсем что-то не к лицу — занимается шаржированием своих товарищей — да еще здесь...» (І далі так приблизно: треба, навпаки, не роняти письменницького авторитету). До речі, щодо дотримування цього письм[енницького] авторитету, — то ще й таке сказати можна. Тоді ж, у цій залі, за цим столом, як вже наша письменницька «братія» підпила і почала викидати коники, — то О[лексій] М[аксимович] встав із-за столу, вийшов у другу кімнату, звідки раз у раз виглядав (бо з кимось він там розмовляв), і вже до зали не заходив.

Під кінець обіду — надвечір — приїхали [члени] Політбюро: Жданов, Ворошилов...

Не пам'ятаю, чи був там т. Щербаков...

---

* П. Г. Тичина натякає на те, що Г. Шенгелі на початку 30-х років переклав рядки «Женить его!» як «Женить его!», а «На розі трамвай» — як «На розе трамвай»...

** Йдеться про І. Л. Андронікова.

Тепер про І пленум — тут же.

Звернути увагу:

на І з'їзді промова О[лексія] М[аксимовича]: як вона сконструйована! По суті ж, і невеличка, але наповнена була питаннями!

Про І з'їзд.

Звернути особливу увагу:

О[лексій] М[аксимович] дивиться] на Сулеймана Стальського;

про бригаду «курносих», які піднесли йому на з'їзді книг[у] — то він просльозився.

Після І пленуму всі роз'їхалися додому. Нам усім було радісно мати такого Голову Правління. Усі ми відчували піднесення велике. Авторитет Горького був великий...

А вже в 1935 році, коли відбулася зміна керівництва спілчанського на Україні,— то тоді ж ми всім активом їздили до Москви представитися Горькому. Повезли свою нову виробничу програму роботи нашої Спілки і поділилися цим із О[лексієм] М[аксимовичем]. Він нам дав деякі зауваження. І це було у нього дома, на Нікітській, 4.

Треба взяти в бібліотеці за 1935 р., за квітень, газету «Комуніст» — отам є стаття, підписана О. Копил[енком], [І.] Фефером, І. Микитенко[м].
...Саме дощ ішов за вікнами... Сиділи внизу, в бібліотеці...

Чи є де зміст розмови з ним?

В 1936 році ми його ховали.

• Наше велике ставлення до О. М. Г[орького] ще вилилось у нас, на Україні, і в тім, що в Мануйлівці щороку тепер відзначає[ть] свято [його]...

Без дати

Зв'язки.

Луї Арагон, який робив вступну промову в Домі культури в Парижі, як був там мій вечір (разом з Всеволодом Івановим та Лахуті).

1935 року, влітку, під час Міжнародного антифашистського конгресу в Парижі.

1965 року,
грудень

22/ХІІ.

Треба мені добути книгу про Георга Гросса. В бібліотеці, можливо — письменницькій, або ще краще — в бібліотеці, що в бувшому царському палаці.

Я ж разом з Валеріаном Поліщуком та Олесем Досвітнім були у нього в Берліні в гостях. Угощав він нас чаєм чи кавою... в 1924 році.

Без дати

Написати:

«Як я разом з білоруським письменником виїжджали до виїзду в Аргентину».

В Москві жили ми в готелі, що через дорогу від готелю «Москва». Не раз я думав: а чи не тут же якраз жив із своєю родиною М. І. Подвойський?

Про Лиду — як я за нею слідом бігав із кімнати в хату, щоб послухала свіжого вірша.

Про Катерину Кузьмівну. Коли саме я списав від неї пісню «Ой у полі жито...»?

Про Наталочку й Сашу.

Згадки про маму, про батька. Кучер-скрипаль. Про Піски. Про Тройцю. Хор. Кобзарі й лірники.

Про семінарію (мій хор і мої записи пісень).

Про Паньківську, 8 (1913, 1914) — (П. Сениця, Михайло, Андрій, Поля), «Гаї шумлять», Янка Купала (газети білоруські), балкон дому Антоновича...

1915 р. в Чернігові. Хор. «Зелений гай», колядки й щедрівки Стеценка («Рано-вранці» так я й не знаю). «Слов'янський марш».

1913-й (літо) — містечко Вороньків. «По діброві вітер виє». (Поля, Нюся й мама). Грамофон: Демуцького хор.

1911—12-й. Мій хор у семінарії. (І світські концерти теж).

1907-й (?) Міша вночі у дворі розповідає про те, як він співав у Мик[оли] Лисенка.

Василь Чумак. Я записав від нього пісню (його денікінці замордували).

Наталка. Коли саме я зап[исав] п[існ]і «Та забіліли...», «На вгороді верба рясна». Парал[ельні] квінти.

Оля. У Хмельниці (1911—12 рр.).

Там я записав од Савицького кілька пісень. Спечався про дух і матерію (був зі мною і Леонід... (Прізвище нерозбірливе.— Уп.). А то ще другий раз був Ів[ан] Кривошей).

Серов-художник. Пейзаж... Як у Серова фарбою протерто... ще й олівець під нею видно.

Природа — як дівчина на картині Серова — дівчина з яблуками на столі*, а дивиться ж вона, дивиться...

Левітан. (Осінній пейзаж).

Мик[ола] Бурачек.

О. Мурашко⁴⁸.

Виспянський (через М. Жука).

Архітектура (треба дати).

---

* Йдеться про картину В. Серова «Дівчина з персиками».

1901-й. Єлецький. По епархії в с. Локнисте. «І лід тріщить...» та ін.

«Не проснетя птичка утром...»

1915-й. Театр М. Садовського.

«Про що тирса шелестіла» (К. Стец[енко] у рясі в першій ряду).

Stabat mater.

«Скорбна матір» моя (після того, як із тюрми... (Нерозбірливо.— Уп.). А це ж було саме за П. Скоропадського).

Взяти щоденник 1920 р. Іще там дещо є...

Степ (як у кого? — Гр[ицько] Григоренко, Мих[айло] Коц[юбинський]).

«Люборацькі».

Ів[ан] Нечуй-Лев[ицький] — «Старосвітські батюшки...» і ті місця на Київщині, що там змальовані...

Річка Рось.

Канівщина (я з Васильченком на мог[илі] Ш[евченка]).

Черніг[івщина]. «Прийшли до мене гості з мого ж таки села...»

Саксаганський.

Загаров ⁴⁹ (чи ще не служив я у театрі?).

Ів[ан] Мар'яненко (див. щоденник).

«Блажен, блажен, благословен...» (Коли саме я написав?)

«Іспит» («Замість сонетів і октав»).

Це основне у всій книжці хай буде.

Горький М. «Бал[ада] про графиню Елен де Курсі».

«Листи до поета» (отам, де «Камелії», Вернер та Нагродська).

«Мадонно моя» (цифра III).

«Один в любов...» — це теж основне (там, де солдати лузають насіння).

«Сотворіння світу» (торбарі).

«Паліть універсали...»

Роль рук. «Тайна веч[еря]» Леонардо да Вінчі.

Без дати

Наша делегація зібралась вся на широкому балконі в Пловдиві.

Унизу — море голів! Промовляв саме від Слов'янського комітету. І його голос лунав по [площі], і відлунював, і повторювався кожним словом на далеких будинках.

Той, хто проводив мітинг, повернувся до мене: — Тепер ваше буде слово. З України? — запитав мене.

І враз засвітилися його очі.

— Україна... Гоголь... Ах, який це Гоголь.

...І я говорив про братні зв'язки слов'ян, про братні зв'язки укр[аїнського] й рос[ійського] на[родів] і окремо — про Т. Шев[ченка] і про Гоголя.

Зовсім інше запитували мене на літ[ературній] секції в Глазго, — там-бо позбирались різні люди...

Без дати

А я кажу: яка ж хороша ваша мова, і став читати Христо Ботева⁵⁰, Вапцарова⁵¹ і інших.

Коли тут аж із протилежного краю стола вигукнув один якийсь:

— От іменно! Мова! Від тюрків же багато в неї...

— Із тюркської? — усі з здивуванням повернулись до нього. А він (підходить з чаркою в руці):

— Я хочу поцокатись із вами...

Акоп Паронян⁵². «Східний дантист». Мій переклад для укр[аїнської] музкомедії.

Ця річ Акопа Пароняна кілька разів пройшла у нас у Києві (під наголовком «Подорож до Стамбула»), а тоді зняли її.

Можливо, Туреччину зачіпати не хотіли.

У моєму 4-му томі є один вірш із цієї музкомедії.

Без дати

«*І вівіки вікїв*» — назва повісті про моє дитинство.

Геромонах отець Іван з сивою бородою ранню правив так у печері на Іллю.

До замітки «Хто такий мій батько»

...Не канонізую його — аніяк! — а передаю все те, що пам'ятаю про нього. Отже: він був і добрим, і строгим, цілими годинами скупченим у собі; він бував і стриманим, а бував і гарячим — до того гарячим, що йому трудно було б зупинити самого себе, що було причиною того, що він (всього один раз я в дитинстві це бачив) за коси тягав по долівці мою маму.

Привчав, щоб ми уранці, умившись, ставали на молитву перед іконами. Ми це й робили. Але, як тільки хтось знадвору покликав і він у двір виїшов, ми, один на одного подивившись, кихкали, замість молитви щось інше бурмотіли.

Батько привчав нас хліб на столі поважати, кришок під час обіду не розкидати, батько учив нас одержу берегти («Пожалій її один раз — вона тебе сто раз пожаліє»).

«Сон князя» Ів. Франка.

Во время оно жив був князь
У городі над Полтвобю.
Він міг усе, він знав усе
И на все хитав головою.

(І. Франко, т. 13, у примітках, стор. 421).

Це — до тієї моєї розмови з дідом, який тішив дитину в сінях (нікого ж не було з жінок) та розповідав одному з вартових, які в його хаті стояли (тимчасово), про «Лтаву і Полтаву». Я теж запитував діда про ці загадкові «Лтаву і Полтаву».

Восени 1944 (як[що] не помиляюсь) у селі на Харківщині. (А чи, може, у Воронежчині?)

Скінчився наш урок по малюванню,
й Михайло Жук уже пішов додому.
Позапинали всі свої мольберти
товариші мої, семінаристи,
й, кивнувши головою, розійшлися.
Лишивсь я сам. На ключ узяв я двері
зсередини...

Поглянути в «Труды Археологического съезда в Чернигове»:

1) установити, хто саме там був (і О[лександр] Ів[анович] Білецький, і Серг[ій] Ів[анович] Маслов, і П. Тиховський⁵³);

2) написати вірш про те, як княгиня Уварова демонстративно вийшла, коли грали кобзарі. А був там присутній М. М. К[оцюбинський]?

Чи, мо', на той час він вийшов із складу?

Талія (в розумінні переносному).

«...Он им не по талии» (Им — тобто дровам, які пилкою пиляти треба).

Н. Лесков, т. 6, ст[ор]. 416.

Без дати

І гнилою колодою
[По світу валяться...
Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі]...

Це — можна прикласти і до всіх поневолених сьогодні народів світу.

Глянути у М. Р[ильського].

Уночі в темноті писав...

Про Тараса Шевченка. Див. нижче: у В. Симоненка. Вплив мотиву Т[араса] Ш[евченка]:

Орися ти, моя ниво...

1966 року,
лютий

22/II—66.

Телефоном — від директора вид[авництва] ва в Уфі (див. 16/IV лист з подякою від Куватова *): «Патріотичні мотив[и] у творчості Мажита Гафурі!» — 1/2 сторінки **. 2 тижні ще д[али] строку для подачі свого вступного слова.

Без дати

Хто не бачить росту молоді, той не бачить і самого процесу життя.

Життя ж ніколи не застигає на одних тільки якихось своїх раз назавжди вибраних формах, а завжди змінюється, оновлюється, удосконалюється. Життя ніколи не буває в спокої, а завжди в русі, в шуканні, в досягненні ще вищого щабля в порівнянні з попереднім, — для того, щоб правильно, не помиляючись, твердо стати у житті.

Є тисячі молодих сил!

Тисячі сил!

---

* Слова: «див. 16/IV лист з подякою від Куватова» автор дописав після того, як виконав обіцянку і надіслав передмову до книжки поезій М. Гафурі.

** Йдеться не про півсторінки, а про 1/2 друкованого аркуша.

Без дати

Послав у різні місяці 7 комплектів УРЕ (по 16 томів) до бібліотек і колгоспів:
у своє село Піски;
в бібліотеку школи с. Баришівки;
в колгосп ім. Подвойського коло Ніжина;
село Гулак на Миколаївщині;
Канів, школа;
село біля Канева.

Без дати

До кн[иги] «Як я писав»

«Свято чи будень?» — стаття Миколи Ільницького.

Окремо там є про космос у нашій поезії і про цикл мій «В космічному оркестрі» та М. Бажана «Безсмертя».

«Жовтень», № 4, 1966, стор. 133—134.

Без дати

Про пам'ятник Пушкіну в Одесі. Див.: «Одесса 1794—1894», Сборник, Одесса, 1895, стор. 430:

«...был назначен конкурс, на который было представлено несколько проектов. Из них самым подходящим оказался проект, составленный архитектором Васильевым. К сожалению, памятник не был сооружен во всем согласно проекту. В нем было сделано много изменений, после чего получилось не вполне удачное произведение...»

І тут же, на цій самій сторінці, надруковано:

«Самый роскошный по качеству употребленных на сооружение его материалов — это памятник Императору Александру II (і на наступній — 432-й — сторінці читаємо): открытый в мае 1891 года. «Александру II — благодарная Одесса».

Скульптор Н. П. Баринов.

«...На сем месте (і т. д.)... соизволил быть парку» (і т. д.).

А далі про те, що ще передбачається поставити найкращий пам'ятник Катерині II (50 000 крб).

До цього див. на ст[орінці] 599. Розкішний пам'ятник Воронцову.

(А Пушкіну тільки погруддя).

Поглянути в енциклопедію: 1) архіт[ектор] Васильєв; 2) скульптор Барінов.

Без дати

М. І. Подвойський вчив нас (конкретно пам'ятаю: з Болдиної гори, коли він рукою показував на Чернігів), вчив малювати цілі купи дерев, а не вимальовувати окремого листячка, якого ми здалеку й побачити не можемо розрізненим...

Ліпінський, що після нього був репетитором в гуртожитку хлопчиків-співаків,— навпаки: який би пейзаж не взяв він малювати, завжди на деревах листячко вимальовував до дрібничок,— незалежно від того, чи дерево стояло близько від художника, а чи далеко.

Без дати

«Дневник» Марії Башкирцевої⁵⁴

До триптиха «Листи до поета».

Лежить в основі триптиха листування поміж двома особами (обоє літератори). Листування правдиве, пристрасне й хороше. Можливо, таке, як у Марії Башкирцевої й Гюї де Мопассана? Не знаю...

1966 року,
серпень

Колись, у моєму дитинстві ще, нам, малим, в тім числі й мені, теж давали додому читати такі книжки (з бібліотеки шкільної), як християнізовану — «Сколько человеку земли нужно» (Л. Толстого).

Я уявляю: що б то було з нами, якби тоді та могли б видавати нам такі книги, як, наприклад, «Моя зустріч з Олексою» Івана Франка (звичайно,

в скороченій і пристосованій до сприйняття дитини формі)!

Зараз я її не вперше читаю, і як тільки дійшов до кінця — плачу. Така сила і ясність, правдивість і простота викладу.

8/VIII—66 р., Конча-Заспа.

Лідонька пішла з судками по обід.

Вона мені у всьому помагає.

А сама й не глядить свого здоров'я.

1967 року,
січень

Усього нам з вами на наше знайомство дано тиждень.

Чи можна ж за тиждень щось узяти собі як починаючому письменникові? Адже дехто з вас може подумати так: був я учнем такого-то класу, побував у вас у Спілці на семінарі і от ізнов повертаюсь за парту. Тобто, мовляв, нічого в мені цей семінар не змінив; як був учнем — так і лишився учнем.

Так думати — це значить не розуміти того, що семінар для вас — це вже рубіж. Рубіж поміж чим? Поміж тим, як кожен з вас до цього був... (Недописано.— Уп.).

Був разом з тт. Коротичем, Збанацьким, Ігнатенком на відкритті семінару (тижневого) молодих у ЦК комсомолу.

Виступав не дуже як. Бо перед цим був стомлений.

3/I—67.

Без дати

Наближається 50-річчя Жовтня, 100-річчя від дня народження В. І. Леніна.

Відобразити героїчну путь.

Особливої уваги вимагає до себе ідейне виховання творчої молоді.

Ти в дивні дні, а ти в трудні хвилини
вчи завжди з нами — любий наш керівник.
Він будиш в нас розквітленіть ормину,
до ворога надремніть вгнє і вкїз.

О, рідний лєнін! Всі твої ли діти,
мої заповіи — в середь вочем горїиш
Як радїсно в трудї полум'яніти!
Як хочеться все світї перетворити!

Автограф вірша П. Г. Тичини «Лєнін каже: мужнім будь!»

Без дати

Співанка в порожнім приміщенні, звідки вибралась духовна консисторія.

Панахидні співи.

Такий сум мене взяв, так защеміло серце од цих співів. Після села ще ж ніколи я їх не чув.

(Плачу і ридаю).

І особливо повторення хором духовного концерту (хоч його й раніше знав): «Скажи мя, господи, кончину мою...»

Хоча тут тільки слова сумні, а самий спів...

(«И число дней моих...»)

Музика Бортнянського...

Без дати

Над Мертвим переулком

Немая каланча

Людей оповещает,

Что — где-то — там — пожар —

Медлительно взвивает
В туманы красный шар.

Из Андрія Белого.

(Андрей Белый. «Стих [отворени]я и поэмы». Москва — Ленинград, 1966, стор. 37).

Коли я поступив у хор Єлецького архієрейського монастиря,— там (увечері колись) уперше (після села) побачив на каланчі червоний ліхтар. (В 1901 р.)

1967 року,
січень

Треба буде написати про Аркадія Казку (в дитинстві, у Тройці чернігівській).

Подвойський відкриває нам у земській бібліотеці кожному абонемент (а нас — душ 5—7 — повів туди з собою).

(Пішки із Тройці аж до земської бібліотеки, що при книгарні, яку ще Б. Грінченко та Л. Глібов засновували, а згодом підтримував М. Коцюбинський).

19/І—87, у лікарні «Феофанія».

Без дати

Усі ми подеколи чуємо, що Бортнянський писав і світські твори — а де ж вони? Цікаво б було детально про їх почути.

А чи знаємо хоч щось ми про Березовського⁵⁵?

Без дати

Николай Рерих. В один из последних годов своей жизни, будучи в Индии, написал о Советском Союзе самые теплые, самые душевные слова, чтобы на его родине вечно бы выковывался меч обороны, выковывался плуг труда...

Без дати

До «Мого дитинства»

Наумович Іван (Іоанн Григ[орович])
(1826—1891).

...був попом у селі Борщагівка близ Києва (тепер район Борщагівка?).

Поховано в Києві на кладовищі Николаївського (очевидно, «Никольського». — П. Т.) монастиря на Аскольдовій могилі.

(«Енциклопедія»] Брокгауза і Ефрона], т. 40, [стор.] 693—694).

Я сам бачив його могилу й пам'ятник (з лівого боку од входу) в 1913 р., як був студентом.

Без дати

Корчуватський могильник — біля Києва.

В 20-ті рр. я їздив разом з іншими співробітниками АН УРСР на могильник...

Без дати

«Література в жоднім разі не повинна бути установою, паралельною уголовній палаті.

А наша література все любить карати...»

П. Вяземський.

«Старая записная книжка», ст[ор]. 272.

Без дати

Критика не тільки відкриває, толкує, а іноді й просто з голови своєї витолковує те, чого й нема.

Без дати

Надбання духовної культури не можна зважити на терезах.

Без дати

Індійська приповідка говорить: «Корабель дружби і через Гімалаї перепливе».

Без дати

Ничто другое так не возвышает нас, как общение.

Нашей дружбы корни — давние и крепкие.

Без дати

Що може бути вищим для нас, як дружба народів? Що може бути більш цінним, як збереження святих почуттів?

Без дати

Читав «Комуніст [ичний] маніфест» на Байк [овому кл[адовиці] разом з студ[ентом] Куриленком (із Пісок).

На самому початку революції...

Без дати

Молодь нові поєднання звуків, нових тембрів шукає.

Без дати

Тільки той є поет, хто своїми творами зачіпає струни душі кожної трудящої людини.

Без дати

А формою молодь несе красу української мови.

Без дати

Ромен Роллан у своєму вступі до роз'яснення Дев'ятої симфонії каже про Бетховена:

«...Яке б не було велике його стремління до вічного, він не помишляв тікати від епохи».

Ромен Роллан, т. XII, [стор.] 25.

«Жоден з музикантів не відчував з такою гордістю і одночасно смиренням свою місію, як Бетховен наприкінці життя».

Ibidem.

«Отнюдь не ноты, не взаимоотношения между нотами играют главную роль, а внутренние силы, объединяющие их подобно луку. Нужно услышать порыв сердца (θυμος), увидеть вздущиеся мускулы, твердую руку, большой палец, натягивающий тетиву, линию прицела и полет стрелы — то, что Энгельсман называет «Schwangs-kraft» и «Schwangs-energien» (рвущийся наружу энергией), а также скрытыми Etnicklungs-factoren — скрытыми факто-

рами розвитку,— все це грядущее жизни, тающей в зародышах. Одна и та же фраза может быть холодной, пустой, ничтожной, если она выходит из-под пера посредственности, и обжигает, как лава, когда ее извергает вулкан. Именем господи заклинаю вас: принимаясь за изучение гениального произведения, не гасите его пламени. Ибо оно составляет сущность гения. Девятая симфония — целый мир огненных планет».

Ромен Роллан, 12 том, [стор.] 44—45.

Без дати

Неодмінно написати:

Цикл поезій:

- 1) Саратов (як я ще студентом жив і вчився в Комерційному ін[ститу]ті);
- 2) Ленінград, як я проходив семінар турецької мови);
- 3) с. Високе (голос хористки — Поля зрадила);
- 4) Як я співав під землею;
- 5) «Егмонт».

Без дати

Киплять верхи дерев —
зеленим, ой зеленим!

Без дати

Усе у всесвіті перебуває в такому зв'язку, що сучасне завжди таїть у своїх надрах майбутнє...

Лейбніц.

*1967 року,
липень*

Не можна любити Правду більш за Людину.
Бо сама ж Правда і призначена для Людини.

6/VII.

Примітки

Книга «Із щоденникових записів» творилася Павлом Григоровичем Тичиною від 1919-го по 1967 рік. Вона складається з кількох невеликих щоденників, а також з численних несистематизованих записів на окремих аркушах, які збереглися в його архіві. Свої щоденники П. Г. Тичина вів більш чи менш систематично в 1919—1920 рр., а також 1935 року — під час перебування в Парижі на Конгресі оборони культури (на жаль, цей зошит зберігся не повністю); 1945-го і 1946 рр. — під час поїздок на Закарпаття і Сумщину; 1954-го і 1955 рр. — під час відвідань Фінляндії та Чехословаччини... За свідченням дружини поета Лідії Петрівни Тичини, були й інші зошити з систематичними записами, але вони під час Великої Вітчизняної війни залишилися в Києві і безслідно зникли (разом з другою частиною драматичної поеми «Шевченко й Чернишевський», кількома розділами поеми-симфонії «Сковорода» та поем «Шабля Котовського» і «Прометей»). Окремі зошити з щоденниковими записами періоду Великої Вітчизняної війни загубилися під час переїздів подружжя Тичин з Уфи до Москви, а звідти — до Києва.

Деяку частину рукописів П. Г. Тичини вдалося врятувати під час війни давньому приятелю поета — Анатолію Карповичу Павлюку. Серед врятованого — і повість-щоденник П. Г. Тичини «Подорож з капелю Стеценка (1920 р.)». Великий зошит з рукописом цієї повісті-щоденника А. К. Павлюк через кілька років по війні повернув авторіві, і П. Г. Тичина взявся за редагування та доробку своїх записів з метою видати їх окремою книгою. Ця робота затяглася на багато літ — аж до смерті поета... Повість-щоденник про подорож капели К. Г. Стеценка по Правобережжю була підготовлена до друку А. К. Павлюком (з допомогою Л. П. Тичини і С. В. Тельнюка) і видрукована з переднім словом Я. В. Баша в №№ 1—4 журналу «Вітчизна» за 1971 р. (у скороченому вигляді). Рукопис і машинопис цього твору (в повному вигляді) нині зберігається у фондах Центрального державного архіву-музею літератури й мистецтва Української РСР. Свого часу дружина поета підготувала книгу прози П. Г. Тичини, куди увійшли його оповідання, прозові переклади з різних мов, зокрема вірменської та болгарської, а також і повість-щоденник «Подорож з капелю Стеценка (1920 р.)».

Ще під час роботи над підготовкою до друку поеми-симфонії «Сковорода», книг критики «З минулого — в майбутнє» та «Читаю. Думаю. Нотую», упорядники, вивчаючи

рукописи П. Г. Тичини, відкладали в окремі теки аркуші з датованими й недатованими щоденниковими записами поета, систематизували й упорядковували їх. Завершальний етап роботи над книгою «Із щоденникових записів» припав на весну — літо 1975 року. Упорядники приготували машинопис книги, що обіймав біля 400 сторінок (без передмови та приміток). По закінченню роботи над машинописом упорядники домовилися з головою Комісії СПУ по творчій спадщині П. Г. Тичини членом-кореспондентом АН УРСР Л. М. Новиченком про те, що він, докладно ознайомившись з майбутньою книгою, напише передмову до неї. Один з примірників машинопису було передано Л. М. Новиченкові, а через кілька тижнів (на початку вересня 1975 р.) Л. П. Тичина померла. Після її смерті всі рукописи П. Г. Тичини були передані до Центрального державного архіву-музею літератури й мистецтва Української РСР, в тім числі й два примірники машинопису книги «Із щоденникових записів». Один з упорядників книги С. В. Тельнюк невдовзі після смерті Л. П. Тичини поїхав працювати на БАМ, звідки повернувся 1977 року. Влітку 1979 р. дирекція створюваного тоді музею-квартири П. Г. Тичини придбала від приватних осіб деякі рукописи П. Г. Тичини, в тім числі — й кілька сторінок щоденникових записів початку 20-х років. На жаль, ці сторінки до книги «Із щоденникових записів» не увійшли, бо упорядникові С. В. Тельнюкові не вдалося домовитися з дирекцією музею-квартири про їх публікацію...

Книга «Із щоденникових записів» друкується за тим примірником машинопису, що зберігався у Л. М. Новиченка, — він передав його (разом з передмовою) видавництву «Радянський письменник».

Упорядник і видавництво дякують дирекції Центрального державного архіву-музею літератури й мистецтва Української РСР за фотокопії сторінок щоденників П. Г. Тичини, люб'язно надані для публікації.

При складанні приміток упорядник і редактор цього видання керувались принципом: пояснювати тільки те, чого може не знати підготовлений читач, або те, що має пряме відношення до маловідомих сторінок біографії і творчості П. Г. Тичини.

¹ *Легато* (італ. legato — зв'язано) — перехід від одного звука до другого без перерви. У співі та грі на духових інструментах легато досягається виконанням звуків одним подихом. Графічно легато позначається лігою — дугоподібною рисою, що охоплює відповідні ноти.

² Цей запис (від 24 листопада 1919 року) в дещо видозміненому вигляді увійшов до книжки П. Тичини «Замість сонетів і октав» (1920 р.).

³ Йдеться про брата П. Тичини Євгена Григоровича.

⁴ Лідія Петрівна *Папарук* (1900—1975) — майбутня дружина П. Тичини. До 1923 року П. Тичина жив на квартирі Папаруків по вул. Кузнечній (зараз — Горького), 107, у Києві.

⁵ Йдеться про одну з доньок українського педагога, краєзнавця і літератора Івана Коновала (Вороньківського) — Нюсю Коновал, яку молодий П. Тичина називав «панною Інною» і присвятив їй відомого вірша.

⁶ *Поля Коновал* — юнацьке кохання П. Тичини, сестра «панни Інни».

⁷ *Михайль* (Михайло Васильович) *Семенко* (1892—1937) — український радянський поет. У збірці «Кверофутуризм» (1914 р.), у літературно-критичних та художніх творах 20-х рр. виступив як представник українського футуризму. 1919 р. створив поеми «Тов. Сонце», «Весна», «Степ», у яких оспівав Великий Жовтень. Прояви формалізму, заперечення класичної спадщини — все це негативно позначалося на творчості цього талановитого поета. Це й викликало різку і багато в чому необ'єктивну оцінку молодим П. Тичиною творчості М. Семенка.

^{8, 11} *Поля, Наталя, Оксана, Проня, Ваня, Женя* — сестри й брати П. Тичини. Всього у нього було п'ять сестер: Єфросинія (Проня; 1881—1949), Поліна (1884—1925), Оксана (нар. 1893 р.), Олександра (Олеся; 1899—1931), Наталя

(1902—1922),— і чотири брати: Михайло (1885—1920), Іван (1888—1969), Євген (1895—1955), Костя (помер дитиною).

⁹ *Нарбут* Георгій Іванович (1886—1920) — український художник-графік. Нарбут оформляв перші українські радянські журнали «Мистецтво», «Зорі», «Солнце труда», «Народное хозяйство Украины», перше видання Конституції РРФСР; він же — автор дошкульних карикатур на гетьманців та білогвардійців. У Нарбута вчилися художники Р. Лісовський (оформляв перше видання «Сонячних кларнетів»), М. Кирнарський (оформляв «Вітер з України»), О. Лозовський (оформляв друге видання «Сонячних кларнетів»), «Плуг», «Замість сонетів і октав»).

¹⁰ *Піски* (нині — Бобровицького району на Чернігівщині) — село, де народився П. Тичина і де жили його рідні.

¹² Йдеться про старшого брата П. Тичини Михайла Григоровича, який після закінчення семінарії служив священником у с. Хмельниці (під Черніговом).

¹³ *Розанов* Василь Васильович (1856—1919) — реакційний російський письменник, критик, публіцист. В. І. Ленін різко висловився про його реакційність та політичну безпринципність.

¹⁴ «*Сяйво*» — ілюстрований літературно-мистецький місячник демократичного напрямку, що виходив у Києві 1913—1914 рр.

¹⁵ Йдеться про *Василя Еллана-Блакитного* (1894—1925). П. Тичина дружив з В. Елланом ще з дитинства, з часу навчання в Чернігівській семінарії.

¹⁶ Напевне, йдеться про природність народних інтонацій у творах письменника Архипа Тесленка й композитора Павла Сениці. *Сениця* Павло Іванович (1879—1960) — український радянський композитор і фольклорист, автор опер, симфоній, хорів на слова Т. Шевченка і П. Тичини, романсів, кількох наукових праць про українську музику.

¹⁷ Так жартома іноді називали юну Лїду Папарук.

¹⁸ *Губсоюз* (Дніпросоюз) — кооперативна організація на Україні в перші роки Радянської влади, приділяла багато уваги культурно-просвітницькій діяльності. Перша й друга капели, які, роз'їжджаючи по Україні, несли в маси музично-пісенну культуру, були організовані Губсоюзом.

¹⁹ Повість-щоденник П. Тичини «Подорож з капелю Стеценка (1920 р.)» було опубліковано 1971 року в журналі «Вітчизна» (№№ 1—4).

²⁰ Катерина Кузьмівна *Папарук* — мати Лїди Папарук.

²¹ У газеті «Вісті Київського губревкому» від 17 грудня 1920 р. було опубліковано фейлетон *Костя Котка* (Миколи Любченка) «Готентотська державність», у якому, зокрема, писалося: «Група молодих поетів заходила ся біля заснування української опери. Перекладаються «Сказка о царе Салтане», «Кармен» та інші опери». В героях цього фейлетону — готентотських культуртрегерах з іменами Дми-Заг, Пав-Тич і Вал-Щук легко вгадувалися Дм. Загул, П. Тичина, В. Поліщук. Взагалі, прояви нігілізму щодо класичної спадщини, нетактовності й грубості щодо представників української радянської літератури (крім футуристів та їх лідера М. Семенка, що його автори «Вістей» вважали єдиним представником революційного письменства) тут були не рідкістю. Зрозуміла річ, подібні виступи не могли викликати захоплення у П. Тичини.

²² Виставу «Жакерії» за П. Меріме було здійснено 1925 року під керівництвом творця і художнього керівника театру «Березіль» Леся Курбаса (1887—1942), але задум вистави виник 1920 року. П. Тичина працював разом з Л. Курбасом у театрі М. Садовського (до революції) та у Першому державному драматичному театрі УРСР імені Т. Шевченка.

²³ «Гроно» — назва літературно-мистецького угруповання та збірки творів, що випустили «гроністи» в листопаді 1920 року. У збірці «Гроно» були вміщені оповідання, стат-

ті, поезії В. Поліщука, М. Терещенка, Д. Загула, П. Филіповича, М. Любченка (Костя Котка), Г. Косинки, Г. Шкурупія, Ю. Меженка та ін. «Гроно» стояло на революційних позиціях, але свій художній метод визначало як щось середнє між імпресіонізмом та футуризмом. Незабаром угруповання «Гроно» розпалося.

²⁴ «Музагет» — літературно-мистецьке угруповання, що виникло в Києві 1919 року і об'єднувало поетів та митців різних напрямків, переважно естетськи-символістських тенденцій. 1919 року вийшла єдина книжечка журналу «Музагет», у якій вміщено було, між іншим, і поезії та рецензію П. Тичини.

²⁵ Племінниця П. Тичини. Пізніше, наприкінці 1942 року, вона разом з двома малими дітьми загинула в с. Пісках від рук фашистів.

²⁶ *Квітка* Климент Васильович (1880—1953) — український радянський музикознавець-фольклорист, чоловік Лесі Українки.

²⁷ Йдеться про знайомого П. Тичини — поета, що вирішив був іти в священики. Цьому ж поетові присвячено запис від 26 липня 1920 р.

²⁸ *Кобилянський* Володимир Олександрович (1895—1919) — український поет і перекладач. У своїх поезіях привітав Великий Жовтень, переклав значну частину «Книги пісень» Г. Гейне, окремі твори Ф. Шіллера.

²⁹ Тобто додаткові записи до повісті-щоденника «Подорож з капелою Стеценка (1920 р.)», які автор робив і в 1921 році, й пізніше.

³⁰ *Казка* Аркадій Васильович (1890—1929) — український радянський поет, учасник «субот» М. Коцюбинського, близький друг П. Тичини.

³¹ *Брандес* Георг (1842—1927) — видатний датський літературний критик. 1920 року підписав складений А. Барбюсом маніфест групи «Кларте». У своїх працях боровся

проти декадентщини, релігійної містики. В 1906—1914 рр. у Петербурзі вийшло російською мовою 20-томне видання творів Г. Брандеса. Кілька томів цього зібрання і взяв у подорож з капелюю К. Стеценка П. Тичина.

³² *Бйорнсон* Бйорнстєрне (1832—1910) — норвезький письменник, громадський діяч, представник критичного реалізму. У своїй публіцистиці Б. Бйорнсон, зокрема, обстоював право української культури на вільний розвиток. Рядки з вірша Б. Бйорнсона «Березіль» (у перекладі Л. Курбаса: «Я вибираю березіль, тому що він буря, тому що він сміх, тому що в ньому сила, тому що він переворот, з якого літо родиться...») стали кредо театру «Березіль».

³³ *Кассо* Лев Аристидович (1865—1914) — міністр освіти у царській Росії, відомий своїми реакційними заходами.

³⁴ «*Літературно-Науковий Вістник*» — щомісячний журнал, заснований 1898 р. Науковим товариством ім. Шевченка. В перші роки свого існування обстоював демократичні позиції.

³⁵ «*Рідний край*» — український щотижневий громадський та літературно-науковий журнал ліберально-буржуазного напрямку, що виходив 1905—1916 рр.

³⁶ «*Українська хата*» — журнал, у якому друкувалися переважно твори українських модерністів. Виходив 1909—1914 рр. Політичний напрямок журналу був буржуазно-націоналістичний.

³⁷ «*Рада*» — українська щоденна газета ліберально-буржуазного напрямку, що виходила у Києві 1906—1914 рр. Не маючи іншої трибуни, в ній часто друкувалися українські письменники революційно-демократичного напрямку. Ще навчаючись у семінарії, молодий П. Тичина надсилав сюди свої дописи. Деякі з них були опубліковані без підпису. 1913—1914 рр. П. Тичина активно співробітничав у «Раді», надрукував тут свої оповідання «Богословіє» та «Спокуса».

³⁸ «Світло» — український педагогічний журнал для сім'ї та школи ліберально-буржуазного напрямку, що видавався 1910—1914 рр. у Києві. П. Тичина працював у «Світлі» технічним секретарем редакції, видрукував тут найбільше і найдовершеніше оповідання «На риках вавилонських».

^{39, 40} *Крецендо* (італ. *crescendo*) — поступове збільшення сили звуку; *димінуйендо* (італ. *diminuendo*) — поступове послаблення сили звуку.

⁴¹ Уайльд Оскар (1854—1900) — англійський письменник і критик. П. Тичина ще до революції був добре знайомий з творчістю О. Уайльда за повним зібранням його творів у 4 томах, що вийшло 1912 р. за редакцією К. Чуковського.

⁴² Пшибишевський Станіслав (1868—1927) — польський письменник, що писав польською та німецькою мовами. П. Тичина був знайомий з творчістю С. Пшибишевського за його десяти томником, що вийшов російською мовою 1905—1911 рр.

⁴³ Шніцлер Артур (1862—1931) — австрійський письменник, автор багатьох п'єс, новел, есе. Шніцлер вбачав сенс життя у насолоді, поклонінні вічній красі, у зведенні любові до еротики, в естетизації смерті. Заперечуючи реакційні моменти у творчості А. Шніцлера, П. Тичина у своїй невеликій статті (написаній на самому початку 20-х років) підкреслює майстерність, тонкий психологізм австрійського письменника. 1903—1911 рр. вийшло 9-томне зібрання творів А. Шніцлера в перекладі на російську мову. З цим виданням П. Тичина був добре знайомий.

⁴⁴ Мірбо Октав (1848 чи 50 — 1917) — французький письменник. Нещадний реалізм поєднувався у О. Мірбо з безпросвітним песимізмом, проявами анархізму та декадентства. 1908—1911 рр. вийшов 10-томник його творів у перекладі на російську мову.

⁴⁵ П. Тичина записує свої враження після прочитання книги і подає в своєму вільному перекладі-переспіві один

з п'ятирядкових віршів (танка) японського поета першої половини VIII сторіччя Акахіто Ямабе. У строфічному записі цей переклад має такий вигляд:

Коли, підвівши голову,
Дивлюсь уперед, на безкраю далину океану,
То мені здається, що там, на батьківщині,
Зійшов місяць над горою Мікаса.

Мікаса — знамениті священні гори в околицях стародавньої столиці Японії — Нара.

⁴⁶ П. Тичина записує свої думки, викликані читанням окремих положень «Поетики» Арістотеля. У Арістотеля визначення трагедії формулюється так: «Трагедія є відтворення неприкрашеною мовою (причому кожна частина має саме їй властиві прикраси) важливої і закінченої дії, що має певний обсяг, відтворення не розповіддю, а дією, яка через співчуття сприяє очищенню подібних почувань» (цит. за кн.: Арістотель. Поетика. Переклад Бориса Тена. К., «Мистецтво», 1967, стор. 47).

⁴⁷ *Загірня* (Грінченко) Марія Миколаївна (1863—1928) — українська письменниця, лексикограф, авторка віршів, оповідань, повістей; дружина Б. Д. Грінченка. В даному разі, описуючи, яким чином з'явилася в господі Тичин книжка М. Загірньої, автор припустився неточності. Пізніше (очевидно, нагадали про це родичі чи й учителька, тоді ще жива) П. Тичина не раз писав, що книжку «Під землею» подарувала йому разом з іншими книжками вчителька Серафима Миколаївна Морачевська за добре навчання.

⁴⁸ *Марджанішвілі* (Марджанов) Коте (Костянтин) Олександрович (1872—1933) — видатний радянський театральний режисер і актор, народний артист Грузинської РСР. 1906—1908 рр. працював на Україні. 1919 року був призначений головним режисером колишнього театру Соловцова, а також комісаром театрів Києва. П. Тичина був добре знайомий з Коте Марджанішвілі.

⁴⁹ Юнг (Шпиколіцер) Клара Марківна (1883—1952) — видатна єврейська артистка естради й оперети. Напевне, П. Тичина мав нагоду бачити і слухати Клару Юнг під час її гастролей у дореволюційній Росії (чи у Франції, де він був 1925 року). 1934 року Клара Юнг переїхала до СРСР.

⁵⁰ Йдеться про обрання П. Тичини в 1929 році дійсним членом Всеукраїнської Академії наук (зараз — Академія наук УРСР).

1930—1939

¹ *Будинком імені Блакитного* називався наприкінці 20-х — на початку 30-х років письменницький клуб у Харкові.

² Працюючи над поемою-симфонією «Сковорода» (окремі розділи якої написані за драматургічним принципом), П. Тичина посилено працював над вивченням драматургічної спадщини Шекспіра, Лессінга й Гете. Ще під час навчання в семінарії та роботи в театрі М. Садовського П. Тичина перечитав драматичні твори Готгольда-Ефраїма Лессінга «Мінна фон Барнхельм», «Емілія Галотті», критичний трактат «Лаокоон», «Гамбурзьку драматургію» та ін. Можливо, П. Тичина мав намір ввести й Лессінга в число дійових осіб «Сковороди» (як ввів, наприклад, Й.-В. Гете).

³ Листи від молодого поета 20-х років Павла Коломійця до Тичини, напевне, загинули разом з великою частиною архіву поета під час Великої Вітчизняної війни.

⁴ *Севера* Іван Васильович (1891—1971) — український радянський скульптор, заслужений діяч мистецтв УРСР.

⁵ *Різниченко* Володимир Васильович (1870—1932) — український радянський геолог, академік АН УРСР. В. В. Різниченко відомий також як талановитий карикатурист і поет, що систематично друкувався в газетах «Іскра», «Рада», сатиричному журналі «Шершень», в альманасі

«Терновий вінок». Переклав на українську мову «Пісню про Буревісника» М. Горького.

⁶ Антонович Володимир Боніфатійович (1834—1908) — український історик та археолог буржуазного напрямку.

⁷ Йдеться про Аркадія Казку.

⁸ Льонирот Еліас (1802—1884) — фінський фольклорист і письменник. Із зібраних та опрацьованих матеріалів створив карело-фінський епос «Калевала».

⁹ Йдеться про *Абдулхака Хаміда Тархана* (1852—1937) — видатного турецького поета, реформатора турецької поезії. За часів правління султана Абдул-Хаміда II Абдулхак Хамід перебував у вигнанні.

¹⁰ «Східний світ» — журнал, орган Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, одним із засновників та активних діячів якої був і П. Тичина. Журнал видавався 1927—1931 рр. у Харкові.

¹¹ *Паризький конгрес оборони культури* 1935 року був скликаний з ініціативи французького письменника-комуніста Анрі Барбюса (1873—1935). На конгрес з'їхалися делегати з багатьох країн світу. Засідання конгресу відбувалися 21—25 червня 1935 року в паризькому палаці Мютюаліте. В радянській делегації, яку очолював секретар Спілки письменників СРСР О. С. Щербаков, були О. Толстой, Вс. Иванов, Ф. Панфьоров, Я. Колас, А. Лахуті, Г. Табідзе, Б. Пастернак, М. Кольцов, І. Микитенко, П. Панч, О. Корнійчук, П. Тичина та ін. Вітання конгресові надіслав М. Горький, який через хворобу не зміг прибути до Парижа. Конгрес, у роботі якого взяли участь і виступили зі своїми промовами представники різних ідейно-творчих спрямувань і поколінь творчої інтелігенції Європи, Азії, Америки, Австралії, відіграв значну роль у мобілізації сил письменників світу на боротьбу з загрозою фашизму.

¹² Йдеться про Ельзу *Тріоле* (1896—1970) — відому французьку письменницю, дружину і соратницю Луї Арагона.

¹³ *Кревель Рене* (1900—1935) — французський письменник-сюрреаліст. В середині 30-х років під впливом свого друга Л. Арагона включився до активної боротьби проти небезпеки фашизму, брав участь у підготовці Паризького конгресу оборони культури, мав виступити на ньому. Не знайшовши виходу з ідейно-художнього тупика, зацькований реакціонерами, Р. Кревель перед самим початком роботи конгресу покінчив життя самогубством. Невиглошену промову Р. Кревеля було прочитано на конгресі Луї Арагоном, а потім опубліковано у книзі: «Международный конгресс писателей в защиту культуры. Париж, июнь 1935. Доклады и выступления. Редакция и предисловие И. Луппола. Переводы Э. Триоле». М., 1936.

¹⁴ *Луппол Иван Капітонович* (1896—1943) — російський радянський літературознавець, історик і філософ, академік. 1935—1940 рр. очолював Інститут світової літератури ім. Горького.

¹⁵ *Гекслі* (Хакслі) *Олдос Леонард* (1894—1963) — видатний англійський письменник. У творах О. Гекслі нещадний реалізм у змалюванні буржуазного суспільства часто поєднувався з песимізмом та містикою. Блискуче висміяв буржуазну цивілізацію у своїй знаменитій «антиутопії» «Прекрасний новий світ» (1932 р.).

¹⁶ *Чімабуе* (Ченні ді Пепо; бл. 1240 — бл. 1302—1303) — визначний італійський живописець, один з найяскравіших представників флорентійської школи; йому приписується авторство «Мадонн» в Уффіці та Луврі.

¹⁷ *Тьєполо Джованні-Баттіста* (1696—1770) та *Джованні-Доменіко* (1727—1804) — італійські художники, батько і син, представники венеціанської школи.

¹⁸ *Бретон Андре* (1896—1966) — французський письменник, один з основоположників, теоретиків і практиків сюрреалізму.

¹⁹ *Далі* Сальвадор (нар. 1904 р.) — знаменитий іспансько-американський художник-сюрреаліст. Записані П. Тичиною зі слів Л. Арагона та Е. Тріоле кілька речень про С. Далі, звісно ж, не становлять вичерпної характеристики цього митця.

²⁰ *Макс Ернст* (нар. 1891 р.) — німецько-французький художник, що еволюціонував від експресіонізму до сюрреалізму.

²¹ *Жід Андре* (1869—1951) — французький письменник. На короткий час А. Жід приєднався до кіл прогресивної інтелігенції, проте вже в 1936 році виступив з наклепницькими статтями на СРСР. Дальша ідейно-творча деградація А. Жіда привела його в табір найреакційніших сил.

²² *Блок Жан-Рішар* (1884—1947) — видатний французький письменник і громадський діяч, член ФКП з 1921 р. Ж.-Р. Блок гаряче вітав Великий Жовтень і до кінця життя залишався щирим другом СРСР.

²³ *Давід Жак-Луї* (1748—1825) — великий французький живописець, основоположник революційного класицизму. В Луврі зберігаються його картини «Клятва Гораціїв», «Портрет мадам Рекам'є», «Брут», «Присяга в залі для гри в м'яч», «Сабінянки» та інші твори.

²⁴ *Жерар Франсуа-Паскаль-Сімон* (1770—1837) — французький художник, представник романтизму. В Луврі зберігаються «Ізавель з доньками», «Амур і Псіхея» та інші картини й малюнки Жерара.

²⁵ *Рубенс Пітер-Пауль* (1577—1640) — великий фламандський живописець. У Луврі зберігаються його картини «Гермес», «Гелена Фоурмен з дітьми» та ін.

²⁶ *Фрагонар Жан-Оноре* (1732—1806) — французький художник. У Луврі зберігаються його картини «Купальниці», «Натхнення».

²⁷ *Франк Леонард* (1882—1961) — видатний німецький письменник. У своїх романах рішуче засуджував імперіа-

лістичну війну, фашизм, стверджував неминучість перемоги соціалізму над капіталізмом.

²⁸ *Кассу Жан* (нар. 1897 р.) — французький письменник, романіст, есеїст, дослідник літератури й мистецтва. У 1936—1949 рр. був головним редактором прогресивного журналу «Ероп». Учасник руху Опору, довгий час сидів у фашистських тюрмах і таборах.

²⁹ *Мальро Андре* (1901—1976) — французький письменник, літературознавець, політичний діяч. Автор антифашистських романів. Брав активну участь у роботі Паризького конгресу оборони культури, командував республіканською авіаескадрильєю в Іспанії, очолював партизанську бригаду під час руху Опору.

³⁰ *Форстер Едуард Морган* (1879—1970) — англійський письменник. У 30-ті роки брав активну участь в антифашистському русі.

³¹ В уривках промов Е. Форстера, Ж. Бенда, Ж. Кассу, Ж. Гесно, Е. Дюжардена, Й. Ласта, які П. Тичина записував похапцем під час роботи конгресу, упорядниками відновлено (для зручності сприймання читачем) деякі речення, що їх автор щоденника не встигав занотувати. Пропущені чи не повністю занотовані місця відновлено за виданням «Международный конгресс писателей в защиту культуры. Париж, июнь 1935. Доклады и выступления». Ці відновлені місця подаються в квадратних дужках.

³² *Лоуренс* (Лоренс) Дейвід Герберт (1885—1930) — англійський прозаїк і поет. Різко критикував капіталістичну цивілізацію, не знаходячи, одначе, позитивного ідеалу.

³³ «*Улісс*» — головний роман ірландського письменника Джеймса Джойса (1882—1941) — одного з найвизначніших майстрів модерністської літератури. В «Уліссі» (1922 р.) Джойс вперше вдався до свого знаменитого методу, що ствердився як «принцип потоку свідомості», який відбувається всередині суб'єкта і химерним чином відображає

певні сторони реальної дійсності. Як доводять радянські теоретики літератури й мистецтва, метод Джойса веде врешті-решт до повного розриву з реальною дійсністю та її відображенням... В СРСР розділи з «Улісса» друкувалися 1935—1936 рр. в журналі «Інтернаціональна література».

³⁴ Бенда Жюльєн (1867—1956) — французький прозаїк і публіцист. У своїх творах рішуче засуджував расизм і шовінізм, культ сили, апологію війни.

³⁵ Кіш Егон Ервін (1865—1948) — чесько-німецький письменник-документаліст, що писав німецькою мовою. Учасник громадянської війни в СРСР, 1937—1938 рр. воював в Іспанії у складі Інтернаціональної бригади.

³⁶ Вайян-Кутюр'є Поль (1892—1937) — французький письменник і громадський діяч. Був одним із засновників ФКП, членом її ЦК, редактором газети «Юманіте» (з 1926 р.).

³⁷ Геєно Марсель-Жан (нар. 1890 р.) — французький письменник, журналіст, літературознавець, член Французької академії.

³⁸ Дюжарден Едуар (дю Жарден Едуард; 1861—1949) — французький поет-символіст, драматург і критик, історик музики, релігії.

³⁹ Ласт Йозеф Карел (нар. 1898 р.) — голландський поет і прозаїк, автор книг поезій, у яких закликав до боротьби проти буржуазного ладу. Під час громадянської війни в Іспанії був капітаном республіканських військ, пізніше — в лавах голландських військ — бився з гітлерівцями.

⁴⁰ Голд Майкл (1894—1967) — прогресивний американський письменник — поет і публіцист.

⁴¹ Квінта (лат. quinta) — п'ятий ступінь діатонічного звукоряду, напр.: до — соль. Квінта буває чиста (напр.: до — соль), зменшена (до — соль-бемоль), збільшена (до — соль-дієз). Найважливіша — чиста квінта, оскільки саме вона є

одним з основних інтервалів, при яких утворюються мажорний та мінорний акорди.

⁴² *Бортнянський* Дмитро Степанович (1751—1825) — видатний український та російський композитор, родом з Глухова. Автор опер «Креонт», «Алкід», «Сокіл», камерно-інструментальних, хорових культових творів. П. Тичина знав твори Д. Бортнянського з дитинства і дуже любив їх, про що неодноразово писав. Перед Великою Вітчизняною війною П. Тичина разом з І. Паторжинським мав намір (на жаль, він залишився нездійсненим) відновити на сцені Київського оперного театру постановку опери Д. Бортнянського «Сокіл».

⁴³ *Турчанинов* Петро Іванович (1779—1856) — український та російський композитор, диригент, співак. Співав у хорі під керівництвом А. Веделя, а потім був регентом у Києві, Гатчині, Петербурзі. Блискучий гармонізатор старовинних мелодій, які після обробок П. Турчанинова здобули нове життя.

⁴⁴ *Ведель* Артемій Лук'янович (1767—1808) — видатний український композитор, хоровий диригент, співак, автор хорових концертів на релігійні теми, напр. літургії «На ріках вавілонських». У деяких творах А. Веделя виразно відчутний вплив українських народних пісень-романсів... У своєму оповіданні «На ріках вавілонських» П. Тичина описав своє потрясіння від виконання вищезгаданого твору А. Веделя.

⁴⁵ *Галуппі* Балтазар (1706—1784) — італійський композитор, автор комічних опер. Кілька літ жив у Росії. Одним із учнів Галуппі був Д. Бортнянський.

⁴⁶ *Сарті* Джузеппе (1729—1802) — італійський композитор. Певний час жив, творив і викладав у Росії. Учнями Дж. Сарті були А. Ведель, П. Турчанинов, Д. Кашин, С. Дегтярьов, С. Давидов та ін.

⁴⁷ *Гросс* Жорж (Георг Еренфрід; 1893—1959) — німецький художник-комуніст. Працював переважно в експре-

сіоністичній манері. П. Тичина шанував Ж. Гросса і зустрічався з ним у середині 20-х років у Берліні.

⁴⁸ *Малер* Густав (1860—1911) — великий австрійський композитор, диригент, оперний режисер. Композиторська творчість одного з найбільших симфоністів післявагнерівської доби Г. Малера мала значний вплив на таких творців, як Шостакович, Шьонберг, Берг, Бріттен та ін.

⁴⁹ *Галлер* Альбрехт (1708—1777) — швейцарський поет і природознавець.

⁵⁰ *Веселовський* Юрій Олексійович (1872—1919) — російський літературознавець, перекладач, письменник, син історика літератури О. М. Веселовського і небіж академіка Олександра Веселовського — видатного російського філолога, історика літератури й фольклору.

⁵¹ *Стецький* Олексій Іванович (1896—1938) — радянський партійний діяч. Революційну діяльність розпочав 1911 року в Чернігові.

⁵² *Товстуха* Іван Павлович (1889—1935) — радянський партійний діяч. У революційному русі — з 1905 року, в роки реакції вів революційну роботу в Чернігові.

⁵³ *«Маяк»* — українська щотижнева ілюстрована газета ліберально-буржуазного напрямку, що виходила в Києві 1912—1914 рр.

⁵⁴ *Пархоменко* Терентій Макарович (1872—1910) — український кобзар і лірник, родом з Чернігівщини.

⁵⁵ *Ханум* Тамара (Петросян Тамара Артемівна; нар. 1906 р.) — узбецька радянська артистка, виконавиця пісень і танців народів СРСР.

⁵⁶ *Лассо* Орландо (Ролан де Лассю; бл. 1532—1594) — франко-фламандський композитор доби Відродження. П. Тичина переклав «Луну», написану О. Лассо на власні слова.

⁵⁷ *Терція* (від лат. *tertia* — третя) — музичний інтервал, вимірюваний трьома ступенями діатонічного звукоряду. Велика терція має 4 півтони (до — мі), мала — 3 (до — мі-бемоль), збільшена — 5 (до — фа), зменшена — 2 (до-діез — мі-бемоль).

⁵⁸ Вірменський поет Согомон *Таронці* допомагав групі українських поетів, що працювала під загальним керівництвом П. Тичини, перекладати епос «Давид Сасунський».

⁵⁹ *Мовсесян* Віктор Артемович (нар. 1914 р.) — вірменський артист, що багато літ жив на Україні, допомагав П. Тичині вивчати вірменську мову, перекладати епос «Давид Сасунський». У журналі «Литературная Армения», № 5 за 1980 р. надруковано спогади В. Мовсесяна про П. Тичину.

1940—1949

¹ *Мамонтов* Яків Андрійович (1888—1940) — український радянський письменник, драматург, театрознавець. Я. Мамонтов помер 31 січня 1940 р.

² *Бурачек* Микола Григорович (1871—1942) — український радянський живописець, театральний художник, дослідник мистецької спадщини Т. Шевченка.

^{3, 4} *Шовкуненко* Олексій Олексійович (1884—1974) — український радянський живописець, народний художник СРСР. *Шовкуненко* Олександра Василівна — дружина художника. Родини Тичин і Шовкуненків щиро дружили між собою. П. Тичина присвятив своєму другові вірш «Перед картинами Олекси Шовкуненка». О. Шовкуненко намалював перед війною портрет П. Тичини (зараз він зберігається в квартирі-музеї поета).

⁵ *Калинович* Михайло Якович (1888—1949) — український радянський мовознавець, академік АН УРСР.

⁶ *Обертони* (чи часткові тони) — назва таких тонів, сукупність яких утворює музичний звук, співзвук. Довгий час обертони вважалися феноменом слухового відчуття,

оскільки вони, як правило, звучать значно тихше, ніж основний тон... Французький композитор Рамо побудував на обертонах свою музичну теорію.

⁷ *Грінченко* Микола Олексійович (1888—1942) — український радянський музикознавець, фольклорист, педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР.

⁸ *Лісняк* Василь Андрійович (1908—1963) — український радянський поет, учасник Великої Вітчизняної війни.

⁹ *Мелешко* Іван Олексійович був на той час курсантом військового училища. Тривалий час листувався з П. Тичиною. Нині — персональний пенсіонер.

¹⁰ *Чеканюк* Андрій Терентійович (нар. 1906 р.) — український радянський журналіст, історик, громадський діяч.

¹¹ *Локота* Іван Прокопович (1884—1942) — діяч комуністичного руху на Закарпатті, член Закарпатського крайового комітету Компартії Чехословаччини, був депутатом парламенту Чехословаччини.

^{12, 13, 14} *П'ятишкін* Павло Степанович, *Базима* Григорій Якович, *Корнее* Олексій Ілліч (Дід-Мороз) — активні учасники партизанського руху на Україні, соратники С. А. Ковпака та С. В. Руднева в Сумському партизанському з'єднанні. Після війни працювали на відповідальних державних та партійних постах на Сумщині. Докладно розповіли про них на сторінках своїх відомих книг С. А. Ковпак («Від Путивля до Карпат»), П. П. Вершигора («Люди з чистою совістю»). П. Тичина особливо заприятелював з Г. Я. Базимою, довгий час листувався з ним. У своїй незакінченій драматичній поемі «Руднев» (в архіві поета зберігається перший її акт) П. Тичина малює дуже привабливий образ колишнього вчителя, начальника штабу ковпаківців Григорія Базими.

¹⁵ *Ге* Микола Миколайович (1831—1894) — російський живописець, автор картин на історичні та релігійні теми,

портретів та пейзажів на українську тематику. Певний час жив на Чернігівщині.

¹⁶ Тойнбі Арнольд-Джозеф (нар. 1889 р.) — англійський буржуазний історик та філософ, засновник концепції «історичного коловороту». Русійною силою історії є, за Тойнбі, «творча меншість», яка веде за собою «інтерну більшість». В окремих віршах П. Тичини 20-х рр. (напр., перша редакція вірша «Ненавісті моєї сило...») наявні деякі (суто образні, а не світоглядні) перекликання з окремими положеннями Тойнбі.

¹⁷ Восени (у жовтні — листопаді) 1949 р. П. Тичина разом з групою радянських діячів науки й культури (в числі делегації були О. Сурков, Д. Кабалевський та ін.) відвідав Англію з нагоди святкування 25-річчя англійського Товариства культурного зв'язку з СРСР. Докладно про цю подорож П. Тичина написав у статті «Сьогодні в Англії» (1949 р.).

1950—1959 ¹ Письменник Олесь (Олександр Васильович) *Донченко* (1902—1954) помер 12 квітня 1954 р.

² У листопаді 1954 року П. Тичина у складі делегації Верховної Ради СРСР відвідав Фінляндію. Творчим наслідком цієї поїздки був вірш «Зустріч з Верьовкою у Тампере», написаний через 11 років.

³ *Ківі* (Стенваль) Алексіс (1834—1872) — видатний фінський письменник, що започаткував реалізм у фінській літературі.

⁴ Ейкія Армас (Вільє Веййо; 1904—1965) — фінський поет і громадський діяч, комуніст, редактор лівих журналів та газет.

За час маннергеймівської диктатури неодноразово опинявся в ув'язненні.

⁵ *Іванов* Олександр Андрійович (1806—1858) — великий російський художник, академік, автор картин «З'явлення Христа народів», «Аве Марія», «Аппіїв шлях» та ін.

⁶ У жовтні 1955 р. П. Тичина у складі делегації Верховної Ради СРСР відвідав Чехословаччину. До складу делегації входило 17 депутатів Верховної Ради СРСР, серед них: П. Абрасимов — секретар ЦК КП Білорусії, А. Тарасова — народна артистка СРСР, Т. Зуєва — міністр культури РРФСР, Т. Таїрова — державна та партійна діячка Азербайджанської РСР, Н. Лаптев та ін. Очолював делегацію Михайло Петрович Тарасов — радянський державний та профспілковий діяч. 1950 року його було обрано Головою Президії Верховної Ради РРФСР та Заступником Голови Президії Верховної Ради СРСР.

Після поїздки до Чехословаччини П. Тичина написав поему «Тарасова «Анну Кареніну» читає», у якій розповів про один з епізодів цієї поїздки, а також переклав і видав українською мовою книжку чеських, словацьких та моравських народних пісень.

⁷ *Фірлінгер* Зденек (нар. 1891 р.) — чехословацький державний і громадський діяч. Під час поїздки делегації Верховної Ради СРСР по Чехословаччині З. Фірлінгер зустрів і супроводжував її як Голова Національних зборів ЧСР.

⁸ *Гавлічек-Боровський* Карел (1821—1856) — видатний чеський поет і публіцист, певний час жив у Росії, написавши про нашу країну чимало творів. На українську мову поезії К. Гавлічка-Боровського перекладав І. Франко.

⁹ *Плавка* Андрій (нар. 1907 р.) — словацький письменник, автор багатьох книг поезій та прози. Був учасником Словацького національного повстання 1944 року.

¹⁰ *Палацький* Франтішек (1798—1876) — чеський історик та політичний діяч ліберально-буржуазного напрямку, автор численних праць з історії Чехії.

¹¹ *Кубін* Рудольф (нар. 1909 р.) — чеський композитор, що працює в різних жанрах, автор опер, оперет та інструментальних творів.

¹² *Яначек* Леош (1854—1928) — моравський композитор (Чехословаччина), органіст, диригент, критик, педагог, музичний діяч, автор опери «Ї пасербиця», рапсодії «Тарас Бульба» та ін.

¹³ *Майєрова* Марія (1882—1967) — видатна чеська письменниця-комуністка. П. Тичина листувався з М. Майєровою.

¹⁴ *Нежевенко* Григорій Семенович (нар. 1912 р.) — знатна людина України, токар Одеського заводу радіальних верстатів, лауреат Державної премії СРСР.

¹⁵ *Озеров* Лев Адольфович (нар. 1914 р.) — відомий російський поет, перекладач, критик. Перу Л. Озерова належить багато перекладів віршів П. Тичини.

¹⁶ *Губенко-Маслюченко* Варвара Олексіївна — українська актриса, дружина Остапа Вишні (П. М. Губенка).

¹⁷ *Самійленко* Володимир Іванович (1864—1925) — український поет-сатирик і перекладач. В. Самійленко багато чим допоміг молодому П. Тичині. 1915 р. хворий П. Тичина півроку жив у Самійленка в Добрянці, перекладав під його керівництвом вірші М. Лермонтова і П. Верлена. Листування між Самійленком і Тичиною загибло під час Великої Вітчизняної війни.

¹⁸ *Бойко* Іван Захарович (1908—1970) — український радянський бібліограф, поет і прозаїк. Склав найдокладніший бібліографічний покажчик творів П. Тичини (ще не виданий).

¹⁹ *Октава* — восьмий тон музичної гами, який має ту ж назву, що й початковий тон (напр.: ля першої октави — ля другої октави); одна з групи (із семи основних тонів —

до, ре, мі, фа, соль, ля, сі), на які діляться вживані в музиці звуки.

²⁰ *Демуцький* Порфирій Данилович (1860—1927) — український фольклорист, диригент і композитор. Працюючи лікарем у с. Охматові на Київщині, організував знаменитий народний хор з селян, що з великим успіхом виступав у різних місцевостях України. П. Демуцький — батько видатного радянського кінооператора Данила Демуцького.

²¹ *Жук* Михайло Іванович (1883—1964) — український радянський художник, поет, прозаїк, учитель П. Тичини в Чернігівській семінарії. Працював у галузі живопису, графіки й художньої кераміки, автор відомих портретів М. Коцюбинського, П. Тичини, Д. Загула, Ю. Меженка та ін. Про свого вчителя малювання, який познайомив молодого поета з М. Коцюбинським, П. Тичина написав у вірші «Перше знайомство».

²² *Виспянський* Станіслав (1869—1907) — видатний польський письменник, театральний діяч, художник. Створив проекти вітражів і поліхромного розпису костюлу й каплиці на Вавелі, портрети, пейзажі.

²³ *Дорогинка* — село в Ічнянському районі на Чернігівщині. Селяни Дорогинки неодноразово виступали проти панів; так, відомі повстання, заворушення, страйки дорогинських селян у 1854-му, 1861-му, 1906 рр.

²⁴ *Алегро* (італ. allegro — весело, життєрадісно) — виконання музичного твору в швидкому темпі та пожвавленому характері; музична п'єса або її частина, що виконується в темпі алегро. Один з розділів поеми-симфонії П. Тичини «Сковорода» носить назву «Allegro giocoso».

²⁵ *Рубайят*, рубаї — в ліричній поезії Близького Сходу — чотиривірш, у якому римуються перший, другий і четвертий рядки.

¹ *Матісс* Анрі (1869—1954) — видатний французький художник, творам якого притаманні одверто декоративна, площинна манера, гармонійність кольорових сполучень, лаконічний малюнок.

² *Дерен* Андре (1880—1954) — французький художник, що стояв близько до різних модерністських напрямків сучасного французького мистецтва.

³ *Гамсун* (Педерсен) Кнут (1859—1952) — норвезький письменник. У молоді роки П. Тичина листувався з Гамсуном.

В останні десятиріччя свого життя і творчості Гамсун став одвертим реакціонером, у роки фашистської окупації Норвегії зрадив свій народ.

⁴ *Шварцман* Ошер Маркович (1889—1919) — єврейський поет, основоположник радянської літератури мовою ідиш. Загинув у бою з білополяками. Захопившись поезіями О. Шварцмана, П. Тичина вивчив мову ідиш, видав книжку його віршів у своїх перекладах, написав про Шварцмана статтю і вірш.

⁵ *Клодель* Поль-Луї-Шарль (1868—1955) — відомий французький драматург, член Французької академії. П'єси Клоделя, для яких характерні доведена до краю умовність, риторичність і містицизм, певний час вважалися зонайновішим словом у світовій драматургії, а їх автор — «новим Шекспіром». П. Тичина, який у 20—30-ті роки особливо пильно цікавився драматургією і дещо знав з творчості Клоделя, напевне, запитав щось про цього драматурга у А. Варбюса.

⁶ *Кузьменко* Петро Семенович (1831—1867) — український письменник, вчився в Чернігівській семінарії, де пізніше — й П. Тичина.

⁷ *Мачтет* Григорій Олександрович (1852—1901) — російський прозаїк і поет, автор романів, повістей, віршів, серед яких один — «Останнє прощай» («Не зніс ти тяжкої нево-

лі...») — став революційною піснею, однією з улюблених пісень В. І. Леніна.

⁸ *Болховітінов Євген (Євфимій) Олексійович* (1767—1837) — російський історик, бібліограф, археолог, київський митрополит. Автор історико-краєзнавчих праць про Новгород, Псков, Воронеж, Київ. Ініціатор розкопок Десятинної церкви, Золотих воріт та інших пам'яток старовини Києва.

⁹ *Добровольський Павло Михайлович* — чернігівський краєзнавець кінця XIX — початку XX сторіччя.

¹⁰ *Лазаревський Олександр Матвійович* (1834—1902) — український історик ліберально-буржуазного напрямку.

¹¹ *Русов Олександр Олександрович* (1847—1915) — український земський статистик, фольклорист, етнограф і громадський діяч, який провадив свої дослідження у Києві, на Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині, Херсонщині. «За рекомендацією Миколи Вороного, — згадував пізніше П. Тичина, — відомий статистик та громадський діяч Олександр Русов влаштував мене завідувачем редакції українського художньо-педагогічного часопису «Світло».

¹² *Загорська Меланія Овдіївна* (1837—1891 чи 1892) — українська співачка. Виступала з концертами української народної пісні в Чернігові та селах губернії. М. В. Лисенко записав з голосу цієї неписьменної артистки-селянки багато пісень.

¹³ *Данилевський Віктор Васильович* (1898—1960) — український радянський вчений і письменник, професор історії техніки, академік АН УРСР. З 1931 р. — жив у Ленінграді, завідував кафедрою історії техніки Ленінградського політехнічного інституту. Лауреат Державної премії СРСР.

¹⁴ *Наморадзе Георгій Андрійович* (1882—1965) — грузинський і український письменник. П. Тичина дружив з Г. Наморадзе, вивчав у нього грузинську мову, перекладав під його керівництвом оповідання грузинських письмен-

ників (в архіві П. Тичини є кілька таких незакінчених перекладів).

^{15, 16} *Барокко* (від італ. *barocco* — вибагливий, химерний) — стилістичний напрямок у європейській архітектурі та мистецтві кінця XVI—XVIII ст. На Україні барокко набуло національних рис і відоме як українське барокко. У стилі барокко на Україні творили Й. Шедель, С. Ковнір, І. Григорович-Барський, Б. Меретин, І. Руткович та ін. *Рококо* (від фр. *rococo*, від *rocaille* — мушля) — стилістичний напрямок у західноєвропейському мистецтві та архітектурі, зв'язаний з придворно-аристократичною культурою. Основні ознаки рококо — вигнуті лінії, що нагадують обриси мушлі, плетиво орнаментів, завитки, використання дзеркал і живописних панно. В Росії елементи рококо використовував архітектор В. Растреллі, на Україні — І. Григорович-Барський. Ставлення П. Тичини до барокко й рококо (особливо в 20-ті роки; див. поему-симфонію «Сковорода») було негативне.

¹⁷ *«Киевская старина»* — щомісячний історико-етнографічний та белетристичний журнал ліберально-буржуазного напрямку, що видавався в Києві 1882—1907 рр. В ньому було вміщено чимало цінних праць істориків, документальних та мемуарних матеріалів.

¹⁸ *Дмитрій Ростовський* (Данило Туптало; 1651—1709) — український письменник, церковний та культурний діяч XVII—XVIII ст. Напевне, юний П. Тичина знайшов був книгу Д. Ростовського, видану в Чернігівській друкарні Лазаря Барановича.

¹⁹ Насправді П. Тичина (як довів це перекладач Г. Кочур) переклав не «Колискову» Огюста Брізе, а вірш «*Berceuse d'Argoïque*» («Бретонська колискова») Анатолія Ле Браз (в першому виданні «Сонячних кларнетів» помилково вказано: Леопольд Браз). Жан-Франсуа Лебра (*Lebras*), псевдонім Анатоль Ле Браз (*Le Braz*; 1859—1926) —

французський поет, фольклорист і педагог. Вірш «Бретонська коліскова» друковано в його збірці «Пісня Бретані» («La chanson de la Bretagne», 1892), передруковано у III томі «Антології сучасної французької поезії» Валька (стор. 93—94). Напевне, з одного з цих видань вірш А. Ле Браза переписав і дав П. Тичині М. Вороний. Він же й «перехрестив» Анатолія Ле Браза на Леопольда Браза. Помилкові ж дані про «авторство» Огюста Брізе дав П. Тичині С. Шаховський (див. його ж книжку «Павло Тичина», К., «Дніпро», 1968, стор. 117). Пізніше (1979 р.) цю ж помилку повторив і С. Тельнюк — при публікації матеріалів про П. Тичину в газеті «Радянська Україна».

²⁰ *Нещадименко* Рита (Харитина) Петрівна (1890—1926) — українська радянська актриса. В 1918 р. вступила до Молодого театру, в 1920—1921 рр. працювала в Кийдрамте, в 1922—1926 рр. — у «Березолі». П. Тичину та Р. Нещадименко еднала дружба. Про цю талановиту актрису, що рано пішла з життя, поет згадав у вірші «Під великодню ніч».

²¹ *Потьомкін* Володимир Петрович (1878—1946) — радянський державний діяч, дипломат, історик, академік АН СРСР. У 1919 році був начальником Політуправління Південно-Західного фронту, з 1922-го до 1940 р. — на дипломатичній роботі. З 1940 р. до кінця життя — нарком освіти РРФСР. Лауреат Державних премій СРСР. П. Тичина неодноразово зустрічався з Потьомкіним і написав про це у статті, присвяченій його пам'яті.

²² *Яворський* Болеслав Леопольдович (1877—1942) — видатний український музикознавець, піаніст, педагог.

²³ *Альшванг* Арнольд Олександрович (нар. 1898 р.) — український та російський музикознавець і педагог, професор Київської та Московської консерваторій, автор праць про Чайковського, Дебюссі, Скрябіна. Дружив з П. Тичиною.

²⁴ *Ревуцький* Дмитро Миколайович (1881—1941) — український радянський музикознавець, фольклорист, дослідник літератури.

²⁵ *Воблій* Костянтин Григорович (1876—1947) — видатний радянський економіст і географ, академік АН УРСР.

²⁶ *Нежданова* Антоніна Василівна (1873—1950) — видатна російська радянська співачка, народна артистка СРСР. В 20-х роках разом з Л. Собіновим співала на українській оперній сцені, виступаючи українською мовою. Була знайома з П. Тичиною.

²⁷ *Лісовий* (Свашенко) Петро Андрійович (1891—1943) — український радянський письменник і журналіст. Восени 1933 року він запалив П. Тичину своєю розповіддю про Миргородську МТС і поїхав з ним туди, внаслідок чого й були написані «Пісні трактористки».

²⁸ *Сластьон* (Сластіон) Опанас Георгійович (1855—1933) — український художник, етнограф, мистецтвознавець.

²⁹ Йдеться про 30-томне видання творів І. Франка, випущене в Харкові 1924—1929 рр. за редакцією І. Лизанівського та С. Пилипенка.

³⁰ *Тевосян* Іван Федорович (1902—1958) — радянський державний і партійний діяч. Протягом багатьох років був наркомом і міністром чорної металургії та металургійної промисловості.

³¹ *Архангельський* Олександр Андрійович (1846—1924) — російський композитор, диригент і вчитель співів. Організований ним хор з великим успіхом виступав у Росії та за кордоном.

^{32, 33} *Форте* (італ. forte — гучно) — музичний термін, що вказує на високу інтенсивність звуку. *Фортісімо* — найвищий ступінь гучності. *Піано* (італ. piano) — тихо. *Піанісімо* — ще тихше, найтихше.

³⁴ *Григорук Євген Максимович* (1899—1922) — український радянський письменник та громадський діяч. Учасник громадянської війни, організатор видавничої справи в УРСР та РРФСР. Автор численних революційних поезій, перекладач «Інтернаціоналу».

³⁵ *Шухевич Володимир Осипович* (1850—1915) — український етнограф буржуазно-ліберального напрямку. Основна праця В. Шухевича — «Гуцульщина» (в 5 томах), у якій дано етнографічну характеристику гуцулів.

³⁶ *Пікколо* (італ. piccolo — маленький) — музичний інструмент зменшеного розміру: напр., flauto piccolo — маленька флейта, violino piccolo — маленька, половинна скрипка.

³⁷ *Петровський Дмитро Васильович* (1892—1955) — російський радянський письменник. Народився в с. Дроздовці на Чернігівщині.

³⁸ *Обачний (Косач) Михайло Петрович* (1869—1903) — старший брат Лесі Українки, талановитий вчений-математик, перекладач, письменник, громадський діяч.

³⁹ *Григоренко Грицько* (Судовщикова-Косач Олександра Євгенівна; 1867—1924) — українська письменниця демократичного напрямку.

⁴⁰ *Де Кок Поль-Шарль* (1793—1871) — французький письменник. У Франції на початку ХХ сторіччя вийшло 299-томне, а в Росії — 12-томне видання творів П. де Кока.

⁴¹ *Ованесян (Іоанніссіан) Ованес (Іоаннес) Микитович* (1864—1929) — видатний вірменський поет. У 20-ті роки О. Ованесян переклав на вірменську мову 4 поезії П. Тичини, написав про нього статтю. П. Тичина також переклав кілька поезій О. Ованесяна. Збереглося листування між поетами, а також фото, де вони сфотографовані разом.

⁴² *Вачнадзе Нато Георгіївна* (1904—1953) — видатна грузинська радянська кіноактриса.

⁴³ *Донелайтіс* Крістіонас (1714—1780) — великий литовський поет, один з основоположників реалізму в літературі Литви. Його поему «Чотири доби року» П. Тичина перекладав на українську мову (переклад не закінчено, опубліковано уривок, більша частина зробленого залишилася в архіві поета).

⁴⁴ *Розвадовський* Вячеслав Костьович (1878—1943) — український радянський художник і педагог. 1912 року царат вислав В. Розвадовського до Середньої Азії, де художник прожив до кінця життя, працюючи як педагог і дослідник народно-декоративного мистецтва. Автор картин «Над Дніпром», «Подруги», «Млин», «Жнива», «Катерина», «Старий туркмен» та ін.

⁴⁵ «*Киевская мысль*» — щоденна буржуазно-ліберальна газета, що видавалася російською мовою 1906—1918 рр. у Києві. В газеті співробітничали кадети й меншовики, в роки імперіалістичної війни — шовіністи-оборонці. Після Великого Жовтня «Киевская мысль» друкувала антирадянські пасквілі, вихваляла Центральну раду, гетьманців та німецьких окупантів.

⁴⁶ *Раєвський* Володимир Феодосійович (1795—1872) — російський поет, декабрист. Перші вірші В. Раєвського друкувалися на Україні — в «Українском вестнике», «Українском журнале». Замолоду В. Раєвський жив у Тульчині та Кам'янці-Подільському.

⁴⁷ *Рейнгардт* Макс (1873—1943) — видатний німецький режисер і театральний діяч. П. Тичина і Л. Курбас високо цінували режисерський талант М. Рейнгардта.

⁴⁸ *Мурашко* Олександр Олександрович (1875—1919) — видатний український художник.

⁴⁹ *Загаров* Олександр Леонідович (1877—1942) — російський та український радянський актор і режисер. Після Великого Жовтня був режисером у театрах України

(Київський російський драматичний театр, Перший державний драматичний театр УРСР ім. Т. Шевченка).

⁵⁰ *Ботев Христо* (1848—1876) — великий болгарський поет-революціонер. П. Тичина неодноразово згадував Х. Ботева у своїх статтях та віршах, 1948 року видав книжку поезій Х. Ботева у своїх перекладах.

⁵¹ *Вапцаров Никола Йонков* (1909—1942) — болгарський поет-комуніст. Розстріляний болгарськими фашистами. П. Тичина перекладав поезії Н. Вапцарова.

⁵² *Паронян Акоп* (1842—1891) — вірменський письменник. У тритомній збірці памфлетів «Національні стовпи», комедіях «Східний дантист», «Дядечко Багдасар» викривав реакціонерів, виступав проти соціальної нерівності.

⁵³ *Тиховський Павло* — український етнограф і журналіст, автор праць про кобзарів Харківської губернії та ін.

⁵⁴ *Башкирцева Марія Костянтинівна* (1860—1884) — українська художниця, що постійно жила у Франції. 1881 року відвідала Полтаву, де малювала етюди українських селян і городян. Після смерті М. Башкирцевої було видано її «Щоденник».

⁵⁵ *Березовський Максим Созонтович* (1745—1777) — видатний український композитор. 1765—1775 рр. вчився і працював в Італії, де в Ліворно було поставлено його оперу «Демофонт». Писав світські твори; духовні концерти М. Березовського належать до зразків хорového мистецтва.

У книзі використано фотоматеріали Центрального державного архіву-музею літератури й мистецтва Української РСР, а також знімки Віктора Блюда, Анатолія Павлюка, Ігоря Яіцького та ін.

ПАВЛО ГРИГОРЬЕВИЧ
ТЫЧИНА

Из дневниковых записей

Составители:

Лидия Пегровна Тычина
Станислав Владимирович Тельнюк

Издательство «Радянський письменник»

(На украинском языке)

Редактор П. Д. Моргаєнко
Художники: Н. М. Прожогіна, В. В. Терещенко
Художній редактор Н. В. М'яковська
Технічний редактор О. К. Бищенко
Коректор С. І. Слабошевська

Інформ. бланк № 1120
Здано на виробництво 28.10.80.
Підписано до друку 19.12.80. БФ 30484.
Формат 60×70/16. Папір крейдяний та для глибокого друку.
Журнальна гарнітура. Високий друк.
26³/₄ фіз.-друк. арк.+3 арк. вкл., 23,21 ум.-друк. арк.
18,52 обл.-вид. арк. Тираж 30 000 пр. Зам. 455.
Ціна в оправі 1 крб. 50 к.

Видавництво «Радянський письменник»
Київ, бульвар Лесі Українки, 20.
Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе
РВО «Поліграфкнига», 310057, Харків-57,
вул. Донець-Захаржевська, № 6/8.

Павло Тичина.

П12 Із щоденникових записів.— К.: Рад. письменник, 1981.— 430 с.

Книга містить щоденникові записи видатного українського радянського поета і громадського діяча, Героя Соціалістичної Праці П. Г. Тичини, які охоплюють майже півстоліття (1919—1967). В них свідчення духовного життя і шукань автора, яскраві враження від численних зустрічей з чудовими діячами мистецтва, роздуми про природу і специфіку художньої творчості.

Багаті на нові факти, щоденникові записи, що видаються вперше, значно розширюють наші уявлення про П. Тичину — поета і людину.

Т 70303—017
М223(04)—81 БЗ.41.20.80. 4702590200

ББК 83.3Ук7
8У2